

ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย

A STUDY OF DHAMMA PRINCIPLES IN ACCORDANCE WITH
BUDDHA IMAGES CHARACTERISTICS IN THAI SOCIETY

เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมฺมิสฺสโร (พันสว่าง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย

เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมฺมิตฺตโร (พันสว่าง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

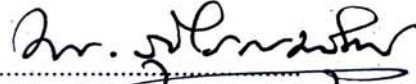
**A STUDY OF DHAMMA PRINCIPLES IN ACCORDANCE WITH
BUDDHA IMAGIES CHARACTERISTICS IN THAI SOCIETY**

Chouadhikarn Bunjan Dhammissaro (Pansawang)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

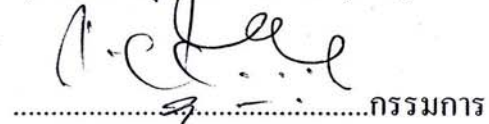

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

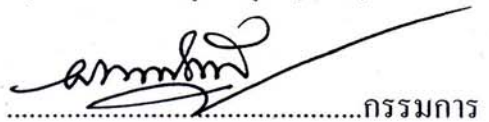
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาสุทนต์ อากาศโร, ดร.)

(พระหัตถ์ กิตติสินุโท, ดร.)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรพงษ์ คงศักดิ์)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบูรณ์ ดันยะ)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชวีศา เดชสุภา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระหัตถ์ กิตติสินุโท, ดร. ประธานกรรมการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรพงษ์ คงศักดิ์ กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรใน
สังคมไทย
- ผู้วิจัย** : เจ้าอธิการบุญจันทร์ ธมฺมสิสฺสโร (พันสว่าง)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระหัตถ์ดี กิตติคุณโท, ดร. พธ.บ, M.A., Ph.D.
 - : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพงษ์ คงศักดิ์ พธ.บ., M.A.,ปร.ด.
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรในสังคมไทยและ (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยได้ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา ตำราวิชาการ หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และเสนอผลการวิจัยโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า

ความเป็นมาของพระพุทธรูปปฏิมากร พบว่า นับตั้งแต่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็น กษัตริย์เชื้อสายกรีก และทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากจนทรงริเริ่มให้มีการสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นเครื่องระลึกนึกถึงเคารพสักการะองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การสร้างพระพุทธรูปในช่วงเริ่มต้นนี้ จะมีลักษณะพระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้าต่าง ๆ ของกรีกหลังจากนั้นการสร้างพระพุทธรูปก็ได้มีวิวัฒนาการในการสร้างอยู่เรื่อย ๆ ตามแต่ละยุคสมัย

การสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรนั้นมิได้คำนึงถึงความเหมือนเพียงอย่างเดียว แต่คำนึงถึงหลักธรรมที่สอดแทรกอยู่ในองค์พระพุทธรูปปฏิมากรด้วย ผู้กราบไหว้สามารถรู้หลักธรรมต่างๆที่สอดแทรกอยู่ในพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากร ซึ่งมีหลายประการดังนี้ พระกรรมชยาว หมายถึงหลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่าเชื่อง่ายอย่างหูเบาจนหูหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่า กาลามสูตร ๑๐ พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย หมายถึง พระพุทธรูปเจ้ามีปัญหาเจ็บแหลมสามารถตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น ส่วนเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม แทนแสงสว่างแห่งชีวิต หลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้้อย่างที่เป็นจริงอย่างถูกต้อง ส่วนพระเนตรมองทอดลงต่ำ หมายถึงคำสอนทาง

พระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเอง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐ ส่วนนี้ว่าพระหัตถ์หรือพระบาทเสมอกัน หมายถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นเสมอกัน และข้อสุดท้าย พระบาทแบนเรียบ เป็นลักษณะของ ผู้ไม่มีกิเลสตัณหาผูกมัด พ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลาย

อิทธิพลของหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย พบว่า อิทธิพลด้านครอบครัว ควรนำเอาหลักธรรมที่เกี่ยวกับพระกรรมยาวไปประยุกต์ใช้กับครอบครัวโดยให้มีสติพิจารณาก่อนที่จะเชื่อสิ่งที่ตนได้ยิน ได้ฟังมาตามหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ อิทธิพลด้านสังคม ควรนำเอาหลักไตรสิกขา และอายุตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยยึดหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธลักษณะพระเนตรมองต่ำไปปฏิบัติในทางสังคม อิทธิพลด้านศาสนา ควรนำหลักโลกุตระธรรม ๕ มาใช้ โดยยึดหลักลักษณะเปลวไฟเหนือเศียร อิทธิพลด้านการปกครอง ควรยึดหลักธรรม พรหมวิหาร ๔ และหลักสาราณียธรรม ๖ มาใช้ ตรงกับพุทธลักษณะที่สอดคล้องกับนิ้วพระหัตถ์และพระบาทที่มีความเสมอ อิทธิพลด้านการศึกษา ควรยึดหลักไตรสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยนำเอาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะ พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย ซึ่งหมายถึงความมีปัญหาอันเฉียบแหลม รู้แจ้งในปัญหาทั้งปวงได้

Thesis title : A Study of Dhamma Principles in Accordance with Buddha Images’ Characteristics in Thai Society

Researcher : Chouadhikarn Bunjan Dhammissaro (Pansawang)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Hassadee kittinando, (B.A., M.A.,Ph.D.)

: Assist. Prof. Dr. Surapong Kongsat (Pali IV,B.A., M.A., Ph.D.)

Date of Graduation : February,18 2012

ABSTRACT

This thesis has 3 purposes: 1) to study Buddha statues within the context of Buddhism, 2) to study Buddhist teachings or Dhamma reflected in the Buddha statues within the Thai context, and 3) to study Dhamma influences reflected in the Buddha statues on Thai society. It is a documentary research based on Tipitaka Buddhist Holy Scripture, its commentaries, sub-commentaries, additional commentaries, textbooks, books, theses, and related research works. Research results were reported by descriptive analysis method and summarized below.

Concerning the history of Buddha statues, it was found that the first Buddha statue was constructed in the Reign of King Kanishka of Greek origin whose faiths in Buddhism were so profound that he initiated the construction of Buddha statues to venerate and remind all Buddhists of Lord Buddha. During the first period of the construction, the face Buddha statues was likened to different Greek gods, later on the construction had evolved and changed through times and ages.

The construction of Buddha statues was based on not only the resemblances but also the Buddhist teachings or Dhamma reflected in the statues, by which the devotees and followers were able to understand the Dhamma containing therein. For instances, the long ears mean reasonableness and non-credulity in what we hear or listen to, which is one of the ten principles of Kalama Sutra; the sharp curled-up hairs refer to sharp and deep wisdom that can penetrate and decode all things that subject to suffering and impermanence; the flames above the Buddha statue head symbolizes the lights of supra-mundane or ultimate Dhamma that guide us in living a

righteous and divine life beyond worldly matters; downward cast eyes signify self-inspection, self-development, and self-realization; evenness of hand and foot fingers mean love and compassion for all without discriminations; and finally, the flatness of feet characterizes non-attachment, emancipation, and enlightenment.

As regards the Dhamma influences on Thai society, it was found that Dhamma from the long ears, reasonableness and non-credulity, could be applied to family life taking into consideration the ten principles of Kalama Sutra; Dhamma from the downward cast eyes, Trai Sikkha, and the Six Ayatana : Eyes, ears, Nose, Tongue, Body, and Mind, could be applied to social life; Dhamma from the flames above the Buddhist statue head, The Nine Lokuttaradhamma, could be applied to religious life; Dhamma from the evenness of the hand and foot fingers, The Four Brahma Vihars and the Six Saraniyadhamma, could be applied to government; and Dhamma from the sharp curled up hairs, Trai Sikkha or Precepts, Meditation, and Wisdom, could be applied to education.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย” นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี โดยได้รับความอนุเคราะห์จากคณาจารย์และผู้มีพระคุณ ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลจึงทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาเรียบเรียงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์และสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาทุกประการจึงขอจารึกนามไว้เพื่อเป็นเกียรติดังนี้

ขอขอบพระคุณ พระหัตถ์ดี กิตติสินุ โท,ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษา เสนอแนะ ข้อคิดเห็น และตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องของเนื้อหาวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยด้วยดีตลอดมา ขอขอบคุณพระชุตินันท์ อานนุ โท ที่กรุณาให้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะ ข้อคิดเห็น ที่เป็นประโยชน์ และขอขอบคุณคณาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ที่ทุกท่านได้มอบวิทยาการที่เป็นองค์ความรู้ทางศาสนาและองค์ความรู้ด้านการวิจัย ให้แก่ผู้วิจัยจนสามารถศึกษาวิทยานิพนธ์ได้โดยไม่มีอุปสรรคทำให้จบการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสนมหาบัณฑิตทุกประการ

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมาทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือในการสืบค้นข้อมูล การอำนวยความสะดวก และให้คำแนะนำเกี่ยวกับเอกสาร ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณ นายวัชรินทร์ ทรงพระ เจ้าหน้าที่ธุรการประจำศูนย์บัณฑิต ที่ให้ความสะดวกเรื่องเอกสารการเรียนและบริการข้อมูลเกี่ยวกับการติดต่อประสานงานกับมหาวิทยาลัยตลอดมาในระยะเวลา ๒ ปี ด้วยความเมตตาด้วยดี นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนสหธรรมิกர்ร่วมชั้นเรียนทุกรูปที่ช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำงานเกี่ยวกับการเรียน การสืบค้นข้อมูล การติดต่อประสานงานกับอาจารย์ประจำรายวิชาและ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ด้วยดีทุกประการ

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันการศึกษาและท่านผู้เกี่ยวข้องทุกท่านที่ไม่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ ซึ่งมีส่วนช่วยให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้ด้วยดี

เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมมิสุสโร (พันสว่าง)

๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญแผนภาพ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ พระพุทธปฏิมากรในพระพุทธศาสนา	
๒.๑ ความเป็นมาของพระพุทธปฏิมากร	๑๑
๒.๒ ความหมายของพระพุทธปฏิมากร	๑๕
๒.๓ อริยาบถของพระพุทธปฏิมากร	๑๗
๒.๔ พระปฏิมากรในประเทศอินเดีย	๒๑
๒.๔.๑ พระพุทธปฏิมากรสมัยคันธารราฐ	๒๒
๒.๔.๒ พระพุทธปฏิมากรสมัยมถุรา	๒๖
๒.๔.๓ พระพุทธปฏิมากรสมัยอมราวดี	๒๘
๒.๔.๔ พระพุทธปฏิมากรสมัยคุปตะ	๒๙
๒.๔.๕ พระพุทธปฏิมากรสมัยปาละ	๓๑

๒.๕ พระพุทธปฏิมากรในประเทศไทย	๓๒
๒.๕.๑ พระพุทธปฏิมากรสมัยทวารวดี	๓๒
๒.๕.๒ พระพุทธปฏิมากรสมัยศรีวิชัย	๓๕
๒.๕.๓ พระพุทธปฏิมากรสมัยลพบุรี	๓๖
๒.๕.๔ พระพุทธปฏิมากรสมัยเชียงแสน	๓๘
๒.๕.๕ พระพุทธปฏิมากรสมัยสุโขทัย	๔๑
๒.๕.๖ พระพุทธปฏิมากรสมัยอยุธยา	๔๔
๒.๕.๗ พระพุทธปฏิมากรสมัยรัตนโกสินทร์	๔๖
๒.๖ รูป	๔๘
บทที่ ๓ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธปฏิมากรในสังคมไทย	๕๐
๓.๑ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระกรรมยาว	๕๑
๓.๒ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะเศียรมีเกศาเป็นก้นหอย	๕๗
๓.๓ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะเกตุมาลาเหนือเศียรพระปฏิมากร	๖๑
๓.๔ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระเนตรมองต่ำ	๖๘
๓.๕ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะ เสมอกัน	๗๑
๓.๖ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระบาทแบนเรียบ	๗๕
๓.๗ รูป	๘๕
บทที่ ๔ อิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธปฏิมากรที่มีต่อ สังคมไทย	๘๖
๔.๑ ด้านการดำเนินชีวิต	๘๖
๔.๒ ด้านสังคม	๘๙
๔.๓ ด้านศาสนา	๙๒
๔.๔ ด้านการปกครอง	๙๓
๔.๕ ด้านการศึกษา	๙๕
๔.๖ รูป	๑๐๔

บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๐๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๑
บรรณานุกรม		๑๑๓
ประวัติผู้วิจัย		๑๑๘

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ ๑ ปางอิริยาบถยืน	๑๘
ภาพที่ ๒ พระพุทธรูปปางลีลา	๑๙
ภาพที่ ๓ พระพุทธรูปปางมารวิชัย	๒๐
ภาพที่ ๔ พระพุทธรูปปางไสยาสน์	๒๑
ภาพที่ ๕ พุทธปฏิมาสมัยคันธารราฐ	๒๒
ภาพที่ ๖ พระพุทธรูปสมัยมถุรา	๒๓
ภาพที่ ๗ พระพุทธรูปสมัยอมราวดี	๒๔
ภาพที่ ๘ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ	๓๐
ภาพที่ ๙ พระพุทธรูปสมัยปาละ	๓๑
ภาพที่ ๑๐ พระพุทธรูปสมัยทวารวดี	๓๓
ภาพที่ ๑๑ พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย	๓๕
ภาพที่ ๑๒ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี	๓๗
ภาพที่ ๑๓ พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน	๓๘
ภาพที่ ๑๔ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย	๔๒
ภาพที่ ๑๕ พระพุทธรูปสมัยอยุธยา	๔๕
ภาพที่ ๑๖ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์	๔๗
ภาพที่ ๑๗ ลักษณะพระกรรมชาว	๕๒
ภาพที่ ๑๘ ลักษณะพระเศียรมีเกศาเป็นก้นหอย	๕๗
ภาพที่ ๑๙ ลักษณะพระเกตุมาลาเหนือพระเศียรพระปฏิมา	๖๒
ภาพที่ ๒๐ ลักษณะพระเนตรมอต่ำ	๖๘
ภาพที่ ๒๑ ลักษณะนิ้วพระหัตถ์และพระบาทเสมอกัน	๗๓
ภาพที่ ๒๒ ลักษณะพระบาทเรียบ	๗๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๕๖/๑๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๖/๒๑๐. หมายถึง วินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๑๕๖ หน้า ๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑ ชื่อ ๑๕๖ หน้า ๒๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕

สำหรับบรรณคดี อ้างอิงบรรณคดีภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ชื่อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๐-๕๑ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สิลขนุชวรคคอกุจ เล่ม ๑ หน้า ๕๐-๕๑ ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สิลขนุชวรคคอรรถถา เล่ม ๑ ชื่อ ๑ หน้า ๑๕๖ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สิลขนุชวรคคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สิลขนุชวรคค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกามหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)

ม.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณฑาสกั	(ภาษาไทย)
ลั.ส.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ลัษยุตตนิกาย	สคาถวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ลั.ส.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถววรรค	(ภาษาไทย)
ลั.นิ.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ลัษยุตตนิกาย	นิทานวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ลั.นิ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ลั.ข.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ลัษยุตตนิกาย	ขนธวาวรรคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ลั.ข.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวาวรรค	(ภาษาไทย)
ลั.ม.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ลัษยุตตนิกาย	มหาวาวรรคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ลั.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวาวรรค	(ภาษาไทย)
อง. ทุกก.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	องคคตตนิกาย	ทุกกนิปาด	(ภาษาบาลี)
อง. ทุกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังกคตตนิกาย	ทุกกนิบาค	(ภาษาไทย)
อง. จตุกก.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	องคคตตนิกาย	จตุกกนิปาดปาลี	(ภาษาบาลี)
อง. จตุกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังกคตตนิกาย	จตุกกนิบาค	(ภาษาไทย)
อง. ปญจก.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	องคคตตนิกาย	ปญจกนิปาดปาลี	(ภาษาบาลี)
อง. ปญจก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังกคตตนิกาย	ปญจกนิบาค	(ภาษาไทย)
อง. ฉก.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	องคคตตนิกาย	ฉกนิปาดปาลี	(ภาษาบาลี)
อง. ฉก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังกคตตนิกาย	ฉกนิบาค	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตคปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาดปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาค	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สูตรตนุตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูพนิทเทศปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูพนิทเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.กถา.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺตฺปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.กถา.	(ไทย)	=	อภิธมฺมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	ทีฆนิกาย	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี	สีลกฺขณฺนทวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ม.อ.	ทีฆนิกาย	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี	มหาวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ปา.อ.	ทีฆนิกาย	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี	ปาฏิวคฺคอฏฺฐกถา
ม.ม.อ.	มชฺฉิมนิกาย	ปฺปญฺจสุทฺธิ	มุลปณฺณาสกอฏฺฐกถา
ม.ม.อ.	มชฺฉิมนิกาย	ปฺปญฺจสุทฺธิ	มชฺฉิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา
ม.อุ.อ.	มชฺฉิมนิกาย	ปฺปญฺจสุทฺธิ	อุปริปณฺณาสกอฏฺฐกถา
สํ.นํ.,ข.อ.	สงฺยุตฺตนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	นิตาน-ชนฺธวาวคฺคอฏฺฐกถา
ชฺ.ป.อ.	ชฺุทฺทนิกาย	สทฺธมฺมปฺปกาสินี	ปฏฺธิสมฺภิตามคฺคอฏฺฐกถา
จ.ง.	เอกก.อ. องฺคฺตฺตรนิกาย	มโนรตฺตปฺปฺรณี	เอกกนินิบาตอรรถกถา
ชฺ.วิ.อ.	ชฺุทฺทนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺตอรรถกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี	อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา
อภิ.วิ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺ	สมฺโหมวิโนทนีอฏฺฐกถา

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในโลกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ โดยในระยะเวลาก่อนหน้านี้ เมื่อพุทธศาสนิกชนระลึกถึงพระพุทธองค์และต้องการสักการบูชา จะใช้ปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานแบบอื่นเป็นสื่อแทน ร่องรอยที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันของพุทธศาสนิกชน ทำให้สามารถประมวลถึงสิ่งสักการบูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในระยะก่อนการสร้างพระพุทธรูปมาได้

คำว่า “พระพุทธรูปปฏิมากร” มีความหมายว่า รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป^๑ พระพุทธรูปปฏิมา จึงเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป และก็เป็นรูปจำลองของพระพุทธรูปปฏิมาที่จำลองสืบต่อๆ กันมา ดังเห็นได้จากที่พระพุทธรูปปฏิมาจำนวนมากมีพุทธลักษณะที่คล้ายกัน โดยมูลเหตุที่ทำให้คล้ายกันนั้น มิได้มาจากการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย แต่ทว่ามาจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่จะจำลองพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมุ่งสืบทอดพุทธลักษณะของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นต้นแบบไว้ให้ได้มากที่สุด ดังเช่นการจำลองพระพุทธรูปแก่นจันทร์และในชั้นต้นพุทธศาสนิกชนในอินเดียได้สร้างศาสนสถานและรูปสัญลักษณ์ขึ้นแทนพระองค์เพื่อสักการบูชา เช่น รูปธรรมจักร รูปต้นโพธิ์ หรือรอยพระพุทธบาท เป็นต้นด้วยในยุคแรก ๆ นั้นคติของชาวอินเดียยังไม่นิยมสร้างรูปเคารพเป็นรูปบุคคล ประกอบกับพระพุทธรูปขยายซึ่งทรงแสดงไว้แก่เหล่าสาวก เมื่อก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพานที่ว่าพระธรรมจะเป็นสิ่งแทนพระองค์ต่อไป จึงยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในระยะเริ่มแรกพุทธกาล แม้จะมีตำนานเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปซึ่งเรียกว่า พระแก่นจันทร์ ซึ่งกล่าวว่าพระเจ้าประเสนทิโกศลแห่งกรุงโกศลราชได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่ง ด้วยไม้แก่นจันทร์แดง^๒ สาเหตุของการสร้างพระพุทธรูปว่า เมื่อครั้งพระเจ้าประเสนทิ กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่

^๑ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

^๒ ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๖.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๔๒.

พระเชตะวันมหาวิหาร แต่พระพุทธองค์มิได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเกิดความสลดพระทัย จึงตรัสว่า “โลกนี้เว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ชื่อว่าว่างเปล่า ไม่มีที่พำนัก ไม่มีที่พึ่งพิง” ต่อมาในวันรุ่งขึ้นพระเจ้าปเสนทิโกศลไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จกลับมาแล้ว และทูลว่า

เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่เสด็จไปที่อื่น ข้าพระองค์เมื่อไม่เห็นพระรูปพระองค์ย่อมเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง มีทุกข์ ก็เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วสัตว์โลกนี้ จะพึงมีความสุขแต่ที่ไหนหามิได้... เพราะฉะนั้นขอพระองค์ทรงอนุญาตเพื่อทำ พระรูปอันประเสริฐของพระองค์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชา สักการะของนระ และเทวดาแก่ข้าพระองค์นี้เถียว

เมื่อได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชแล้ว พระองค์จึงตรัสว่า

บุคคลใดบุคคลหนึ่งถึงพร้อมด้วยศรัทธา ทำรูปของเราเล็กก็ตาม ใหญ่ก็ตาม ด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง มีดินเหนียวเป็นต้น ตามกำลังฯ... ย่อมเสวยสุขอันไพบุลย์ได้ เป็นผู้ชื่อว่ามิเคยขาดภาพมาก^๔

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงรับอนุญาตแล้ว จึงโปรดให้ช่างสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์ และประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นไว้บนอาสนะภายในมณฑป พระพุทธรูปแก่นจันทน์^๕ องค์นั้น เป็นแบบอย่างการสร้างรูปเคารพเหมือนพระองค์ในครั้งหลังต่อไปได้ แต่ว่าเป็นเพียงตำนานที่ยังไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันได้อย่างชัดเจน ถ้าไม่นับพระแก่นจันทน์ก็สันนิษฐานกันว่า พระพุทธรูปนั้นเริ่มสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ตั้งแต่สมัยคันธารราฐ ซึ่งเป็นแคว้นที่อยู่ทางตอนเหนือของอินเดียโบราณ(ปัจจุบันอยู่ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของปากีสถานและตะวันออกเฉียงเหนือของอัฟกานิสถาน) ผู้ริเริ่มสร้างไม่ใช่ชาวอินเดียแต่เป็นพวกโยนก (กรีก) สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าเมนันเดอร์หรือพระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีกแห่งแคว้นคันธาระหรือคันธารราฐ

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชนำพระพุทธรูปศาสนาเข้าไปเผยแพร่ในคันธารราฐ พวกโยนกยอมรับนับถือพระพุทธรูปศาสนา พระเจ้ามิลินท์มีความเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา แสดงองค์เป็นพุทธรูปปางปฐมเทศนา ทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่เดิมนั้นพระพุทธรูปศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด เพราะในสมัยอินเดียนั้นมีข้อห้ามในการทำรูปเคารพ แต่เคยนับถือศาสนาเทวนิยมและ จำหลักรูปเคารพของเทพเจ้ากลุ่มโอลิมปัสมาก่อน เช่น รูปอพอลโลและซีอุส เมื่อเปลี่ยนมา

^๔ กองวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **เชียงใหม่ป็นณาสาคร**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๑), หน้า ๕๐๗.

^๕ สุทธิ, **พุทธปฏิมา**, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

นับถือพระพุทธศาสนา ก็เลยจำหลักศิลารูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางต่างๆ ขึ้นเคารพบูชาเป็นครั้งแรก ซึ่งเราจะพบว่าการสร้าง พระพุทธรูปแต่ละปาง นั้นส่วนใหญ่สร้างตามพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นปฏิมากรรมพุทธประวัติตั้งแต่พระองค์ประสูติ จนถึงนิพพานเลยมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เพื่อระลึกถึงและ เป็นสัญลักษณ์ให้เราได้มีพุทธานุสสติ คือระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงมี พระคุณอันล้ำเลิศเพื่อประโยชน์สุขต่อมนุษยชาติ และสัตว์โลกทั้งปวงจึงมีการสร้าง พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นมา^๖

การที่คนในยุคหลัง ๆ ต่อมาสร้างพระพุทธรูปเคารพรำลึกถึงพระพุทธเจ้าตามศรัทธา และเพื่อเป็นพุทธานุสตินั้น ก่อให้เกิดรูปปฏิมากรรมที่งดงามตามคติความนิยมของกลุ่มชนแต่ละหมู่เหล่า ซึ่งมีลักษณะทางศิลปกรรมและสิ่งประกอบ แตกต่างกันไปตามท้องถิ่นและยุคสมัย ประกอบกับในประเทศอินเดียเอง พระพุทธศาสนาก็เกิดอยู่คู่เคียงกับศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งนิยมสร้างรูปเคารพเป็นเทพเจ้าองค์ต่างๆ มีกริยาท่าทางต่างๆ หลากหลาก ซึ่งชาวพุทธต้องการสร้างสรรครูปเคารพในพระพุทธศาสนาให้มากและ แพร่หลายตามอย่างเทวรูปฮินดูบ้าง แต่คิดขัดด้วยพระพุทธองค์มิได้ทรงมีสัตว์หรือยานพาหนะใด ๆ มิได้ทรงถืออาวุธแบบใด ๆ มิได้ทรงเครื่องดนตรีชนิดใด ๆ แต่ด้วยอิทธิพลของประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาอื่น ๆ นี้เองที่ทำให้พระเถระและพุทธศาสนิกชนในระยะต่อ มาก็ได้พยายามศึกษาและรจนาพระพุทธรูปประวัติตอนต่าง ๆ ให้มีความละเอียดขึ้น สร้างสรรครูปแบบเพื่อให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปในกริยาอาการต่าง ๆ มากขึ้นมีการคัดเลือกพุทธประวัติ พุทธตำนาน นิทานต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างเรื่องราวที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้น อันเป็นมูลเหตุให้เกิดพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นในแต่ละเขตประเทศที่พุทธศาสนาแพร่ไปถึงและดำรงสืบมา ซึ่งไม่อาจจะนับได้ว่าพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีทั้งหมดเท่าใด ทั้งนี้เป็นไปตามความนิยมและความคิดของแต่ละชาติแต่ละวัฒนธรรมส่วนในประเทศไทย การสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ นั้น มีอยู่ครบถ้วนทุกยุคทุกสมัยซึ่งศิลปะเป็นลักษณะที่คล้ายคลึงและได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากอินเดียและลังกา รวมทั้งจากศิลปะของประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงผสมผสานกับลักษณะและความนิยมในท้องถิ่นเดิม เกิดพระพุทธรูปทุกอิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน หลายปางออกไป

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการค้นคว้ารวบรวมพุทธประวัติและคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ให้มากขึ้น ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาและคัดเลือกถวายได้ถึง ๔๐ ปางและหลังจากนั้นต่อมาก็ยังมีผู้ที่สนใจในทางศาสนาและทางช่าง ได้จัดสร้างพระพุทธรูป

^๖ <http://www.tumsrivichai.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=43>, [๒ ตุลาคม ๒๕๕๗].

และค้นคว้าพุทธประวัติเพิ่มเติมเพื่อสร้างพระพุทธรูปแบบใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายต่อหลายปางดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งการสร้างพระพิมพ์อีกนับร้อยแบบ ด้วยวัสดุหลากหลายต่าง ๆ กัน อาจกล่าวได้ว่าประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีพระพุทธรูปและพระพิมพ์จำนวนมากที่สุด และเป็นชนชาติที่มีความสนใจในการศึกษาพุทธศิลป์ประเภทพระพุทธรูปมากที่สุดในโลก^๗ และในองค์พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น ก็ได้เผยแผ่ไปด้วยหลักธรรมของหลักธรรม ตามคติของช่างตามยุคสมัย ด้วยสาเหตุนี้เอง จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจในการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้

ดังนั้น การวิจัยเรื่อง การศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทยนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา และหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทยรวมถึงอิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ พระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนามีความเป็นมาอย่างไร

๑.๓.๒ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทยมีอะไรบ้าง

๑.๓.๓ อิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทยมีในด้านใดบ้าง

^๗ <http://reocities.com/Athens/atrium/8325/preface.html>, [๒๕ กันยายน ๒๕๕๓].

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสารมีขอบเขตการศึกษาดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ ศึกษาพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา และลัทธิธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย รวมถึงอิทธิพลลัทธิธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย เป็นต้น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๘ อรรถกถา ฎีกา อุนฎีกา อัตโนมติ สารานิพนธ์ วิทยานิพนธ์ รวมทั้งตำรา เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและสื่ออิเล็กทรอนิกส์

๑.๕ คำจำกัดความของคำศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในเรื่องการศึกษาลัทธิธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทยนี้ ได้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

พระปฏิมากร หรือ พุทธปฏิมากร หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นเพื่อเป็นรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พุทธศาสนิกชนทำขึ้นเป็นการปั้น การหล่อ และการแกะสลัก ด้วยวัสดุต่างๆ ด้วยโลหะ ปูน และไม้ เป็นต้น

ปางพระพุทธรูป หมายถึง ลักษณะของรูปสมมติของพระพุทธรูปในอิริยาบถ (ท่าทาง) ต่างๆ ซึ่งสร้างขึ้นตามความเชื่อและเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เช่น ปางประสูติ ปางปฐมเทศนา ปางเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ใช้หลักเกณฑ์หลากหลายบางครั้งเรียกตามอิริยาบถ เช่น ปางลีลา (เดิน) ปางไสยาสน์ (นอน) เป็นต้น

พุทธลักษณะองค์พระปฏิมากร หมายถึง รูปลักษณะ รูปทรงต่างๆ ที่ปรากฏจากพุทธศรีระของพระพุทธรูป

ลัทธิธรรม หมายถึง ข้อธรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะขององค์พระพุทธรูปปฏิมากร โดยเป็นหลักการที่แสดงให้เห็นถึงข้อธรรมต่างๆ

ลัทธิธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์ปฏิมากร หมายถึง ความสัมพันธ์กันระหว่างลัทธิธรรมที่เข้ากันได้หรือปรากฏมีในพุทธลักษณะขององค์พระปฏิมากร และสามารถนำมาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ตามที่ปรากฏในสังคมไทย

อิทธิพล หมายถึง กำลังที่ยังผลให้สำเร็จซึ่งสามารถบันดาลให้เป็นไปตามความประสงค์ อำนาจที่สามารถบันดาลให้ผู้อื่นให้คล้อยตามหรือทำตาม^๘ ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะอิทธิพลของ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พุทธปฏิมากรเท่านั้น

พุทธลักษณะ หมายถึง คุณสมบัติการเป็นพระพุทธรูปเจ้า ๓๒ ประการแต่ในงานวิจัยนี้ พุทธลักษณะ หมายถึงเอาเฉพาะที่ปรากฏในปางพระพุทธรูปปฏิมากรเท่านั้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เจนจบ ยิ่งสุมล ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือพระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย ไว้ว่า พระพุทธรูป ถือเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ถือเป็นรูปเหมือนแห่งตัวแทนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์ปฐมบรมศาสนา และเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนต่างเคารพบูชากราบไหว้ ยึดถือเสมือนหนึ่งตัวแทน และยึดมั่นด้วยความศรัทธาเช่นเดียวกับพระธรรม คำสั่งสอนของพระองค์^๙

เทพพร มังธานี ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือพุทธประวัติฉบับพระพุทธรูป ๘๐ ปางไว้ว่า พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่พุทธบริษัทสักการะบูชา นั้น นิยมสร้างขึ้นตามพุทธจริยาที่ปรากฏในพุทธประวัติ ตามคำแนะนำของพระเถระและนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสิ่งสักการะบูชาของพุทธบริษัท และน้อมรำลึกถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติอันจะเป็นการเพิ่มพูนศรัทธาในการศึกษาและปฏิบัติธรรมมากยิ่งขึ้น คำว่า “ปาง” นั้น หมายถึง พระจริยาของพระพุทธรูปที่ปรากฏในพุทธประวัตินั่นเอง ฉะนั้น พระพุทธรูปที่เราสักการะบูชาจึงสามารถสืบค้นเรื่องราวในพุทธประวัติได้ทุกปาง แต่ทุกครั้งที่มีการสักการะบูชาพระพุทธรูปนั้น หากได้มีความเข้าใจ พุทธประวัติเสมอไปไม่ ถ้าไม่มีศรัทธาที่ตั้งมั่นอย่างดีแล้ว (ศรัทธาที่ดีย่อมมีความรู้ที่ถูกต้อง (ปัญญา) ประกอบด้วยเสมอ) การบูชาพระพุทธรูปก็อาจถูกครอบงำโดยแนวคิดอื่นได้ง่าย และทำให้พลาดไปจากการบูชาที่ถูกต้องตามพุทธประสงค์^{๑๐}

^๘ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท, จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๕๔๗.

^๙ เจนจบ ยิ่งสุมล, พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕.

^{๑๐} เทพพร มังธานี, พุทธประวัติ ฉบับพระพุทธรูป ๘๐ ปาง, (ม.ป.ท : สำนักพิมพ์ธรรมศาลา, ม.ป.ป), หน้า ๕.

ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมาไว้ว่า พระพุทธรูปปฏิมากร พระพุทธรูป พระบูชา นับว่าเป็นสิ่งเดียวกัน แต่มีการเรียกขานแตกต่างกันไปตามความถนัดของพุทธศาสนิกชนทุกท่านจะต้องมีความเข้าใจถึงคำว่า “พระพุทธรูปปฏิมากร” หรือ “พระพุทธรูป” หรือ “พระบูชา” “พระพุทธรูปปฏิมากร” นั้น นับว่าเป็นงานปฏิมากรรมที่มีศิลปะอันสูงส่งอย่างหนึ่งเป็นรูปแบบของการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากฝีมือสร้างสรรค์ผลงานด้านการปั้นแกะสลักหรือการหล่อที่เลิศล้ำยิ่งนัก^{๑๑}

ธนาภิต ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ ไว้ว่า พระพุทธรูปปางต่างๆ มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าตามนัยแห่งพุทธประวัติ ตั้งแต่แรกประสูติบรรพชา ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเพื่อแสวงหาหนทางตรัสรู้จนพบทางสายกลาง เป็นเหตุให้ทรงได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงธรรมเทศนา ส่งเหล่าภิกษุสงฆ์พุทธสาวกออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในพุทธกิจ ๕ ประการที่ทรงปฏิบัติ ตลอด ๕๕ พรรษา คือเสด็จออกบิณฑบาต แสดงธรรมสั่งสอนประชาชน ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ตอบปัญหาธรรมแก่ท้าวดา และตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลกที่ควรแก่การบรรลุธรรมในระดับต่างๆ แล้วเสด็จไปโปรด เช่น เหล่าปัญจวัคคีย์ พระเจ้าพิมพิสาร แห่งแคว้นโกศล พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธรูปบิดา ชฎิล ๗ พี่น้องแห่งสกุลกัสสปะและจอมโจรองคฺคิมาล เป็นต้น ล้วนเกิดจากพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อมวลมนุษย์และสรรพสัตว์อย่างหาที่สุดมิได้ทั้งสิ้น จึงมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นเพื่อการเคารพสักการะ รำลึกถึงพระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณและพระมหากรุณาธิคุณ^{๑๒}

พระพุทธรูปปฏิมา อุตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย ได้ปรากฏใน หนังสืออิเล็กทรอนิกส์มีใจความว่า พระพุทธรูปปฏิมา ซึ่งหมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป พระพุทธรูปปฏิมา จึงเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป และก็เป็นรูปจำลองของพระพุทธรูปปฏิมาที่จำลองสืบต่อๆ กันมา ดังเห็นได้จากการที่พระพุทธรูปปฏิมาจำนวนมากมีพุทธลักษณะที่คล้ายกัน โดยมูลเหตุที่ทำให้คล้ายกันนั้นมิได้มาจากการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย แต่ทว่ามาจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่จะจำลองพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมุ่งสืบทอด พุทธลักษณะของ

^{๑๑} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^{๑๒} ธนาภิต, ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

พระพุทธรูป ซึ่งเป็นต้นแบบไว้ให้ ได้มากที่สุด ดังเช่น การจำลองพระพุทธรูป แก่นจันทร์ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๙๙}

ส.เสรีธรรม ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระพุทธรูปประจำชีวิตไว้ว่า พระพุทธรูปองค์ที่ได้ทำเป็นรูปร่างดังมนุษย์นั้น ได้เกิดขึ้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๖ เล็กน้อย โดยจากฝีมือของช่างเมืองมธรา หลังจากนั้นก็ได้มีช่างสกุลต่าง ๆ เกิดขึ้นมีนักปราชญ์ บางท่านวิเคราะห์ ว่าพระพุทธรูปแรกเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กษัตริย์ซึ่งครองราชย์สมบัติระหว่าง พ.ศ. ๖๒๒ – ๗๐๖ โดยได้รับอิทธิพลจากช่างผู้ประดิษฐ์พระพุทธรูป จากเอเชียตะวันตก สาเหตุที่สร้างพระพุทธรูปหลังล่วงเลยจากพระพุทธรูปทรงปรินิพพานมานั้นลักษณะพระพุทธรูปจึงเป็นไปในลักษณะตามความคิดฝัน เพื่อพุทธานุสสติให้บุคคลที่ได้พบเห็นได้ระลึกถึงพระพุทธรูปผู้ทรงเป็นองค์พระศาสดา พระพุทธศาสนา จะได้มีใจประพฤตินตามคำสั่งสอนของพระพุทธรูป มิใช่ปฏิบัติตนให้เหมือนองค์พระพุทธรูป^{๑๐๐}

ระพีพรรณ ใจภักดี ได้กล่าวไว้ในหนังสือปางพระพุทธรูปว่า การสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นมานิยมสร้างตามแบบอย่างพระอิริยาบถต่าง ๆ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากเหตุการณ์ในพุทธประวัติ นับตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ จนถึงปรินิพพาน คั้งนั้นคำว่าปาง นอกจากจะหมายถึงท่าทางของพระพุทธรูปแล้ว จึงมีความหมายรวมถึงไปถึงพุทธจริยวัตรของพระพุทธรูปด้วย ปัจจุบันมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า ๙๐ ปาง ปางที่เป็นเหตุการณ์ก่อนตรัสรู้โบราณนิยมสร้างเพียงปางเดียว คือ ปางมารวิชัย แต่ปัจจุบันมีปางก่อนตรัสรู้หลายปาง เช่นปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ปางรับมรุปายาส ปางเสวยมรุปายาส ปางเสวยบารมีลอยลาด ปางรับหญ้าคา เป็นต้น^{๑๐๑}

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปฎิมาสยาม ว่า **พุทธปฎิมา** คือ รูปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงพระธรรมคำสอน รวมทั้งไว้กราบไหว้บูชา และเป็นประธานในพิธีกรรมต่าง ๆ พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปมีลักษณะเฉกเช่นเดียวกันกับที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมี และเป็นที่พึงให้ปวงสัตว์เข้าสู่นิพพานได้ ความคิดเช่นนี้สะท้อนออกมาให้เห็นได้ในคัมภีร์ เรื่องเล่า และประเพณีต่าง ๆ^{๑๐๒}

^{๙๙} <http://www.laksanathai.com/book1/p020.aspx>, [๒ ตุลาคม ๒๕๕๗].

^{๑๐๐} ส.เสรีธรรม, **พระพุทธรูปประจำชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๔.

^{๑๐๑} ระพีพรรณ ใจภักดี, **ปางพระพุทธรูปหัวข้อธรรมในคำกลอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : แสงแดดเพื่อนเด็ก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗.

^{๑๐๒} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พระพุทธรูปปฎิมาสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๗), หน้า ๓๑.

ศรัศักร วัลลิโกดม,พิเศษ เจียจันทร์พงศ์และสุจิตต์ วงษ์เทศ ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทยว่า พระพุทธรูป หมายถึง รูปเคารพแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พระพุทธรูปก็ไม่ใช่เป็นรูปเคารพเพียงอย่างเดียวที่เป็นเครื่องเตือนใจเราให้น้อมรำลึกถึงพระองค์ยังมีสิ่งอื่น ๆ อีก สิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ เรารวมเรียกว่า พุทธเจดีย์^{๑๑}

สมบัติ จำปาเงิน ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือพุทธปฎิมาเมืองไทยไว้ว่า พระพุทธรูปปฏิมาพุทธรูป มาระยะหลังหมายรวมไปถึงองค์พระสาวก พระผู้ทรงศีลจริยาวัตรตรงดงามเป็นที่เคารพนับถือมากไปจนถึงขั้นสูงยิ่ง ก็ได้มีการสร้างรูป(หล่อเป็นพระ) ท่านไว้แม้จะไม่ใช้พระพุทธรเจ้า แต่ก็สงเคราะห์เข้ากลุ่มองค์พระปฏิมาที่จะน้อมนำไปห้ระลึกไปถึงพระพุทธรเจ้าของเราได้ด้วยเหมือนกัน ดังนั้นคำว่าปฏิมา (คำย่อ) หรือพระพุทธรูปปฏิมาจึงมีความหมายกว้างขวางกว่าคำว่าพระพุทธรูปซึ่งหมายเฉพาะเจาะจงถึงพระพุทธรเจ้าเท่านั้น^{๑๒}

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้ ผู้ศึกษาไม่พบว่ามีผู้ใดได้กระทำไว้อย่างชัดเจน ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ให้มีความชัดเจนเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาทางเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕

๑.๗.๒ ศึกษาจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ และเอกสารจาก หนังสือต่าง ๆ รวมไปถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้

๑.๗.๓ จัดกระทำข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย

^{๑๑} ศรัศักร วัลลิโกดม,พิเศษ เจียจันทร์พงศ์,สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๓.

^{๑๒} สมบัติ จำปาเงิน, พระพุทธรูปปฏิมาเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น,๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

๑.๓.๔ วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยให้ชัดเจนแต่ละประเด็น

๑.๓.๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๓.๖ เสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบพระพุทธปฏิมากรในพระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธปฏิมากรใน
สังคมไทย

๑.๘.๓ ทำให้ทราบอิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธ
ปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

พระพุทธปฏิมากรในพระพุทธศาสนา

พระพุทธปฏิมากรที่สร้างในพุทธศาสนามีกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดียโบราณ ครั้นแพร่หลายออกมาสู่ดินแดนต่าง ๆ นานเข้าก็มีความคลี่คลายทางด้านความหมายและรูปแบบมีความหลากหลายยิ่งขึ้นเพราะการปรับปรุงให้เข้ากับแนวความคิด ความต้องการ และสุนทรียภาพของดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้น การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนที่ใกล้เคียงกันยังก่อให้เกิดการถ่ายทอดอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันอีกด้วย เกิดเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่มีแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมอันเกี่ยวข้องกัน แต่ต่างก็มีแนวทางอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตนด้วย ซึ่งพระพุทธปฏิมากรที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่จะกล่าวนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการศึกษาไว้ ๕ ประเด็น คือ (๑) ความเป็นมาของพระปฏิมากร (๒) ความหมายของพระปฏิมากร (๓) ประเภทของพระปฏิมากร (๔) พระปฏิมากรในประเทศอินเดีย (๕) พระปฏิมากรในประเทศไทย มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาของพระพุทธปฏิมากร

พระพุทธปฏิมากร พระพุทธรูป พระบูชา นับว่าเป็นสิ่งเดียวกัน แต่มีการเรียกขานแตกต่างกันไปตามความถนัด เช่นเรียกว่าพระพุทธปฏิมากร พระพุทธรูป หรือพระบูชา ก็ขึ้นอยู่กับผู้เรียก พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น นับว่าเป็นงานปฏิมากรรมที่มีศิลปะอันสูงส่งอย่างหนึ่งเป็นรูปแบบของการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากฝีมือของช่างไทยที่มีฝีมือสร้างสรรค์ผลงานด้านการปั้นและแกะสลัก^๑

พุทธศาสนิกชนทั้งหลายย่อมเห็น “พระพุทธปฏิมากร” หรือ “พระพุทธรูป” หรือ “พระบูชา” กันมากมายในชีวิต บางทีก็มีพระพุทธรูปบูชาประดิษฐานอยู่ที่บ้านเรือน เพื่อกราบไหว้บูชาในห้องพระอย่างน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่ง หรือเมื่อเข้าวัดไปทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ฟังธรรมแล้ว ก็ต้องได้พบเห็นองค์พระพุทธรูปองค์ใหญ่ ๆ อยู่ตามโบสถ์วิหาร ศาลาต่าง ๆ บางทีนั้นองค์พระพุทธรูปใหญ่ ๆ ก็ถูกสร้างเอามาประดิษฐานอยู่ที่โล่งแจ้งหรือกลางแจ้ง ได้ร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ก็มี เชิงเขา ริมแม่น้ำ กลางป่า ก็ยังมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ทั้งนั้น ตามหลักฐานและเหตุผลที่มีอยู่ ซึ่งจะต้องเข้าใจกันว่า พระพุทธศาสนานั้นถือกำเนิดมาจากอินเดียเพราะสมเด็จพระ

^๑ เจนจบ ยิ่งสุมด, พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๖๓.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติที่อินเดียและออกผนวชใฝ่หาทางธรรมมาโดยตลอดที่อินเดีย จนกระทั่งพระองค์ได้ตรัสรู้ที่อินเดีย และปรินิพพานที่อินเดียอีกเช่นเดียวกัน ดังนั้น การที่มีการสร้างองค์พระพุทธรูปปฏิมากรหรือองค์พระพุทธรูปขึ้นมานั้นจะต้องมาจากอินเดีย

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระปฐมบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาเมื่อปรินิพพานไปแล้ว ใครเล่าจะได้เห็นพระองค์อีก คงจะมีแต่ความทรงจำ มีแต่ธรรมะอันเป็นคำสั่งสอนของพระองค์ท่านเท่านั้น ในสมัยนั้นก็ยังไม่มียุคเทคโนโลยีการถ่ายภาพ ยังเป็นสมัยโบราณ

อินเดียนั้นได้รับแนวทางในความคิดสร้างสรรค์นี้มาจากพวกกรีก^๒ ซึ่งเป็นผู้เคารพนับถือเทพเจ้าต่าง ๆ พวกกรีกได้สร้างเทวรูปเอาไว้บูชาเคารพ ตลอดจนการสร้างเทวรูปนี้เอาไว้เพื่อพิธีกรรมต่าง ๆ เอาไว้สักการบูชากันอย่างเคร่งครัด เกิดความเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้นกว่าการไม่สร้างสรรค์ เทวรูปหรือรูปปั้น รูปหล่อ รูปสลักหินหรือแกะสลักไม้หรือวัสดุต่าง ๆ เอาไว้ให้มองเห็นเป็นรูปธรรมขึ้นมา มีการปรุงแต่ง มีการออกแบบ ให้เกิดความน่าดู น่าชม น่าเลื่อมใสให้มากยิ่งขึ้น ด้วยการต่าง ๆ สิ่งนี้เกิดขึ้นที่กรีกก่อน ซึ่งอินเดียมองเห็นรูปแบบและแบบอย่างที่เป็นดังนี้ก็เห็นดีงามด้วย มีการออกแบบสร้างองค์พระพุทธรูปขึ้นมาเพื่อกราบไหว้บูชาทันที

เรื่องการสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกนี้ บางท่านก็สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ดังที่ ฌ ปากน้ำ ได้กล่าวไว้ว่า “...ระยะที่อยู่ในช่วงการจำหลักพระพุทธรูปขึ้นเคารพบูชา ในสมัยช่างกรีกแห่งคันธารราฐนั้นตรงกับสมัยของพระเจ้ากนิษกะ ลัทธิพุทธศาสนาพยายามกำลังเฟื่องฟูอยู่ ศิลปะคันธาระจึงเป็นศิลปะของพุทธมหายาน ซึ่งมีการจำหลักรูปพระโพธิสัตว์ไว้เคารพด้วยรูปพระโพธิสัตว์ศิลาจำหลักรูปร่างเป็นมนุษย์ มีกล้ามเนื้อ ไว้ผมยาว และมีศรัทธากับศิรประภากลมอยู่เบื้องหลังพระเศียร มีสร้อยพระศอ เครื่องประดับต่างๆ จำหลักผ้าที่นุ่งห่มยับย่นเหมือนของจริงมาก...”^๓

พระพุทธรูปปฏิมากรหรือ องค์พระพุทธรูปที่ถูกออกแบบมานั้นจะต้องมีคุณลักษณะดี ถูกสัดส่วน เป็นศิลปะที่งดงาม เรียบร้อย มองดูสงบนิ่ง สง่างาม และมีท่วงท่าในอาภัพกิริยาหรือลีลาที่มองดูแล้วไม่ขัดสายตา มีแต่ความน่าดู ยิ่งคิดก็ยิ่งเกิดจินตนาการไปต่าง ๆ ในด้านความเย็น สุขุมสมกับผู้ที่ทรงศีลที่เปี่ยมล้นด้วยพระบุญญาบารมี การสร้างสรรค์ ออกแบบองค์ พระปฏิมากรขึ้นมานั้น เป็นสิ่งที่แสดงออกซึ่งการเอาแทนองค์พระพุทธรูเจ้าอันเป็นพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง มีความเหมาะสมอย่างที่สุดสวยงามที่สุด มีความหมายเป็นองค์ของสมเด็จพระสัมมาสัม

^๒ ศรีสักร วัลลิโกดม,พิเศษ เจียจันทร์พงศ์,สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๗.

^๓ ระพีพรณ ใจภักดี, ปางพระพุทธรูปหัวข้อธรรมในคำกลอน, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : แสงแดดเพื่อนเด็ก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

พุทธเจ้ามากที่สุดด้วย แต่ก็มิใช่ว่าจะสร้างสรรค์ให้เหมือนองค์พระบรมศาสดา เพียงเป็นรูปทรงองค์ของพระพุทธเจ้าเท่านั้นเอง คงได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า คติความเชื่อพระพุทธรูปในพระพุทธรูปศาสนานั้น ได้มีแนวคิดเอาแบบอย่างมาจากพวกกรีกที่สร้างสรรค์เทวรูปมานุชาสักการะกันมาก่อนที่จะมีการสร้างสรรค์พระพุทธรูป พุทธศาสนิกชนอินเดียจึงต่างเอาแบบอย่างมาปั้น หล่อ แกะ สลักหิน ปั้นด้วยดินเหนียว ปูนปั้น แกะสลักด้วยไม้ ท่อนไม้ ขึ้นมาตามแต่จะคิดว่าเอาอะไรสร้างจึงจะสวยงามน่าดูแลงทนถาวร รวมทั้งอยู่ไปได้นานแสนนานอีกด้วยก็ไม่ชำรุดเสียหาย ทนแดดลมและฝนซึ่งมีการสร้างพระพุทธรูปกันมาก ช่างที่ออกแบบก็ปั้น หล่อแกะสลัก โดยเอาเค้าหน้าของคนทั่วไปในสมัยนั้นมาเป็นแบบอย่างแล้วปรุงแต่งแก้ไขให้เกิดมีสิ่งที่น่าเลื่อมใสขึ้นมาอีกให้เหมาะสม เกิดมีพระพุทธรูปมากมายในอินเดียที่สร้างขึ้นมาเพื่อกราบไหว้บูชาและเอามาประกอบในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งหลาย จนเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมแพร่หลาย สังคมไทยในเวลานั้นยังไม่มีศาสนา แต่ในเวลาต่อมานั้นปรากฏว่ามีพระธรรมทูตเอาศาสนาพุทธมาเผยแผร์ในเมืองไทยทางใต้ของประเทศไทย มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒ มาเรื่อย ๆ มีการเดินทางเข้ามาของพระธรรมทูตมากมายขึ้น โดยการเดินทางมาทางเรือค้าขายไปด้วยเอาพระพุทธรูปมาเผยแผร์ พระพุทธรูปศาสนาจึงแผ่ขยายเข้ามาเรื่อย ๆ ในสมัยโบราณที่หาอะไรยึดเหนี่ยวได้ยาก เมื่อมีสัจธรรมของพระพุทธศาสนาเข้ามา มีการถ่ายทอดให้รู้และเข้าใจกันแล้วคนเราก็มีเหตุมีผลที่ถูกที่ควรเข้าใจกันดี พระพุทธรูปจึงเป็นที่เข้าใจและรู้จักกันเรื่อยมาจึงมีการนับถือศาสนาพุทธกันที่ละเล็กละน้อย มีการเล่าขานกันต่อ ๆ ไปมีการบอกเล่ากันไปด้วยความน่าทึ่งเลื่อมใส ในเวลาเดียวกันก็เอาองค์พระพุทธรูปหรือองค์พระปฏิมากรมาเผยแผร์จากอินเดียเอามาประดิษฐานอยู่ในสถานที่อันเหมาะสมอันควร ซึ่งในครั้งกระนั้นก็ต้องเป็นที่แปลกประหลาด และเป็นที่พูดจกกันไม่น้อยในเรื่องนี้^๔

การกราบไหว้พระพุทธรูปอันเป็นองค์พระประมุขแห่งศาสนานั้น หากไม่มีสิ่งเป็นผู้แทนพระองค์ท่านแล้วก็มองไม่เห็นเป็นรูปธรรมซึ่งก็จะยากที่หาสิ่งยึดเหนี่ยวได้ นี่เป็นจิตวิทยาพื้นฐานแห่งความเป็นจริงตามธรรมชาติของความรู้สึกของอารมณ์คนเราแต่เมื่อเกิดมีองค์พระพุทธรูปปฏิมากรหรือพระพุทธรูปมาประดิษฐานอยู่ตรงเบื้องหน้า มีการจตุรูป จุดเทียนขึ้นบูชา มีการเอาดอกไม้มาบูชาด้านหน้าของพระพุทธรูป ย่อมมองเห็นภาพและเกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาเป็นยิ่งนัก เมื่อเลื่อมใสศรัทธาแล้วการปฏิบัติอะไรก็ตามดูเหมือนจะเป็นไปด้วยดี การโน้มมน้ำจิตใจให้เกิดคล้อยตาม ไปก็เป็นสิ่งที่ง่ายยิ่งขึ้นยิ่งเป็นเหตุเป็นผลและเป็นเรื่องแห่งสัจธรรมความเป็นจริงด้วยอีกอะไรเล่าจะไม่ทำให้ผู้คนแห่แหนกันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากมายมาเรื่อย ๆ

^๔ เจนจบ ยิ่งสุมล, พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๖๔.

ยิ่งนานวัน ไปก็ยิ่งเพิ่มปริมาณมากยิ่งขึ้น เลื่อมใสศรัทธามากขึ้น เกิดเป็นวัดวาอารามขึ้นด้วย มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส สร้างวัดวาอารามขึ้น มีโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ และสิ่งที่จะเห็นจะขาดเสียมิได้เลยก็ได้แก่ “พระพุทธรูปปฏิมากร” หรือ “พระพุทธรูป” นั่นเอง ซึ่งได้เอารูปพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานเอาไว้เป็นองค์พระประธานในพระอุโบสถ์ ในพระวิหาร ในศาลาการเปรียญ บางทีก็เอารูปพระพุทธรูปไปประดิษฐานเอาไว้ที่เชิงเขากลางแจ้งหรือสถานที่อันเหมาะสมอื่น ๆ แต่ในที่โล่งกว้างปราศจากตัวอาคารใด ๆ ที่ปิดบังแดดลมและฝนฟ้าที่จะมาสัมผัส เพื่อให้มองเห็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่อย่างเด่นชัดได้ในระยะไกล ๆ เพื่อให้เป็นที่เลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนทั่วไปนั่นเอง มีการสร้างพระพุทธรูปกันขึ้นมาตามบ้านเมืองทางใต้ของไทยเราหลายแห่ง ช่างที่ปั้นหล่อพระพุทธรูปก็ได้รับอิทธิพลมาจากยุคสมัยต่าง ๆ เอาแบบอย่างมาจากอินเดียก่อน แล้วก็เอามาสร้างใหม่ตามยุคสมัยตามแบบอย่างของวัฒนธรรมที่มีอยู่

ดังนั้นจะเห็นได้ง่าย ๆ ว่า พระพุทธรูปปฏิมากรนั้นมีรูปแบบต่าง ๆ หลายยุคหลายสมัยด้วยกันเช่น ๑) พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย ๒) พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ๓) พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ๔) พระพุทธรูปสมัยอยุธยา ๕) พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ และในการออกแบบปั้นหล่อพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปปฏิมากรนั้น ย่อมมีสัดส่วน มีเค้าของพระพักตร์ ลักษณะองค์แตกต่างกันไปตามความนิยมและเป็นไปตามยุคสมัย เป็นต้นว่าพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนั้นจะมองดูพระพักตร์ใหญ่ สัน คอเข้มแข็ง แต่พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยนั้นปรากฏว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีพระพักตร์อ่อนหวานเช่นเดียวกับลักษณะนี้มวลสวงาม ที่เรียกกันว่า ลักษณะ “หน้านาง” ซึ่งสวงามยิ่งขึ้น^๕

พระพุทธรูปสมัยอยุธยาก็มีพระพักตร์ที่เข้มแข็งใหญ่เป็นแบบอย่างที่มีอิทธิพลของขอมมาแอบแฝงอยู่ไม่น้อย แล้วจึงได้มาถึงพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งก็ออกมาเป็นลักษณะพระพักตร์เรียวยาวสวงามคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเช่นเดียวกัน นับว่าเป็นอิทธิพลของช่างที่เอาแบบอย่างมาใช้ออกแบบตามยุคสมัยที่มีอยู่เช่นเดียวกับในสมัยโบราณ พระพุทธรูปจากอินเดียนั้นก็จะต้องมีเค้าหน้าของคนอินเดียอยู่มากมายเป็นธรรมดา เพราะช่างที่ออกแบบปั้นองค์พระพุทธรูปนี้ก็ช่างอินเดียจึงต้องเอาความคุ้นเคยต่าง ๆ ที่มองเห็นอยู่เอามาใช้ประโยชน์และมีความถนัดเช่นนั้น มีการคงไว้ซึ่งความสำคัญที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีอยู่ เช่น ฝ่าครองพระเกตุมาลา จะต้องออกแบบให้สวงามและมีลักษณะที่ดี พระอุณาโลมก็ต้องโดดเด่นอีกด้วย

^๕ เจนจบ ยิ่งสุมล, พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๖๖.

๒.๒ ความหมายของพระพุทธรูปปฏิมากร

คำว่า “ปฏิมา, ปฏิมากร” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ปฏิมา, ปฏิมากร” หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า คือ พระพุทธรูป, เรียกย่อมาจาก พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร. (ป.ปฏิมา)^๖ ได้มีผู้รู้ได้ให้ความหมายของพระปฏิมากรได้ให้ความหมายไว้ต่างกัน ดังนี้

ชมรมวัชรธาตุ ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ของไทย จากพุทธประวัติว่า รูปพระพุทธรูป หรือ พุทธปฏิมากรพระ คือรูปเปรียบหรือรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปผู้ทรงเป็นพระศาสดาแห่งพุทธศาสนาหลังจากพุทธปรินิพพานล่วงเลยนานแล้ว ได้สร้างตามลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการที่ปรากฏในมหาปุริสลักษณะมิใช่การทำให้เหมือนองค์พระพุทธรูป แต่สร้างขึ้นเพื่อน้อมรำลึกถึง พระพุทธรูปและเพื่อสักการบูชาแทนองค์พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อน้อมใจให้ประพฤติดำตามคำสอนของพระองค์ ตลอดจนเป็นสิ่งจรรโลงสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนถาวรสืบไป トラบไคยังปรากฏรูปพระพุทธรูปอยู่หมายถึงว่าพระรัตนตรัยอันเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนายังคงอยู่บริบูรณ์เป็นเครื่องสร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปให้เลื่อมใสอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาสืบไป^๗

ทศพล จังพานิชย์กุล ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทย ไว้ว่า พระพุทธรูปได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมากมายหลายยุคหลายสมัยและมีศิลปะงดงามแตกต่างกัน พระพุทธรูปในอดีตล้วนแล้วแต่แฝงไว้ด้วยพลังแห่งศรัทธา เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวและเป็นกำลังใจให้ผู้มีศรัทธาต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ช่วยให้อาชีพไทยรอดพ้นจากภัยอันตรายนานาประการ คนไทยทุกคนควรช่วยกันสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป^๘

ศ.ธรรมรัตน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือบูชาพระประจำวันเกิดแก้เคราะห์เสริมบารมี ไว้ว่า หากพูดถึงการนับถือและบูชาด้วยแล้ว คนไทยเราก็ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคนชาติอื่นศาสนาอื่นเลย คนไทยนอกจากจะเคารพบูชาพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมของพระพุทธรูปเจ้า พระสงฆ์สาวกของพระพุทธรูปเจ้าแล้วพระพุทธรูปในรูปแบบต่าง ๆ หรือปางต่าง ๆ นั้นคนไทยเราก็นิยม บูชาเช่นกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับว่า

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๔๕๕.

^๗ <http://www.tumsrivichai.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=43>, [๒ ตุลาคม ๒๕๕๗].

^๘ ทศพล จังพานิชย์กุล, พระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : คอมม่า, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประจำวันเกิดนั้น ถือเป็น การนำความสุขความเจริญ นำสิริมงคลมาสู่ชีวิตของตนเองอย่างดีนอกจากนี้ยังสามารถช่วยแก้เคราะห์กรรมที่มีมาเก่าก่อนให้บรรเทาคลายได้^๕

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้ให้ความหมายของการสร้างพระพุทธรูปไว้ในหนังสือคำบรรยายพระไตรปิฎกไว้ว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นการแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า แต่ด้วยพระพุทธรูปเจ้าไม่ได้ดำรงพระชนม์อยู่แล้ว การจะเข้าเฝ้า กราบไหว้ บูชาพระองค์จริงของพระพุทธรูปเจ้าจึงไม่อาจกระทำได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาพระพุทธรูปเจ้าถือเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งใน คารวธรรม ๖ ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา การแสดงความเคารพต่อพระศาสดา คือ พระพุทธรูป^๖

สุทโธ ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปฎิมา ไว้ว่า พระพุทธรูปแม้มิใช่แก่นแท้ในพุทธศาสนาก็จริง แต่ก็ทำให้เรามีอะไรที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถเคารพบูชาและใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ พระพุทธรูปยังเหมือนเป็นตัวแทนที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจเราให้ระลึกนึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ได้เป็นอย่างดี เมื่อเรานับถือบูชาอย่างถูกต้องแล้วพลังแห่งความศรัทธาจะทำให้พระพุทธรูปไม่เพียงแต่เป็นวัตถุศูนย์รวมแห่งจิตใจเท่านั้น แต่ยังมีพลังอำนาจอันบริสุทธิ์ที่ช่วยให้เราเห็นหนทางดำเนินชีวิตที่สว่างไสวยิ่งขึ้น จิตใจที่ขุ่นมัวก็จะได้รับการชำระล้างให้สะอาดสดใสและน้อมนำคุณงามความดีต่าง ๆ เข้าสู่ชีวิต^๗

สมบัติ จำปาเงิน ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระพุทธรูปปฏิมาเมืองไทย ไว้ว่า พระพุทธรูปปฏิมา หรือ พุทธรูปปฏิมากร คือ รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าคือพระพุทธรูป มาระยะหลังหมายรวมไปถึงองค์พระสาวก พระผู้ทรงศีลจริยวัตรตรงตามเป็นที่เคารพนับถือมากไปจนถึงขั้นสูงยิ่ง ก็ได้มีการสร้างรูป(หล่อเป็นพระ)ท่านไว้แม้จะไม่ใช่พระพุทธรูปเจ้า แต่ก็สงเคราะห์เข้ากลุ่มองค์พระปฏิมาที่จะช่วยน้อมนำให้ระลึกไปถึงพระพุทธรูปเจ้าของเราได้ด้วยเหมือนกันดังนั้นคำว่าพระปฏิมา (คำย่อ) หรือพระพุทธรูปปฏิมาจึงมีความหมายกว้างขวางกว่าคำว่าพระพุทธรูปซึ่งหมายถึงเฉพาะเจาะจงถึงพระพุทธรูปเจ้าเท่านั้น^๘

^๕ ศ.ธรรมรัตน์, **บูชาพระประจำดวงเกิด แก้เคราะห์เสริมบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^๖ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๖.

^๗ สุทโธ, **พุทธปฏิมา**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^๘ สมบัติ จำปาเงิน (เรียบเรียง), **พระพุทธรูปปฏิมาเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

โสม รัชเวทย์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเส้นสีลายวาดปางพระพุทธรูป ไว้ว่าความสุนทรีย์แห่งรูปทรงในพระจริยาของพระพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่า “ปาง” ที่ปรากฏในพุทธประวัติ นั้นน้อยคนจะให้ความสำคัญ โดยมากเพียงทำให้ปรากฏครบถ้วนในพระอิริยาบถดังกล่าวก็เพียงพอแล้วนั้น เท่ากับว่าเรากำลังละเลยต่อความศรัทธาที่พุทธบริษัทมีต่อพระพุทธศาสนาและละเลยต่อศรัทธาของตนเอง ที่จะนำสิ่งที่ดีที่สุดสู่สายตาเพื่อนมนุษย์^{๑๓}

สรุปว่า พระพุทธปฏิมากรที่เรากราบไหว้ในปัจจุบันนั้นเป็นตัวแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงออกมาในอิริยาบถต่าง ๆ ๓๒ ประการ หรือเรียกกันว่าปาง ก็ได้ ซึ่งเป็นที่ศรัทธาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒.๓ อิริยาบถพระพุทธรูปปฏิมากร

ในกรอบนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งอิริยาบถของพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนาตามมหาปุริสลักษณะนั้น ออกเป็น ๔ ประเภทด้วยกันคือ ยืน เดิน นั่ง นอน ซึ่งมีอธิบาย ดังนี้

๒.๓.๑ พระพุทธรูปยืน^{๑๔} เป็นพระพุทธรูปที่นิยมสร้างไว้ประดิษฐานด้านข้าง หรือด้านหน้าของพระพุทธรูปประธานซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หรือปางสมาธิที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถ หรือประดิษฐานไว้ตามวิหารคด เช่น ในวิหารคดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร และจะมีท่าทางต่าง ๆ โดยใช้พระหัตถ์แสดง ที่เราเรียกว่า มุทรา เช่น ยกพระหัตถ์ขวาขึ้นระดับพระอุระ ทำมือจีบ เรียกว่า พระพุทธรูปปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกะ), หรือผายพระหัตถ์ขวาแบไปทางด้านหน้า เรียกว่า ปางประทานพร (พระหัตถ์ซ้ายถือจีวร), หรือยกพระหัตถ์ทั้งสองข้าง แขนบพระอุระ เรียกว่า ปางรำพึง^{๑๕} เป็นต้น ส่วนใหญ่พระพุทธรูปยืนมักใช้แสดงพุทธประวัติ ดังภาพที่ ๑ ดังนี้

^{๑๓} โสม รัชเวทย์, เส้นสีลายวาดปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๕.

^{๑๔} สุท ธิ, พุทธปฏิมา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๒.

^{๑๕} เทพพร มังธานี, พุทธประวัติ ฉบับพุทธรูป ๘๐ ปาง, (ม.ป.ท : สำนักพิมพ์ธรรมศาลา, ม.ป.ป.),

ภาพที่ ๑ ปางอิริยาบถยืน^{๑๖}

๒.๓.๒ พระพุทธรูปเดิน หรือที่นิยมเรียกกันว่า พระพุทธรูปปางลีลา^{๑๗} นั้นสร้างครั้งแรกในยุคสมัยสุโขทัย เพราะที่ทุกประเทศที่นับถือศาสนาพุทธนั้นมีการสร้างพระพุทธรูปปางลีลา ในรูปของงานศิลปะที่เรียกว่า ภาพนูนสูงหรือนูนต่ำเท่านั้น ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปที่เป็นรูปลอยตัวที่เป็นรูปปั้นจริงๆ ดังนั้นพระพุทธรูปปางนี้จึงพบได้เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น หรือกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปเดินสร้างครั้งแรกในโลกที่ประเทศไทยในยุคสมัยสุโขทัย อันถือว่าเป็นยุคทองของการสร้างศิลปะพระพุทธรูปที่ให้ความหมายได้ดีที่สุด มีการสร้างได้ถูกต้องตามหลักความเชื่อศาสนาพุทธแบบเถรวาทได้ถูกต้องมากที่สุด

พระพุทธรูปปางนี้ เป็นปางเสด็จดำเนินหรือเดิน เมื่อเรามองพระพุทธรูปปางนี้แล้ว ทำให้เรานึกถึงชีวิตของคนเราว่า เมื่อเรียนจบแล้ว เราต้องเดินออกไปทำงาน อย่างที่พระพุทธเจ้าเมื่อบรรลุนิพพานแล้ว พระองค์ก็ทรงเสด็จไปแคว้นน้อยแคว้นใหญ่เพื่อทำงานคือสั่งสอนประชาชนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม

พระพุทธรูปปางนี้เป็นปางที่มีชีวิตชีวา บอกให้รู้ว่า บางครั้งชีวิตของเราต้องเดินออกไปหาโอกาส ไม่ใช่รอให้โอกาสมาหาหรือเป็นพวกนักคอย นักหวัง นอนรอให้วาสนาหรือโชคชะดามาเกยถึงหน้าประตูบ้าน อยากรวยแต่เกียจคร้าน อยากรุ่งแต่ไม่ขยัน พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้เราอมมืออมเท้าอ่อนนอนขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่สอนให้เราเชื่อมั่นในตัวเองว่า เราทำได้ ถ้าเรามีความเพียรพยายามไม่ห่อถอย ลีลาของชีวิตคือการก้าวเดินไปข้างหน้า บางครั้งอาจจะล้ม แต่ก็ลุกขึ้นมาใหม่ได้ เพราะชีวิตที่จี๊ดจ๊าดคือชีวิตที่ไม่มีลีลาตั้งทะเลที่ไร้คลื่น ดังภาพประกอบที่ ๒ ดังนี้

^{๑๖} <http://www.intaram.org/index.php?lay=show&ac=article&Id=539148660&Ntype=777>, [สืบค้น

๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๑๗} เทพพร มังธานี, พุทธประวัติ ฉบับพุทธรูป ๘๐ ปาง, อ่างแก้ว, หน้า ๑๐๔.

ภาพที่ ๒ พระพุทธรูปปางลีลา^{๑๘}

พระพุทธรูปปางลีลามีลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ

- ๑) พระเนตรมองต่ำมาก
- ๒) ห่มจีวรบางใสเสมือนไม่มีจีวร
- ๓) ลีลาเดินอ่อนช้อยงดงาม
- ๔) ไม่แสดงเพศ ว่าเป็นเพศหญิงหรือชาย

๒.๓.๓ พระพุทธรูปนั่ง เป็นอิริยาบถหลักของการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไป เป็นอิริยาบถของพระพุทธรูปประธานที่ประดิษฐานในพระอุโบสถส่วนใหญ่จะประทับนั่งในท่า นั่งขัดสมาธิ วางพระหัตถ์ซ้ายไว้บนหน้าตัก วางพระหัตถ์ขวาวนพระชานุ (หัวเข่า) ให้ฝ่ามือคว่ำลง ชี้ลงไปที่พื้น เราเรียกพระพุทธรูปท่านี้ หรือปางนี้ว่า ปางมารวิชัย^{๑๙} ซึ่งมีความหมายว่ามีชัยชนะเหนือมาร ซึ่งมาร คือกิเลส แสดงถึงการอยู่เหนือกิเลสทั้งปวงการอยู่เหนือโลก พระพุทธรองค์เป็นผู้ อยู่เหนือโลก หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ดังนั้นพระพุทธรูปปางนี้จึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า ปางตรัสรู้ การใช้พระหัตถ์ขวาชี้ลงไปที่พื้นหมายถึงนับแต่วันที่พระองค์ตรัสรู้แล้วพระองค์อยู่เหนือโลก คือ โลกิยะ คือกิเลส นับตั้งแต่พระพุทธองค์ตรัสรู้พระพุทธองค์ไม่กลับมาเกิดอีกแล้ว คือ กิเลสไม่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์อีกแล้ว ไม่มีทุกข์อีกแล้ว เพราะทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ได้ดับไปหมดสิ้นแล้วพระพุทธองค์ไม่อยู่ในโลก แต่พระพุทธองค์ทรงอยู่เหนือโลก ตลอดไป ไม่กลับมาเกิดใน โลกนี้

^{๑๘} <http://www.dhammathai.org/pang/pangm06.php>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๑๙} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓),

อีกแล้ว นี่คือ ความหมายของพระพุทธรูปปางมารวิชัย^{๒๐} ซึ่งนิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปปางประธาน ประดิษฐานในพระอุโบสถของภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ส่วนภาคเหนือนิยมสร้างพระพุทธรูปปางสมาธิเป็นปางประธานประดิษฐานในพระอุโบสถ เช่น พระแก้วมรกต^{๒๑} ที่ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระแก้วในพระบรมมหาราชวัง เป็นพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิที่นำมาจากภาคเหนือหรือพระพุทธรูปองค์ประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ดังภาพประกอบที่ ๓ ดังนี้

ภาพที่ ๓ พระพุทธรูปปางมารวิชัย^{๒๒}

๒.๓.๔ พระพุทธรูปนอน หรือเรียกโดยทั่วไปว่า พระพุทธรูปปางไสยาสน์^{๒๓} จะมีอยู่ ๒ อิริยาบถ คือ ไสยาสน์ธรรมดา ลีมาดา ยังมีพระชนม์อยู่กับปางปรินิพพาน คือสิ้นพระชนม์ดับขันธไปแล้ว ซึ่งปางนี้จะไม่เป็นที่นิยมสร้างในประเทศไทย แต่เป็นที่นิยมสร้างในประเทศพม่า ศรีลังกา แต่ปางไสยาสน์ธรรมดาเป็นที่นิยมสร้างในประเทศไทยมากกว่า โดยเฉพาะในสมัยสุโขทัย เป็นต้นมา ซึ่งพระพุทธรูปปางไสยาสน์องค์ที่สำคัญในประเทศไทยส่วนใหญ่พบในภาคกลาง ที่ราบ

^{๒๐} เทพพร มังธานี, พุทธประวัติ ฉบับพุทธรูป ๘๐ ปาง, อ่างแก้ว, หน้า ๔๒.

^{๒๑} สมบัติ จำปาเงิน, พระพุทธรูปภูมิเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗-๕๐.

^{๒๒} <http://www.itti-patihan.com>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๒๓} ศ.ธรรมรัตน์, ภูเขาพระประจำดวงเกิด แก่เคราะห์เสริมบารมี, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐.

ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น พระนอนจักรสีห์ จังหวัดสิงห์บุรี และที่สำคัญที่สุดมีชื่อเสียงมากที่สุด เพราะถือกันว่าสวยงามที่สุดก็คือ พระนอนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^{๒๔} หรือชาวบ้านทั่วไป นิยมเรียกว่า วัดโพธิ์^{๒๕} เป็นต้น และสาระสำคัญที่สุดของการสร้างพระพุทธรูปก็คือ การสร้างงาน ศิลป์เพื่อแสดง เพื่อเผยแพร่ เพื่อสั่งสอนให้ความรู้ในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น พระพุทธรูปจึงเหมือนพระไตรปิฎก ที่ไม่ได้จารึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปของตัวหนังสือ ดังภาพประกอบที่ ๔ ดังนี้

ภาพที่ ๔ พระพุทธรูปปางไสยาสน์^{๒๖}

๒.๔ พระพุทธรูปปฏิมากรในประเทศอินเดีย

พระพุทธรูปหรือ พระพุทธรูปปฏิมากรนี้ ก่อนเข้ามายังประเทศไทย ก็ได้แผ่ขยายอิทธิพล อยู่ภายนอกประเทศไทย ซึ่งได้แบ่งหมวดย่อยของพระพุทธรูปปฏิมากรออกเป็นสมัยต่าง ๆ ๖ สมัย คือ (๑) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยคันธารราฐ (๒) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยมถุรา (๓) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยอมราวดี (๔) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยคุปตะ (๕) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยปาละ มือธิบายดังนี้

^{๒๔} ศรีศักร วัลลิโภคม,พิเศษ เจียจันทร์พงศ์,สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙) หน้า ๕๖.

^{๒๕} เชนชาคริต ยุธิตกมลชัย, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐.

^{๒๖} <http://www.webng.com/jimmytarot/dedicate.html> ,[สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

๒.๔.๑ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยคันธารราฐ

ภาพที่ ๕ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยคันธารราฐ^{๒๖}

โลกได้เห็นรูปลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมากรองค์แรกก็ในสมัยคันธารราฐนี่เอง เป็นผลสืบเนื่องมาจากความนิยมของชนชาติกรีก^{๒๗} ซึ่งนับว่าเป็นที่แปลกประหลาดพอสมควรสำหรับความรู้สึกของชนชาติอินเดีย เพราะพระพุทธรูปตัวแทนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นน่าจะมาจากคนอินเดียมากกว่า กลับกลายเป็นจากความคิดเห็นและการออกแบบรูปลักษณะขององค์พระจากชนชาติกรีกไป อย่างไรก็ตามคนอินเดียก็ดูเหมือนมีความพึงพอใจอยู่เมื่อได้เห็นองค์พระพุทธรูปที่ชนชาติกรีกออกแบบขึ้นมา ที่มองเห็นความงดงามเกิดขึ้นมานั้นก็ได้แก่มองเห็นรูปทรงพระพักตร์มีความเหมาะสมยิ่ง อุ่มเอิบเหมาะสมด้วยกันหลาย ๆ อย่างแต่ก็มองเห็นว่า บางสิ่งบางอย่างอาจจะไม่เหมาะสมนักจำเป็นจะต้องแก้ไขแก้ปัญหานี้ออกไปไม่ใช่เอามาทั้งหมด สิ่งที่มองเห็นนั้น ถ้าพระพักตร์มีความเหมาะสม ไม่ได้ว่าอะไรนักหรืออาจจะมองเห็นที่จุดบางจุดจะต้องแก้ไขก็มีอยู่อาจจะเล็กน้อยนัก เช่น พระเนตร ดวงเนตร ลักษณะของพระโอษฐ์ซึ่งอาจจะต้องมีการแก้ไขอยู่ พระขนงที่อาจจะต้องแก้ไขด้วยให้ดีขึ้นและตามความชอบของคนอินเดีย สิ่งที่โคด

^{๒๖} <http://www.dhammadownload.com/board/viewtopic.php?t=683&sid=d339e9d24043ef0ec6e18bd1ae2dfdbc>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๒๗} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สานหนังสือ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔-๑๕.

เด่นมาก ซึ่งคนอินเดียในยุคสมัยนั้นจะต้องแก้ไขกันอย่างคั่งมาก และต้องแก้ก็ด้วยเหตุผลสำคัญว่า ต้องการแก้ตรงพระศกก่อนอื่น พระศกที่คนกรีกออกแบบมานั้น เป็นพระศกเสมือนเส้นผมของ บุคคลธรรมดาทั่วไป ไม่มีอะไรเป็นพิเศษเลยตามความคิดของชาวอินเดียมองเห็นว่าต้อง ออกแบบพระศกของพระพุทธเจ้านี้ทรงเห็นอมนุษย์อยู่แล้ว จะต้องทำให้เป็นพิเศษ ไม่ใช่ออกแบบ เป็นเส้นผมธรรมดาเช่นนี้ แม้จะมีความสลายสวางบางอย่างไว้ก็ตาม ก็ยังไม่เหมาะสมอยู่ดี^{๒๕} จาก ความคิดของชาวอินเดียคิดว่าจะต้องออกแบบพระศกขององค์พระปฏิมากรให้เป็นเส้นพระศกเป็น รูปก้นหอยจะคิดว่าเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้วิเศษ พิเศษมากกว่ามนุษย์ธรรมดาหรือปลุชนคน ทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้เอง ชนชาติอินเดียในยุคสมัยนั้นจึงไม่นิยมการออกแบบพระพุทธรูปปฏิมากรจาก ฝีมือคนกรีกในเรื่องเส้นพระศกขององค์พระปฏิมากร พระพุทธรูปที่มีอยู่ในโลกนี้เมื่อได้รับการ ออกแบบสร้างจึงมีการดัดแปลงกันไปตามสภาพของท้องถิ่น ยุคสมัย เป็นของชนชาติใดก็ออกแบบ กันไปตามนั้นอย่างเห็นกันง่าย ๆ พระพุทธรูปของอินเดียก็จะมีพระพักตร์ตามอย่างคนอินเดีย พระพุทธรูปของจีนก็เป็นไปตามแบบอย่างของจีนมีพระพักตร์เช่นเดียวกับคนจีน หรือ พระพุทธรูป ของญี่ปุ่น พระพุทธรูปของคนลาวก็มีรูปลักษณะเป็นแบบอย่างของคนลาว ส่วนสิ่งอื่น ๆ ก็จะถูก ดัดแปลงแก้ไขสอดใส่อะไรลงไปบ้างตามความคิดเห็นของผู้ออกแบบปั้นองค์พระไปตามเรื่อง^{๒๖} คนกรีกออกแบบพระพุทธรูปปฏิมากรในยุคสมัยคันธารราฐนั้นนอกจากจะมีพระศกเป็นเส้นยาว แล้ว ยังมีอุณาโลมที่พระขนงอีกด้วยแล้วก็มีเมลาติตรงกลางพระเศียรด้านหลังพระปฤษฎางค์ (ส่วนหลัง) ให้ทำเป็นรัศมีเป็นวงกลมเอาไว้ด้วย มีการทำการครองผ้าแบบคลุมลงมาจนถึงส่วนฐานก็มีอีกด้วย

สำหรับที่รองรับองค์พระพุทธรูปนั้น ในสมัยคันธารราฐนิยมทำเป็นรูปราชสีห์ บางทีก็ ทำเป็นพระพุทธรูปสาวกหรือทำเป็นรูปกสิปบัวรองรับเอาไว้ พระพุทธรูปปฏิมากรในยุคเริ่มแรกใน สมัยคันธารราฐนี้นับว่ายังไม่เข้าที่ก็ว่าได้มีการออกแบบไปต่าง ๆ นานาและมีการแก้ไขด้วยความ เหมาะสมซึ่งก็เป็นแนวทางที่ดีที่มีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงไปเรื่อย และในการออกแบบสร้าง พระพุทธรูปในสมัยคันธารราฐ นี้ รวมแล้วมีอยู่ ๕ ปางด้วยกันคือ (๑) พระพุทธรูปปฏิมากรปางสมาธิ (๒) พระพุทธรูปปฏิมากรปางมารวิชัย (๓) พระพุทธรูปปฏิมากรปางปฐมเทศนา (๔) พระพุทธรูปปฏิมากร ปางอุ้มบาตร^{๒๗} (๕) พระพุทธรูปปฏิมากรปางประทานอภัย (๖) พระพุทธรูปปฏิมากรปางประทานพร (๗)

^{๒๕} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๖๘-๖๙.

^{๒๖} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑-๒๔.

^{๒๗} สุทธิ, พุทธปฏิมา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๘๕.

พระพุทธปฏิมากรปางมหาปาฏิหาริย์ (๘) พระพุทธปฏิมากรปางลีลา (๙) พระพุทธปฏิมากรปางปรินิพพาน^{๓๒} มีอธิบายดังนี้

๑. พระพุทธปฏิมากรปางสมาธิ^{๓๓} พระพุทธรูปปางนี้นับว่ามีความสง่างามมาก นิยมสร้างกันทั่วไปเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ มีการกำหนดเอาไว้ว่าพระหัตถ์ขวาจะต้องวางทับลงบนพระหัตถ์ซ้าย โดยการหงายพระหัตถ์ขึ้นมาซ้อนกันที่หน้าตัก เป็นเรื่องราวและมีความหมายถึงการตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อระลึกถึงและให้มองดูเกิดความขลังและน่าเลื่อมใสว่าพระพุทธองค์ตรัสรู้นั้นสมควรมีพระอิริยาบถเช่นนี้ ช่างจึงต้องปั้นให้เป็นลักษณะนี้ เพื่อให้เกิดสมเหตุสมผลนั่นเอง ชาวพุทธจึงมองเห็นองค์พระปฏิมากรปางสมาธิกันมากมายตามวัดต่าง ๆ หรือในที่ ๆ ควรแก่การประดิษฐานทั้งหลาย

๒. พระพุทธปฏิมากรปางมารวิชัย^{๓๔} พระพุทธรูปปางนี้ ก็เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ มีความคล้ายคลึงกับปางสมาธิมาก ผิดกันตรงที่พระหัตถ์ขวาวางคว่ำลงที่พระเพลา (เข้า) ด้านขวา ปลายนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงเบื้องต่ำอย่างชัดเจนเป็นเรื่องราวแสดงถึงพระพุทธประวัติ ความหมาย คือการที่พระพุทธองค์ทรงอ้างพระธรรมเป็นพยานในการบำเพ็ญพระบารมีมาตลอดทุกพระชาติ จนพระธรรมิบบรมพล่อยน้ำทักษิโณทกที่ทรงหลังไว้ในอดีตชาติออกมาท่วมท้นของพระยามาร และชนะพระยามารในที่สุด

๓. พระพุทธปฏิมากรปางปฐมเทศนา^{๓๕} พระพุทธรูปปางนี้ มีการออกแบบปั้นเป็นหลายลักษณะด้วยกัน บางทีก็ออกแบบปั้นเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ บางทีก็เป็นแบบนั่งห้อยพระบาท ก็มี ชาวบ้านเคยเรียกว่า “พระเจ้าหย่อนดิน” มาก่อนซึ่งเดี๋ยวนี้ อาจจะไม่มีการเรียกกันแล้ว เพราะไม่เคยได้ยินกันเลยในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะไม่เหมาะสมก็ได้จึงเสียบหายไป พระพุทธรูปปางปฐมเทศนานี้ มีจุดสำคัญอยู่ที่ได้แก่พระหัตถ์เบื้องขวาอาจจะวางบนพระเพลา บางทีก็ออกแบบเป็นจับชายจีวร องค์ประกอบของพระพุทธรูปปางนี้ มักทำเป็นเครื่องหมายพระธรรมจักรเอาไว้ด้วย มีกวางเป็นเครื่องหมายร่วมด้วยอีกอย่างหนึ่ง อันเป็นสัตว์ป่าที่ป่ามฤคทายวัน

^{๓๒} ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, อ่างแล้ว, หน้า ๗๑-๗๒.

^{๓๓} ธนาภิต, ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๗๔-๗๕.

^{๓๔} โอม รัชเวทย์, เส้นสายวาดปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๓๘.

^{๓๕} ศ.เสรีธรรม, พระพุทธรูปประจำชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐), ๔๘-๔๙.

๔. พระพุทธปฏิมากรปางอุ้มบาตร^{๓๖} พระพุทธรูปปางนี้ เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ แต่ข้อสังเกตที่แปลกกว่าปางอื่นก็ได้แก่ พระหัตถ์ทั้งสองข้างกำลังประคองบาตรอยู่อย่างสำรวม เรียบร้อย เลยพากันเรียกว่าปางอุ้มบาตรกันไปตามรูปลักษณะที่มองเห็นกัน

๕. พระพุทธปฏิมากรปางประทานอภัย^{๓๗} พระพุทธรูปปางนี้บางทีก็มีผู้เรียกว่าปางโปรดสัตว์ มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิกำลังยื่นหรือเดินก็ได้ จุดสำคัญของพระพุทธรูปปางนี้ คือ จะต้องยกพระหัตถ์เบื้องขวา แล้วหันฝ่าพระหัตถ์ไปเบื้องหน้า เลยทำให้มีการเรียกว่า “ปางประทานอภัย”

๖. พระพุทธปฏิมากรปางประทานพร^{๓๘} พระพุทธรูปปางนี้ออกแบบเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิก็มี เป็นทำยืน ทำเดินก็มีด้วย ความหมายที่เป็นจุดสำคัญของพระพุทธรูปปางประทานพรได้แก่ เอาพระหัตถ์เบื้องขวาทิ้งลงข้างพระวรกายหันฝ่าพระหัตถ์ไปเบื้องหน้าด้วย แสดงอาการประทานพรนั่นเอง

๗. พระพุทธปฏิมากรปางปาฏิหาริย์^{๓๙} พระพุทธรูปปางนี้ ออกแบบเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิก็ได้ทำยืนก็มี ทำเดินก็มีด้วยเช่นเดียวกัน พระหัตถ์ซ้ายประคองพระหัตถ์ขวา บางทีก็วางบนพระเพลาที่มี บางทีอาจจะเอาพระหัตถ์จับชายจีวรก็ได้ ซึ่งเหมือนกับพระพุทธรูปปางปฐมเทศนานั่นเอง จุดสำคัญจะต้องมีอยู่เป็นที่สังเกตได้แก่ จะต้องเป็นรูปดอกบัวหายรับเอาไว้อย่างสวยงามมาก

๘. พระพุทธปฏิมากรปางลีลา^{๔๐} พระพุทธรูปปางนี้ จะต้องเป็นพระพุทธรูปยืนมีอากัปกริยาก้าวอย่างพระบาทอย่างเห็นได้ชัดเจน จึงเรียกว่าปางลีลา

๙. พระพุทธปฏิมากรปางปรีณิพพาน^{๔๑} พระพุทธรูปปางนี้ อันเป็นปางสุดท้ายนั้น เป็นพระพุทธรูปในท่วงท่ากำลังบรรทมแต่ตะแคงพระองค์ทางด้านขวาเท่านั้น บางทีก็เรียกกันว่าปางไสยาสน์หรือพระนอนอีกด้วย

^{๓๖} เทพพร มังธานี, **พุทธประวัติ ฉบับพุทธรูป ๘๐ ปาง**, (ม.ป.ท : สำนักพิมพ์ธรรมศาลา, ม.ป.ป.), หน้า ๘๑.

^{๓๗} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พระพุทธจริยวัตร ๖๐ ปาง**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๓.

^{๓๘} ธนาภิต, **ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ**, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๓-๒๑๕.

^{๓๙} ระพีพรรณ ใจกักดี, **ปางพระพุทธรูปหัวข้อธรรมในคำกลอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : แสงแดดเพื่อนเด็ก, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐-๕๑.

^{๔๐} ระพีพรรณ ใจกักดี, **ปางพระพุทธรูปหัวข้อธรรมในคำกลอน**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๔๑} เจนจบ ยิ่งสุมล, **พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย**, อ้างแล้ว, หน้า ๖๓-๖๕.

ในยุคสมัยนั้น ที่แคว้นคันธารราฐก็นับถือพระพุทธศาสนากันอย่างเคร่งครัดมาก ส่วนมากเป็นลัทธินิกายมหายาน ชาวพุทธทั่วไปนั้นต่างก็ทราบดีว่าในโลกนี้มีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ด้วยกัน รวมทั้งเข้าใจด้วยว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคตด้วยเพราะพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่ทั่วไปในอนันตจักรวาล คือ มีพระสยัมภูพุทธเจ้า นอกจากนี้แล้วก็มีพระพุทธเจ้าอีกรวมถึง ๕ พระองค์ด้วยกันคือ

๑. พระไวโรจนะ จะต้องมีพระหัตถ์แบบปางปฐมเทศนา
 ๒. พระอัครโศภยะ ทำท้าวางพระหัตถ์แบบปางมารวิชัย คือ พระหัตถ์ขวาวางลงบนพระเพลาขวาแล้วเอานิ้วพระหัตถ์ชี้ลงเบื้องต่ำ
 ๓. พระรัตนสัมภวะ มีลักษณะของพระหัตถ์เป็นแบบปางประทานพร
 ๔. พระอมิตาภะ มีพระหัตถ์อย่างปางสมาธิ
 ๕. พระอุโมฆสิทธะ มีพระหัตถ์ตามแบบอย่างปางประทานอภัย
- นั่นคือพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์^{๔๒}

ต่อมามีการสร้างสรรค์องค์พระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นมาอีกปางหนึ่ง คือ พระไภษัชยคุรุ ออกแบบสร้างเป็นแบบนั่งขัดสมาธิ ที่พระหัตถ์ถือหม้อน้ำมนต์ก็มี ถ้าวรกรรมก็ถือผลไม้หรือพืชบางอย่างที่เป็น โอสถ เช่น ผลสมออันเป็นสมุนไพรมะดี พระพุทธรูปปางนี้เลยเป็นที่นิยมกันมากด้วยเพราะบางคนก็เชื่อว่ามีคุณวิเศษในเรื่องราวรักษาอาการเจ็บป่วยได้ เป็นต้น

๒.๔.๒ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยมอญ

เมื่อมีการสร้างองค์พระปฏิมากรปางต่างๆ มากมายที่แคว้นคันธารราฐแล้ว ความเรื่องนี้ก็ระบือลือไกลออกไปอย่างรวดเร็ว แม้อินเดียจะกว้างขวางมากในอาณาจักรก็ตาม แคว้นคันธารราฐโด่งดังไปมากแล้ว เมืองมอญจึงมองเห็นความสำคัญของสิ่งนี้มาก เพราะก็เป็นชาวพุทธอยู่แล้วนั่นเอง ชาวเมืองมอญก็ออกแบบหล่อปั้นพระพุทธรูปขึ้นมา อาศัยแบบอย่างของแคว้นคันธารราฐมาแล้วพอประมาณ เนื่องจากมองเห็นว่าการเอ่องค์พระพุทธรูปปฏิมากรนี้มาราบไหว้ บูชา ก็เป็นสิ่งที่ดีมาก เป็นการเตือนสติเตือนใจให้ระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลานาน เพื่อระลึกถึงพระองค์และพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ท่านที่มอบให้ชาวโลกอย่างทั่วถึงกัน^{๔๓}

^{๔๒} ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖.

^{๔๓} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สานหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗-๒๐.

เมื่อนำเอา พระพุทธปฏิมากรมาประดิษฐานอยู่อย่างเห็นได้ชัดเจน เป็นการรวบรวมพลังความเชื่อถือเป็นตัวแทนของพระองค์ท่านชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงนำเลื่อมใสมากขึ้นอีก เป็นผลดีไม่เกิดผลเสียตรงไหน แม้ว่าในขณะนั้นชาวเมืองมกจะไม่รู้เห็นก็ตาม ชาวเมืองมถุราจึงเอารูปแบบของ พระพุทธปฏิมากรที่แคว้นคันธารราฐสร้าง แล้วมาดัดแปลง เอาส่วนที่เป็นแบบต่างชาติออกไปมากมาย^{๔๔} อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ภาพที่ ๖ พระพุทธรูปสมัยมถุรา^{๔๕}

พระพักตร์ที่เป็นพระพักตร์ของเทวรูปที่ชาวกรีกนิยมนับถือ แปลงเสียใหม่ให้เป็นแบบเค้าหน้าของชาวอินเดียเสีย ลบล้างเค้าหน้าของเทวรูปของชาวกรีกไปโดยสิ้นเชิงและเส้นพระศกที่เป็นคลื่นลอนสวยงามแบบคนธรรมดาที่อยู่แต่ลงความเห็นว่าควรเปลี่ยนแปลงเสียใหม่ด้วย ทำเป็นเส้นพระศก หรือเส้นพระเกศาเป็นวงที่เรียกว่าทักษิณาวฏ

จิวนั้นทำให้เห็นเพียงเล็กน้อย คิดว่าไม่เหมาะที่จะมองเห็นเด่นชัดมากนัก เลยทำเป็นเห็นเพียงบางๆ เพื่อความสวยงามและช่วยให้องค์พระเด่นมากขึ้นอีกซึ่งมองดูเหมาะสมมากกว่า สร้างองค์พระพุทธรูปเป็นแบบอย่างปฏิมากรรมที่เหนือความเป็นมนุษย์ธรรมดาขึ้นมาให้มากยิ่งขึ้นด้วย กลายเป็นลักษณะของรูปลักษณะที่น่าเลื่อมใสมากยิ่งขึ้นอีก^{๔๖}

^{๔๔} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^{๔๕} <http://www.indiaindream.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=22&Id=539440329>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๔๖} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๗-๗๘.

อย่างไรก็ตาม พระพุทธปฏิมากรในยุคสมัยมอญนี้ก็แตกต่างออกมาจากของแคว้นคันธารราฐมาก เป็นศิลปะอีกรูปแบบหนึ่งที่เป็นของมอญ

๒.๔.๓ พระพุทธปฏิมากรสมัยอมราวดี

อมราวดีเป็นชื่อเมืองแห่งหนึ่งทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่สำคัญ พุทธศิลป์ซึ่งพบที่เมืองนี้หรือในพื้นที่ใกล้เคียงจึงนิยมเรียกว่า “ศิลปะอมราวดี” ซึ่งอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์สาตวาหะและอิกษวาอู อาชิวราวุพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๗ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แม้ว่าจะอยู่ร่วมสมัยกับศิลปะคันธาระและมอญ ภายหลังจากในศิลปะอมราวดีบางชิ้นยังคงใช้ระบบสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าเหมือนสมัยอินเดียโบราณ เช่น บัลลังก์เปลวประดิษฐานใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ธรรมจักรรอบพระบาท สถูป^{๕๓} เป็นต้น

อมราวดีมีการสร้างพระพุทธปฏิมากรขึ้นมาอย่างมีศิลปะที่โดดเด่นมากยิ่งขึ้น มีความเป็นตัวของตัวเอง แล้วแยกออกมาจากแบบอย่างของคันธารราฐ และ มอญโดยสิ้นเชิง เรียกว่าเป็นการปั้นหล่อพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นมาอย่างแปลกใหม่ เปลี่ยนแปลงกันหมดด้วยความคิดความเข้าใจ และสร้างงานขึ้นมาใหม่ แล้วเรียกว่าเป็นพระพุทธปฏิมากรแบบอมราวดีตามความเชื่อของนครหลวง^{๕๔} มีลักษณะคือ ช่างทำพระศกเป็นรูปก้นหอย พระพักตร์คล้ายใบหน้าคนอินเดีย ห่มจีวรเฉียงเป็นริ้ว ชายจีวรเป็นขอบหนา และด้านซ้ายจีวรยกขึ้นมาพาดข้อพระหัตถ์เป็นพระพุทธรูปยืนจะเอียงพระโสณิเล็กน้อย^{๕๕}

^{๕๓} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

^{๕๔} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕.

^{๕๕} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สวนหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑-๒๒.

ภาพที่ ๗ พระพุทธรูปสมัยอมราวดี^{๕๐}

สรุปได้ว่า พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยอมราวดีนี้แตกต่างจากพระพุทธรูปปฏิมากรสมัยคันธารราช และสมัย มธราที่สร้างตามลักษณะธรรมชาติมาก ส่วนในยุคอมราวดีนี้สร้างให้แตกต่างออกไปไม่เป็นธรรมชาติ แต่ให้ศิลปะเอกลักษณ์ของอมราวดีเอง ไม่ว่าจะเป็นพระพักตร์ พระศก พระเกตุมาลา และทรวดทรงพระวรกาย หรือแม้การครองผ้าครองจีวรก็ไปคนละเรื่อง มองดูแตกต่างกันมากจริงๆ^{๕๑} ซึ่งนี่เป็นวิวัฒนาการของสมองของคนเราที่มีความคิดความอ่านเปลี่ยนแปลงไปในทางสร้างสรรค์มากมาย

๒.๔.๔ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยคุปตะ

อาณาจักรมคธในราชวงศ์ คุปตะนั้น เป็นที่รู้จักกันดีว่ามีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้ามากในด้านศิลปะ ยิ่งในเรื่องของพระพุทธศาสนาด้วยแล้ว ในระหว่างนี้ยิ่งเจริญก้าวหน้าไปมากมายทีเดียว กษัตริย์ของราชวงศ์คุปตะมีพระทัยในเรื่องพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทรงเอาพระทัยใส่ในพระพุทธศาสนาเป็นอันดี มีการสร้างพระพุทธรูปมากมายอีกด้วย มีแต่ผู้นิยมชมชอบคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันเป็นพระธรรมที่ประเสริฐตามวิถีความอารามต่างๆ ตามสถานที่อันควรต่าง ๆ รวมทั้งมีการบูชาเอาไว้ตามเคหสถานบ้านเรือนอีกด้วย

^{๕๐} <http://www.letgoasia.com/wp-content/uploads/2011/11/23-11-2554-15-57-24.jpg>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๕๑} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

ในครั้งนั้นอาณาจักรคุปตะ^{๕๒}มีความเจริญยิ่ง คือรัชสมัยของพระเจ้ากุมารคุปต์ ประมาณพุทธศักราช ๕๕๐ มีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรกันมากมาย มีการออกแบบ การปั้น การหล่อ พระพุทธรูปปฏิมากรให้แปลกออกไป มองดูงดงามออกไปจากรูปแบบของพระพุทธรูปปฏิมากรใน สมัยอมราวดี เน้นพระวรกายให้มีแปลกยิ่งขึ้น จีวรก็ทำแปลกคล้ายผ้าเปียกที่แนบสนิท อยู่กับทรวดทรง ว่ากันว่าพระพุทธรูปปฏิมากรในยุคสมัยคุปตะก้าวหน้าถึงขีดสุดมีความงดงามมากขึ้น อีก มากกว่าในยุค อมราวดี ด้วยซ้ำ ทำให้เกิดการโจทช์งานกันมากมายทั้งประเทศอินเดีย ไปจนได้ แล้วก็เกิดความตื่นเต็นในรูปลักษณะแห่งองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่ช่วงยุคนี้สร้างสรรค์ขึ้น เลยทำให้พระพุทธรูปปฏิมากรในยุคนี้แพร่หลายออกไปทั่วทั้งประเทศอินเดียในที่สุด^{๕๓}

ภาพที่ ๘ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ^{๕๔}

นอกจากที่แพร่หลายกระจายออกไปทั่วประเทศอินเดียอันกว้างใหญ่ไพศาลตามคำเล่า ลือแล้ว ยังแพร่ขยายออกไปยังรอบๆ แผ่นดินอันกว้างใหญ่ของอินเดียอีกด้วย เช่น เนปาล ชิบเด ชวา รวมไปถึงแผ่นดินไทยในยุคสมัยนั้นด้วย นี่เป็นอิทธิพลขององค์พระพุทธรูปปฏิมากร อันเป็น สัญลักษณ์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ผู้คนทั่วทั้ง โลกเคารพนับถือพระพุทธรูปปฏิมากร สมัยคุปตะยิ่งใหญ่มาก

^{๕๒} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สานหนังสือ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

^{๕๓} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๘๒.

^{๕๔} <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?f=18&t=25066>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

๒.๔.๕ พระพุทธรูปปฏิมากรรมยะปาละ

อาณาจักรเบงกอล กษัตริย์วงศ์ปาละปกครองอยู่ประมาณพุทธศักราช ๑๓๕๘ จนกระทั่งถึงพุทธศักราช ๑๖๐๓ มีการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ใหม่เป็นราชวงศ์เสนะ ปกครองต่อมาจนถึงพุทธศักราช ๑๗๔๕ ก็หมดสิ้นอำนาจเพราะพวกอิสลามรุกรานจนเสียบ้านเมืองไป ในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรนั้นก็สร้างตามแบบอย่างของสมัยคุปตะนั่นเอง ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธรูปปฏิมากรนั้นในยุคสมัยคุปตะนั้นโด่งดังมากจริงๆ จึงมีการเอาแบบอย่างมาสร้างกันมากมาย ถึงจะผิดเพี้ยนเลียนแบบกันอย่างไรก็คงรูปลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมากรในยุคสมัยคุปตะกันอยู่เสมอ^{๕๕}

สมัยปาละ มีศิลปะคล้ายพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน และแบบนครศรีธรรมราชของไทย แต่มีบางท่านว่าคล้ายสมัยสุโขทัย พระพักตร์ใหญ่ พระนาสิกงุ้ม พระกรณยาว พระองค์อวบอ้วน พระขนงเป็นขอบคม ห่มจีวรเฉียง มีริ้วแข็ง ฐานมีบัวคว่ำบัวหงาย^{๕๖} ในการสร้างพระพุทธรูปนี้ปรากฏว่ามีนิยามหายานปนผสมอยู่กับลัทธิฮินดูด้วย ทำให้การสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรจึงเปลี่ยนแปลงผิดเพี้ยนไปอีกไม่เป็นไปตามแบบอย่างเดิม บางทีก็สร้างพระพุทธรูปแบบไม่มีจีวรอยู่เอาเลย จึงเกิดการผิดแปลกไปมากมาย พระพักตร์ก็เปลี่ยนแปลงไปมาก พระเนตรมักทำเป็นแบบกาวานาคือหรือลง^{๕๗}

ภาพที่ ๕ พระพุทธรูปสมัยยะปาละ^{๕๘}

^{๕๕} ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๘๓.

^{๕๖} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สวนหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

^{๕๗} ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, อ่างแล้ว, หน้า ๘๓.

^{๕๘} <http://www.alittlebuddha.com/P.M.Narin%20in%20India%202009/P.M.Narin%20in%20India%202009%2021.html>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปปฏิมากรในยุคปาละ-เสนะนี้ก็ขยายอิทธิพลออกไปได้มากมาย ทั้งต่างประเทศด้วยไม่ว่าจะเป็นเนปาล ชิบต จีน และเข้ามาสู่แผ่นดินไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปปฏิมากรในต่างประเทศก่อนที่จะเข้ามาอิทธิพลในประเทศไทย นั้น ได้ผ่านมามากหลายสมัย หลายยุค ซึ่งแต่ละยุคก็มีศิลปะการสร้างที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับแนวคิดหรือความต้องการของผู้สร้างในแต่ละสมัยด้วย

๒.๕ พระพุทธรูปปฏิมากรในประเทศไทย

การสร้างพระพุทธรูปในเมืองไทยเรานั้นนับจาก โบราณมาก็มีอิทธิพลมาจากอินเดีย ทั้งสิ้น เพราะพระภิกษุชาวอินเดียอันเป็นพระธรรมทูตนั้นนำมาเอาเผยแพร่มอบให้เป็นการเผยแพร่ อย่างน่าสนใจ ทำให้ชาวพุทธในแผ่นดินไทยตั้งแต่ยุคสมัยโบราณต่างก็พากันเลื่อมใสศรัทธาใน คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ากันมาก^{๕๕} ยึดมั่นศรัทธาในคำสั่งสอนหรือพระธรรมโดยทั่วหน้ากันมา ตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปปฏิมากรสมัยต่าง ๆ ที่สร้างกันในประเทศไทยเรานั้น ได้แบ่งออกเป็น ๗ สมัย คือ (๑) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยทวารวดี^{๕๖} (๒) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยศรีวิชัย (๓) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยลพบุรี (๔) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยเชียงแสน (๕) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยสุโขทัย (๖) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยอยุธยา (๗) พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยรัตนโกสินทร์ มีอธิบายดังนี้

๒.๕.๑ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยทวารวดี

นับว่าพระพุทธรูปปฏิมากรสมัยทวารวดีนี้เป็นพระพุทธรูปที่เก่าแก่มากที่สุดที่มีการสร้างขึ้นมากในแผ่นดินไทยเรา พระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปปฏิมากร สมัยทวารวดีมีอายุอยู่ระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘ นับว่าเป็นพระพุทธรูปที่ละม้าย แม่นกับพระพุทธรูปปฏิมากรที่สร้างกันใน อินเดียในราชวงศ์ กุปตะ ที่กำลังเจริญรุ่งเรืองมากในยุคนั้น ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งพระพักตร์ ยังมีเค้าของอินเดียอยู่มาก พระศอกยังเป็นขมวดกลมๆอยู่เรียงราย พระเนตรยังคงหรี่หรือคล้ายกับ บำเพ็ญภาวนาอยู่ อันเป็นรูปแบบของพระพุทธรูปปฏิมากรในสมัย กุปตะ^{๕๗}

พระพักตร์นั้นช่างบรรจงปั้น หรือ แกะจากหินด้วยความประณีตแต่มีลักษณะแบนกว้าง พระโอษฐ์ส่วนมากกว้างเบาะตามลักษณะมองเห็นของริมพระโอษฐ์เป็นรอยตัดอย่างชัดเจน ความ

^{๕๕} ศรีศักร วัลลิโกดม,พิเศษ เจียจันทรพงศ์,สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ศ๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒-๑๔.

^{๕๖} ส.เสรีธรรม, พระพุทธรูปประจำชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๕.

^{๕๗} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า

จริงแล้ว พระพุทธปฏิมากรสมัยทวาราวดี นั้นในยุคแรกๆ นั้น สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ ส่วนมากแกะสลักด้วยหินน่าจะเป็ฝีมือการสร้างของช่างอินเดียที่เข้ามาเป็นผู้สร้างให้คนไทยเราได้ดูเป็นตัวอย่างเพื่อให้มีการสร้างตามแบบเดียวกันในเวลาต่อมา สังเกตแล้ว ลักษณะเป็นพระพุทธรูปในราชวงศ์ คุปตะ มาก น่าจะเป็นช่างยุคเดียวกันเดินทางเข้ามาสร้างเอาไว้ในประเทศไทยให้คนไทยได้เห็น และฝึกฝนให้มีฝีมือทางด้านนี้เพื่อจะได้สร้างหรือแกะสลักพระพุทธรูปกันต่อไปและสั่งสอนคนรุ่นต่อไปด้วย

รุ่นต่อมานั้นน่าจะสร้างขึ้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ น่าจะเป็นฝีมือของช่างที่ได้รับการฝึกสอนมาจากช่างอินเดียรุ่นแรกๆ ที่เข้ามาสอนให้ เพราะมองดูแล้วฝีมือไม่ได้มาตรฐานอย่างฝีมือนครบาอาจารย์ที่เข้ามาสอนเลย จะต้องได้รับการฝึกฝนอีกมากเลยทีเดียว นอกจากนี้ก็ยังมี การแกะสลักให้รูปทรงของพระพักตร์เปลี่ยนแปลงไปมาก แตกต่างจากพระพักตร์ของพระพุทธรูปสมัยคุปตะซึ่งสรุปได้ว่า พระพุทธปฏิมากรสมัยทวาราวดีรุ่นกลางนี้ฝีมือยังไม่ได้ที่และต่อมาก็ถึงยุคสมัย ทวาราวดีตอนปลายซึ่ง พระพุทธปฏิมากรรุ่นนี้น่าจะสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ กาลเวลาผ่านไปเรื่อยๆ เป็นการผสมผสานกันระหว่างศิลปะของช่างผู้แกะสลักหินหรือจะเป็นรูปหล่อด้วยโลหะก็ตาม มักจะผสมผสานกันระหว่างสกุลช่างศรีวิชัย และสกุลอุททองมาเป็น ทวาราวดีตอนปลายซึ่งก็มีความสวยงามในความรู้สึกของผู้ที่พบเห็น ช่างคนไทยมีฝีมือขึ้นมาแล้วมากมายโดยการผสมผสานกันหลายสถานที่แล้วฝึกฝนฝีมือกันต่อไปเรื่อยๆ โดยมากสืบสกุลการสร้างองค์พระพุทธรูปกันมาเป็นเวลานานๆ จนชั่วอายุแล้วสืบทอดต่อเนื่องกันไปอีก

ภาพที่ ๑๐ พระพุทธรูปสมัยทวาราวดี^{๖๒}

^{๖๒} <http://www.bladereview.com/forums/index.php?topic=16389.0>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

หลักฐานการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรกันในเมืองไทยที่อยู่ในยุคสมัยของทวาราวดีก็ได้แก่ ที่จังหวัดลพบุรี ปราจีนบุรี นครสวรรค์ สุพรรณบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี นครปฐม^{๖๓} อุทัยธานี และทางภาคเหนือก็มีการสร้างพระพุทธรูปสมัยทวาราวดีกันแถวจังหวัดลำพูน^{๖๔} เชียงใหม่ ลำปาง และจังหวัดใกล้เคียงกัน ถ้าเป็นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี มหาสารคาม อุรธานี กาฬสินธุ์ นครราชสีมา จึงเห็นได้ว่าช่างคนไทยนั้นก็มีอยู่มากที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาได้อย่างน่าสนใจมากในยุคสมัยต้นๆ ทวาราวดี หรือตอนกลางๆ มาแล้ว หลังจากจากการมีการฝึกฝนและได้รับการศึกษามาจากบรมครูช่างอินเดียที่เข้ามาเผยแพร่ให้ นั่นเอง ส่วนการออกแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งของศิลปะอันถือได้ว่าเป็นพุทธศิลป์ที่คนไทยคิดขึ้นมาเพื่อความเหมาะสม การที่ให้ลวดลายแบบจนหมดทุกสิ่งทุกอย่างอ่อนเป็นไปไม่ได้ในวิสัยของวิญญูชนช่างที่มีความสร้างสรรค์ทั้งหลาย

พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยทวาราวดีนี้ปรากฏว่ามีอยู่ ๕ ปางด้วยกัน คือ

๑. ปางปฐมเทศนา เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิมีนั่งห้อยพระบาทก็มีอีกพระหัตถ์ขวา ยกกรีดนิ้วเป็นวงอันมีความหมายถึงพระธรรมจักร แบบดั้งเดิมที่สร้างกันมาในสมัยโบราณอินเดีย

๒. ปางสมาธิ เป็นพระพุทธรูปที่นั่งขัดสมาธิราบ เอาพระหัตถ์ทั้งสองข้างวางซ้อนไว้ที่ตัก ส่วนจะเป็นการขัดสมาธิแบบใดก็อยู่ที่ฝีมือช่างจะกำหนด^{๖๕}

๓. ปางมารวิชัย เป็นอีกปางหนึ่งที่นิยมสร้างกันมาก เป็นพระพุทธรูปที่นั่งขัดสมาธิเพชร ซึ่งเป็นการขัดสมาธิแน่นเป็นพิเศษแตกต่างจากการขัดสมาธิราบตามธรรมดา พระพุทธรูปปางนี้ส่วนมากแล้วเป็นพระองค์เล็กๆ ที่เรียกว่าพระเครื่องมากกว่า

๔. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์

๕. ปางมหาปาฏิหาริย์

๖. ปางประทานอภัย^{๖๖}

๗. ปางประทานพร

^{๖๓} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สวท. ๒๕๔๓), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๖๔} ศรีศักร วัลลิ โภคิน, พิเศษ เจียจันทร์พงศ์, สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖.

^{๖๕} โอสม รัชเวทย์, เส้นสายลวดปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐.

^{๖๖} สุทธิ, พุทธปฏิมา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๗.

๘. ปางโปรดสัตว์

๙. ปางนาคปรก เป็นต้น

๒.๕.๒ พระพุทธรูปปฏิมากรรมสมัยศรีวิชัย

ความจริงยุคสมัยศรีวิชัยนี้พระพุทธรูปปฏิมากรรมมีรุ่งเรืองมากอยู่ในต่างแดน คือแผ่อิทธิพลทางศาสนาอยู่ทางใต้ของประเทศไทย อาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่เกาะสุมาตรา พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมากจึงแผ่ขยายขึ้นมาทางตอนใต้ของประเทศไทยเข้ามาทางมลายูสมัยก่อนนั้น ลูกกลมมาจนถึง นครศรีธรรมราช เมืองไชยา^{๖๓} ซึ่ง ณ สถานที่ตรงนี้พุทธศิลป์ทางด้านพุทธรูปปฏิมากรรมและรูปแกะสลักต่าง ๆ เกิดมีขึ้นมากเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ของศรีวิชัยที่อยู่ในภาคใต้ของประเทศไทยเราเห็นได้ง่าย ๆ ว่า มีพระเจดีย์ที่ประดิษฐานองค์พระธาตุนอกเมืองไชยาคือ ก็เป็นในยุคสมัยศรีวิชัยเจริญรุ่งเรืองมากนั่นเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาทางใต้ของประเทศไทยอย่างน่าพอใจ โดยชาวอินเดียที่เป็นพระสงฆ์เดินทางเข้ามาเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างความเลื่อมใสให้คนไทยไม่น้อย จนกระทั่งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานเอาไว้อย่างสง่างามน่าเลื่อมใสที่เมืองไชยาสมัยนั้น ยังคงประดิษฐานอยู่จนทุกวันนี้

ภาพที่ ๑๑ พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย^{๖๔}

^{๖๓} ดูรายละเอียดเพิ่มใน ศรีศักร วัลลิโภดม,พิเศษ เจียจันทรพงศ์,สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘.

^{๖๔} http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_6664.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

พระพุทธปฏิมากรในยุคสมัยศรีวิชัย^{๖๕} ถูกสร้างขึ้นมาอย่างประณีตบรรจงของช่างฝีมือ แต่ดูเหมือนว่ามีลักษณะของพระองค์สมบูรณ์ใหญ่ท้วมมากกว่าในสมัยทวารวดีจนเห็นกันได้ชัด มีอิทธิพลของศิลปะการสร้างพระพุทธปฏิมากรในยุคสมัยปาละอยู่มาก ส่วนพระศกทำเป็นก้อนขมวดที่เล็กมากและมีเป็นจำนวนมากกว่า แตกต่างกันตรงนี้ไม่น้อย ซึ่งในบางองค์ก็ไม่ได้ทำพระศกเลยก็มี คงปล่อยให้ว่างเปล่าอยู่เช่นนั้นก็เป็นรูปแบบหนึ่งของยุคสมัยและพระนามจะโค้งพระโอษฐ์ไม่แบะกว้างอย่างสมัยทวารวดี ชายผ้าจะห้อยย้อยลงมาถึงพระนาภีก็มี บางทีก็สั้น คือชายตั้งฉากปัดล่อยาวลงมาเหนือพระถันเท่านั้น^{๖๖}

พระพุทธปฏิมากรสมัยศรีวิชัยนี้สร้างกันอยู่รวม ๖ ปาง น้อยกว่าในสมัยทวารวดี คือ

๑. ปางมารวิชัย ซึ่งออกแบบให้มีทั้งขัดสมาธิราบ และขัดสมาธิเพชรด้วย เป็นพระพุทธรูปที่หล่อขึ้นมาด้วยโลหะมากกว่าสลักด้วยหิน

๒. ปางลีลา

๓. ปางโปรดสัตว์

๔. ปางประธานอภัย

๕. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์^{๖๗}

๖. ปางนาคปรก^{๖๘}

ส่วนปางอื่นๆ นั้นมักสร้างเป็นพระพิมพ์มากกว่าไม่ได้สร้างเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ๆ เลย

๒.๕.๓ พระพุทธปฏิมากรสมัยลพบุรี

สำหรับยุคสมัยของลพบุรีก็มีการสร้างพุทธปฏิมากรมากมายเช่นเดียวกันทั้งพระพุทธปฏิมากรองค์ใหญ่ๆ และพระเครื่อง ซึ่งก็โด่งดังมากในพุทธศิลป์กับความนิยมของบุคคลในรุ่นต่อมา การสร้างพุทธปฏิมากรในยุคสมัยของลพบุรีนี้มีอิทธิพลขอมซึ่งเผยแพร่อิทธิพลเข้ามาตามหัวเมืองแถวลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเฉพาะมาถึงเมืองลพบุรีซึ่งมีความรุ่งเรืองมากในยุคสมัยนั้น

^{๖๕} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (ศศ.ดร.), พระพุทธปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๖.

^{๖๖} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สวณหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕.

^{๖๘} โอม รัชเวทย์, เส้นสีลาवादปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๕๐.

เหตุที่ใช้ “ลพบุรี” เพราะเป็นเมืองสำคัญในระยะเวลาที่อาณาจักรเขมร โบราณเรืองอำนาจและแผ่ขยายอิทธิพลสู่ดินแดนไทย อย่างไรก็ตามนักวิชาการหลายท่านเห็นว่าชื่อลพบุรีไม่เหมาะสม จึงเสนอให้ใช้คำว่า “เขมร/ขอม” หรือ “เขมร/ขอมในประเทศไทย”^{๓๓}

ช่างฝีมือขอมเข้ามามีบทบาทสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาพร้อมทั้งพระองค์เล็กๆ ที่เรียกว่า พระเครื่องอีกไม่น้อย ดังที่ทราบกันแล้ว ลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมากรในยุคสมัยของลพบุรี จึงออกไปทางขอมมาก เป็นพุทธศิลป์ของขอมชัดเจน สำหรับพระศกนั้น พระพุทธรูปปฏิมากรยุคสมัยลพบุรี มักสร้างขึ้นมีขนาดใหญ่กว่าสมัยศรีวิชัยมาก เพราะฝีมือช่างอินเดียและขอมย่อมแตกต่างกันอยู่เป็นธรรมดา บางรูปก็ทำพระศกเป็นเส้นธรรมดาไม่ขมวดม้วนเป็นก้อนกลมๆ ดังที่เคยเห็นกันมา สดแล้วแต่จะสร้างขึ้นมามีหลายลักษณะบางที่ที่พระเศียรก็ทำเป็นกระบังหน้าสวมเอาไว้ก็มี บางที่ก็ทำเป็นทรงเทริด (อ่านว่า เซ็ด อันมีความหมายถึงเครื่องประดับศีรษะอย่างทรงเตี้ย มีกรอบหน้าปรากฏอยู่ด้วย) ก็มี

ภาพที่ ๑๒ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี^{๓๔}

พระพุทธรูปแบบลพบุรีมีทั้งที่ทำด้วยศิลาและ โลหะ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าช่างในสมัยนี้มีความชำนาญทำพระพุทธรูปด้วยวัสดุ ๒ อย่าง สำหรับหินนั้นนำมาจากแหล่งบนภูเขาซึ่งมีอยู่ทั่วไป ส่วนโลหะสำริดนั้นเกิดจากการผสมกันระหว่างเหล็กและทองแดง แร่เหล็กมีมากในเขตจังหวัดลพบุรีขึ้นไปจนถึงที่ราบสูงอีสาน ส่วนทองแดงนั้นเชื่อว่านำมาจากที่อื่น^{๓๕}

^{๓๓} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง(ศศ.ดร.), พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๘.

^{๓๔} http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_2293.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๓๕} ศรีศักร วัลลิโภคม,พิเศษ เจียจันทร์พงศ์,ศุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ๘๐ ๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

พระพักตร์นั้นมักจะออกแบบสร้างเป็นลักษณะกว้างมากกว่าธรรมดาพระกรรมยาวเช่นที่สร้างกันมาก่อน คล้ายๆ สมัยทวารวดีหากแต่ว่าส่วนปลายที่ห้อยลงนั้นเล็กกว่าของทวารวดีส่วนมากจะหนาและใหญ่กว่า

พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยลพบุรีนั้น มีการสร้างอยู่ด้วยกันรวมเจ็ดปาง คือ

๑. ปางเสด็จลงมาจากดาวดึงส์ สังกตคุณมีลักษณะยกพระหัตถ์จีบนิ้วเพียงข้างเดียวก็มีทั้งสองข้างก็มีอีกด้วยส่วนมากแล้วเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรที่หล่อด้วยโลหะมากกว่า

๒. ปางประทานอภัย ลักษณะที่เด่นชัดก็เป็นที่พระหัตถ์เช่นเดียวกัน กล่าวคือ การยกพระหัตถ์ข้างหนึ่งหรือทั้งสองข้างก็ได้ ส่วนมากแล้วมักแกะสลักด้วยหินหรือหล่อด้วยโลหะก็ได้^{๑๖}

๓. ปางประทานพร^{๑๗} มีประทับยืนและนั่ง ถ้ายืนจะยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้น หายพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า หรือถือชายจิวไว้ พระหัตถ์ขวาห้อยแบบหันฝ่ายพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า เป็นกิริยาประทานพร ถ้าเป็นประทับนั่งพระหัตถ์ซ้ายจะหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาหงายบนพระชานุ เป็นกิริยาประทานพร

๔. ปางโปรดสัตว์

๕. ปางนาคปรก

๖. ปางมารวิชัย

๗. ปางสมาธิ มักเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรที่นั่งสมาธิราบ

สำหรับปางนาคปรกนั้น มีนาคปรกตรงกลางด้านหลังมีพระโพธิสัตว์ อวโลกิตेश্বর อยู่ทางด้านขวา นางปัญญาปารมิตาอยู่ทางด้านซ้ายด้วยและมีพระพุทธรูปตรงกลางนาคปรกธรรมดาจะเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ แต่ก็แปลกที่ช่างได้สร้างเป็นปางมารวิชัยจะดูได้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ จังหวัดนครราชสีมา^{๑๘} เป็นรูปแบบอย่างของคติมหายาน

๒.๕.๔ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยเชียงแสน

พระพุทธรูปปฏิมากรที่แสดงออกถึงฝีมือของช่างไทยแท้ตามหลักฐานเชื่อกันว่าเป็นเช่นนั้น เพราะช่างไทยเองก็มีฝีมือไม่น้อย ได้รับอิทธิพลมาจากที่ต่างๆ ไว้มากมายทั้งขอมและอินเดียอยู่แล้ว เสียงเล่าลือกันก็มากอีกด้วยในเรื่องการแกะสลัก การหล่อ การปั้นองค์พระพุทธรูปหรือพระปฏิมากรเช่นนี้ ช่างไทยที่เมืองเชียงแสนจึงสร้างขึ้นด้วยฝีมือตนเองบาง พระพุทธรูปสมัย

^{๑๖} โอม รัชเวทย์, เส้นสายวาดปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๘.

^{๑๗} สุทโธ, พุทธปฏิมา, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔.

^{๑๘} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สวนหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐-๔๑.

เชียงแสนนี้ก็มียู่มากที่เมืองเชียงแสน ซึ่งไม่ใช่ขอมมาแต่อิทธิพลอยู่ในดินแดนแถบนี้มีแต่คนไทยเท่านั้น คือคนไทยที่อยู่ในเมืองเชียงแสนนั่นเอง

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนจึงมีอยู่กันมากมายที่เมืองเหนือหลายสถานที่ แต่ขออย่าว่าพบมากที่เมืองเชียงแสนนี้

ภาพที่ ๑๑ พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน^{๖๕}

พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยเมืองเชียงแสนนั้น สร้างมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๒๑ ลักษณะขององค์พระมีลักษณะพระพุทธรูปอินเดียในราชวงศ์ปาละที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะเฟื่องฟูมากในการสร้างออกแบบพระพุทธรูปปางต่างๆ มีการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาไม่น้อยเลย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาแพร่ขยายไปทั่วทั้งอินเดียและเผยแพร่ออกมายังประเทศใกล้เคียง โดยพระธรรมทูตที่เดินทางไปยังบ้านเมืองต่างๆ พร้อมนำพระพุทธรูปปฏิมากรที่สร้างไปด้วยเพื่อมอบให้กราบไหว้บูชาเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ ไปที่ไหนก็ได้รับการต้อนรับเสมอด้วยดีเพราะการแนะนำและการบอกเล่าให้รู้เรื่องของพระธรรมในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นเรื่องราวที่มีเหตุผลที่ดีเสมอตนเอง ไม่ได้บังคับให้ใครเชื่อแต่ให้รู้ด้วยสติปัญญามากกว่า^{๖๖} และคนไทยเป็นผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้วจึงไม่ยากอะไรที่จะรับเอาสิ่งที่ดีเหล่านี้เข้ามาไว้

การที่ช่างฝีมือดีของเมืองเชียงแสนสามารถสร้างพระพุทธรูปได้อย่างสวยงามเช่นนี้ก็เพราะได้มองเห็นแบบอย่างมาจากช่างอินเดียที่เอามาเผยแพร่ทางภูมิภาคนี้ กล่าวคือ ช่างปั้นหล่อพระพุทธรูปจากราชวงศ์ปาละได้ถูกส่งตามเข้ามาพร้อมกับพระสงฆ์อันเป็นพระธรรมทูตที่เดิน

^{๖๕} http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_965.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๖๖} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕-๕๖.

บุคคลเข้ามาในบ้านเมืองใกล้ ๆ กับอินเดียโดยเข้ามาทางพม่าก็มี แทนที่จะไปทางตอนใต้ของแผ่นดินไทยทางเดียว ในภูมิภาคแถวนี้จึงรับทราบเรื่องราวของพระพุทธปฏิมากรด้วยอย่างมากไม่แพ้กันจากแผ่นดินไทยทางตอนใต้ จากพม่าได้เข้ามายังล้านนาอันเป็นแผ่นดินถัดมาจากพม่า เชียงแสนก็อยู่ในแผ่นดินเดียวกันอยู่แล้ว จึงมีการตื่นตัวมาก อีกประการหนึ่งเมืองเชียงแสนนี้มีช่างฝีมือทางด้านนี้อยู่เบื่องต้นแล้วจึงมองเห็นคุณค่าและความเป็นไปได้ในการที่จะปั้น หล่อองค์พระพุทธรูปขึ้นมาให้โดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ของเมืองเชียงแสน และมีความสวยงามแต่ก็มีแบบฉบับของสมัยปาละผสมผสานอยู่ไม่น้อยเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม มองดูแล้วน่าจะสวยงามมองดูเป็นแบบไทย ๆ ได้อย่างชัดเจน นับว่ามีคุณค่ามากสำหรับความเป็นไทยและด้วยฝีมือช่างไทยที่มีพุทธศิลป์แก่กล้าในการออกแบบและหุ้มเทแรงใจแรงกาย รวมทั้งสมองที่มีอยู่ พระพุทธปฏิมากรสมัยเชียงแสนนั้นถูกแบ่งออกเป็น ๒ ยุคด้วยกัน โดย รุ่นแรกซึ่งนับว่าเป็นพุทธศิลป์ปาละผสมผสานกับช่างสมัยเชียงแสนและ รุ่นหลัง ซึ่งต่อมาจึงเป็นพระพุทธรูปที่เป็นพุทธศิลป์ของช่างเชียงแสน และจากล้านนาผสมผสานกันอยู่ จนรูปแบบของศิลปะจากราชวงศ์ปาละหายไปมาก

พระพุทธปฏิมากรสมัยเชียงแสน รุ่นแรก อายุราวศตวรรษที่ ๑๕-๒๐^{๑๑}

พุทธศิลป์ของราชวงศ์ปาละแอบแฝงอยู่เป็นอันมาก ช่างสมัยเชียงแสนจึงได้อิทธิพลนี้มามากอยู่ เพราะเพิ่งศึกษาและยังไม่ได้เอาสิ่งที่ตัวเองคิดฝันมาสร้างสรรค์เอาไว้ในผลงานที่ตนเองปฏิบัติอยู่ มุ่งไปในทางกรรมวิธีสร้างอันเป็นเทคนิควิธีการทำมากกว่า จึงมีการถอดแบบออกมาเป็นรูปแบบพระพุทธรูปสมัยราชวงศ์ปาละเกินไป

พระพุทธปฏิมากรของราชวงศ์ปาละนั้น ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่ามักเป็นลักษณะองค์พระท้วมใหญ่ ไม่เพรียว พระพักตร์ก็มองดูใหญ่โต พระอุระก็อวบหนูน ที่มองดูไม่ใช่ไทยก็ได้แก่พระนาสิกโค้งงุ้มลงเป็นแบบอินเดียมากเกินไป ลักษณะนาสิกหรือจมูกโค้งงุ้มลงมานั้น หากใช้ลักษณะของคนไทยไม่เป็นลักษณะจมูกอินเดียชัด ๆ อยู่แล้ว เมื่อช่างฝีมือคนไทยเราทำจึงไม่มีความคิดที่จะทำเช่นนั้นในเวลาต่อมาแรก ๆ ก็อาจจะมียูปร่าง แต่นาน ๆ เข้าก็จะกลับกลายเป็นแบบอย่างของไทยไปในที่สุด^{๑๒}

พระพุทธปฏิมากรในยุคแรกของเชียงแสนนี้ นิยมสร้างแบบขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์วางอยู่ที่เขลาขวาปลายนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงเบื้องต่ำเช่นเดียวกับปางมารวิชัย ครองผ้าห่มดองปล่อยชายสังฆาฏิสั้นอยู่เหนือพระถัน ฐานรององค์พระพุทธรูปปฏิมากรนั้นนิยมสร้างเป็นบัวหงายและบัวคว่ำ

^{๑๑} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง(ผศ.ดร.), พระพุทธปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๐.

^{๑๒} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สานหนังสือ, ๒๕๔๑), หน้า ๔๓.

หรือไม่ใช่ฐานบัวแต่เป็นฐานธรรมคาที่เรียกว่าฐานบัวเชิง มองเห็นลักษณะของพระพุทธรูป ลักษณะเช่นนี้ของเชียงแสนก็ให้เข้าใจได้เลยว่าเป็นพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรก

พระพุทธรูปปฏิมากรรมเชียงแสน รุ่นหลัง

ต่อมาในการสร้างพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนั้น นับว่าเป็นรุ่นหลังห่างจากการสร้างในรุ่นแรกพอสมควร ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น คราวนี้เองช่างปั้น ช่างหล่อ พระพุทธรูปมีความเชี่ยวชาญมากยิ่งขึ้นในการปั้นและหล่อองค์พระ อีกอย่างหนึ่งแนวความคิดและพุทธศิลป์เปลี่ยนแปลงจากความนิยมในยุคราชวงศ์ปาละหายไปแล้ว กลับกลายเป็นการเอาพุทธศิลป์ตามแบบล้านนามาสอดใส่เอาไว้ในองค์พระอย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ความแตกต่างจึงเกิดขึ้นอย่างมากมาย จากที่ทำกันมาแต่เดิมสร้างเส้นพระศกเป็นเส้นบาง ๆ ลง มีความละเอียดมากขึ้น รัศมีก็สร้างเป็นรูปเกลียวสวยงามมากกว่าเดิม สันฐานสร้างเป็นแบบยาวลงมาเกือบถึงพระนาภี เรียกว่ายาวมากกว่าพระพุทธรูปเชียงแสนในยุคแรกมาก เพราะยุคแรกสันฐานเพียงเหนือราวถันขึ้นไป

ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนในยุคหลังนี้ มักสร้างเป็นลักษณะนั่งขัดสมาธิราบธรรมคา การครองผ้าทำเป็นลักษณะห่มดอง เป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยการหล่อด้วยโลหะเป็นส่วนมาก

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนในยุคหลังนี้มีทั้งหมดรวม ๖ ปาง ด้วยกันคือ

๑. ปางมารวิชัย ซึ่งสร้างขึ้นมาทั้งขัดสมาธิเพชร และขัดสมาธิราบ เป็น ๒ แบบด้วยกัน
๒. ปางสมาธิ สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบเท่านั้น
๓. ปางอุ้มบาตร
๔. ปางครอพระพุทธรบาท เป็นพระพุทธรูปยืน
๕. ปางไสยาสน์
๖. ปางนั่งห้อยพระบาท^{๕๓} เป็นต้น

๒.๕.๕ พระพุทธรูปปฏิมากรรมสุโขทัย

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย^{๕๔} นับว่าเป็นฝีมือช่างไทยที่สูงส่ง เป็นพุทธศิลป์ที่สวยงามและได้รับความบันดาลใจมาช้านาน สร้างสรรค์ออกมาได้อย่างยอดเยี่ยม สมบูรณ์มาก เป็นแบบเฉพาะของสุโขทัยจริง ๆ สร้างสรรค์มาได้เป็นอย่างดีนักฝีมือดีสวยงามออกมาเป็นพุทธรูป

^{๕๓} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สานหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๔๖.

^{๕๔} ศศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๔-๑๓๒.

ที่มีศิลปะอันงดงามยิ่ง รูปแบบแตกต่างไปจากยุคสมัยอื่น ๆ มากมายผิดกว่ายุคแห่งปาละ ยุคศรีวิชัย ยุคลพบุรี รวมทั้งยุคเชียงแสนอีกด้วย แต่ออกมาเป็นปฏิมากรรมแห่งอาณาจักรสุโขทัยอย่างแท้จริง ละเอียดอ่อน อ่อนช้อย ด้วยลีลาแห่งการออกแบบปั้นเพื่อหล่อได้อย่างมีความหมายเต็มไปด้วย ศิลปะที่ยอดเยี่ยม งดงาม บางคนที่เป็นนักนิยมสะสมพระพุทธรูปในยุคสมัยต่าง ๆ ปางต่างๆ นั้น เรียกพระพุทธรูปปฏิมากรยุคสมัยนี้ว่าพระหน้านาง อันมีความหมายถึงความสวยงาม สดใส พระพักตร์นั้นหวานออกไปทางอิสตรี ทรวดทรงองค์พระก็กลมกลึง ไม่ท้วมมากอย่างยุคสมัยปาละ ศรีวิชัย ลพบุรี

ภาพที่ ๑๔ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย^{๔๕}

ช่างฝีมือของไทยเราในสมัยสุโขทัย^{๔๖} อาจจะมองเห็นว่าพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่ตนเองได้ พบเห็นมามากมายนั้น ส่วนใหญ่แล้วได้รับการออกแบบปั้นหรือแกะสลักมาอย่างใหญ่โตท้วมมากเกินไป มองดูจึงไม่สง่างาม แต่ทောะทะเพราะความท้วม อ้วนที่มีอยู่ก็ได้ เมื่อออกแบบและสร้าง ขึ้นบ้าง ก็สมควรลดความท้วมและมองดูใหญ่โตลงไป คงเอาไว้เพียงความสวยงาม เปรียบประคอง มนุษย์เรานั้น ปล่อยให้ร่างกายอ้วนมากเกินไปก็มองดูไม่สวยงาม ไม่น่าดูเท่าไรนัก ผิดแผกแตกต่าง กว่าบุคคลที่รูปร่างกำลังดี เหมาะสมเพริ้วสมส่วนมากกว่านี้เอง พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีลักษณะ งดงามและมองดูดีเช่นนี้จึงเป็นที่นิยมหาชมกัน และชอบสะสมอยู่โดยทั่วไป ช่างฝีมือในพุทธศิลป์ ของอาณาจักรสุโขทัยเป็นช่างฝีมือมากและมีมากพอที่จะถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานที่โดดเด่น งดงามยิ่งสมกับคำกล่าวที่ว่า “พระหน้านาง” อย่างที่กล่าวขวัญถึงกันอยู่

^{๔๕} http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_13.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๔๖} ศรีศักร วัลลิโภคม, พิเศษ เจียจันทร์พงศ์, สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๓๐-๓๓.

ในเรื่องนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์เอาไว้ถึงเรื่อง พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยว่า

“รุ่นแรก มักจะทำวงพระพักตร์กลม ตามแบบพระพุทธรูปเมืองลังกา ซึ่งชาวสุโขทัย รับเอาลัทธิและคติเข้ามาตั้งแต่สมัยนั้นตัวอย่างมี เช่น พระอัญญาเรศในวิหารวัดสระเกษ ซึ่งอัญญาเรศ มาจากวิหารทอง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งมีลักษณะคล้ายศิลปะสมัยเชียงแสน คือ พระองค์แบบเชียงแสนที่อวบอ้วน ก็กลายเป็นสูงบางพระพักตร์กลายเป็นมนรี พระนาสิกโค้งกว้างแบบเชียงแสนยอดพระเมาฬียังคงเป็นแบบดอกบัวตูม พระนั่งมีทั้งขัดสมาธิเพชรและขัดสมาธิราบ และบางองค์มีอิทธิพลศิลปะลังกาเข้ามาผสมกับแบบเชียงแสน จึงมีลักษณะแปลกขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าแบบ กวน

รุ่นที่สอง ฝีมือช่างพื้นเมืองเชี่ยวชาญขึ้น คิดทำแบบขึ้นใหม่ทำวงพระพักตร์ยาว พระหนุเหลี่ยม ตัวอย่างมี เป็นต้นว่า พระร่วงโรจนฤทธิ์ ที่ปฐมเจดีย์ เป็นศิลปะแบบสมัยสุโขทัย บริสุทธิทำพระวรกายกลมกลึง สะอาดสะอาง วงพระพักตร์เป็นรูปไข่และคล้ายผลมะตูม พระนาสิก โค้งงุ้ม พระโอษฐ์เล็กบาง พระขนงวาดเป็นวงโค้งบรรจบกันที่ดั้งพระนาสิก พระเกศาทำขมวดกัน ห้อยแหลม ยอดพระเมาฬีเป็นเปลวเพลิงสังฆาฎยาวจรดพระนาภีปลายแหลมเป็นเขี้ยวตะขาบในรุ่นนี้ ยังมีลักษณะแตกต่างกันไปอีก ๒ แบบ คือ แบบหนึ่ง ทำส่วนพระเศียรตอนบนค่อนข้างกว้างใหญ่ ตอนล่างแคบลงเล็กน้อย มักพบที่เมืองกำแพงเพชร มักเรียกว่าแบบกำแพงเพชร อีกแบบหนึ่งทำนิ้ว พระหัตถ์เสมอกันทั้งสี่ นิ้วคล้ายพระพุทธรูปชินราช ซึ่งสร้างในรัชกาลพระเจ้าลิไทย พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๖๖^{๘๗}

รุ่นที่สาม เห็นจะเป็นในรัชกาลพระเจ้าลิไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่า เขาเป็นพระธูเรย์บำรุงกิจในพระพุทธศาสนาดีกว่าในรัชกาลก่อน ๆ ให้เสาะหาช่างฝีมือดีทั้งในฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้มา ประชุมปรึกษากัน ทรงสอบสวนหาหลักฐานพุทธลักษณะในคัมภีร์ พระไตรปิฎกประกอบคิด สร้างพระพุทธรูปเพื่อให้วิเศษที่สุดที่จะทำได้ จึงเกิดพระพุทธรูปแบบสุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่งเช่น พระพุทธรูปชินราช แลพระพุทธรูปชินสีห์ ทำวงพระพักตร์ทำนองรูปไข่หรือผลมะตูมคล้าย ๆ กับแบบอินเดียเดิมแต่งามยิ่งนัก และแก้ไขพุทธลักษณะที่อื่นไปตามตำรา เช่น ทำปลายนิ้ว พระหัตถ์ ยาวเสมอกันทั้ง ๔ นิ้ว ซึ่งพระพุทธรูปแบบนี้ทำกันแพร่หลายขึ้นไปจนบ้านเหนือและลงมาข้างใต้”

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย นับว่ามีคุณลักษณะที่เด่นมาก เป็นเอกลักษณ์ของอาณาจักรสุโขทัยที่แท้จริงจุดเด่นที่มีอยู่น่าจะเป็นที่พระเมสสิทำเป็นพระเกตุมาลาหรือเปลวที่ยาวมากยิ่งขึ้นอีก ไม่สิ้นตามแบบอย่างเดิม ๆ ที่เคยเห็นในยุคสมัยต่าง ๆ ทำพระศกเป็นวง ๆ ไปแต่ไม่นิยมทำไร

^{๘๗} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สานหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘-๔๙.

พระศกอย่างยุคสมัยก่อน ๆ อีก ทำให้เกิดความสวยงามที่พระชนให้อ่อนช้อยโค้ง มองดูสวยงาม พระนาสิกก็โค้งกำลังพองาม แต่ไม่นิยมทำเป็นงุ้มอย่างเดิมและชายสังฆาฏิทำเป็นชายสองแฉก ขมวดซึ่งเป็นการ ออกแบบนั่งสมาธิราบ และส่วนฐานทำเป็นธรรมดาไม่มีลวดลายมาก เป็นฐาน เรียบ ๆ เกือบกลางเว้าเข้าข้างในหรืออาจจะทำเป็นบัวหงายก็ได้

พระพุทธปฏิมากร สมัยสุโขทัย มีการสร้างออกมารวม ๖ ปางคือ (๑) ปางไศยาสน์ (๒) ปางลีลา (๓) ปางประทานอภัย (๔) ปางมารวิชัย^{๔๘} (๕) ปางถวายเนตร (๖) ปางสมาธิ^{๔๙}

ส่วนมากแล้วในการสร้างพระพุทธปฏิมากรปางต่าง ๆ นั้น มักสร้างด้วยปูนปั้นหรือ โลหะเท่านั้น ส่วนการเอาหินมาแกะสลักก็มีบ้าง เป็นบางปาง เช่น ปางลีลา^{๕๐}

ความสวยงามขององค์พระพักตร์ ในพระพุทธปฏิมากรสมัยสุโขทัยเป็นสิ่งที่เลื่องลือกัน มากกว่ายุคสมัยอื่น ๆ

๒.๕.๖ พระพุทธปฏิมากรสมัยอยุธยา

พระพุทธปฏิมากร สมัยอยุธยานั้น สร้างขึ้นมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเรื่อยมา ช้านาน ครอบคลุมถึงยุคกรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐ ช่างฝีมือเยี่ยมของ กรุงศรีอยุธยาเป็น ต้นมาจนกระทั่งเสียกรุงนั้น เป็นระยะเวลายาวนานมากถึง ๔๑๗ ปี จึงมีการสร้างพระพุทธรูปไม่ น้อยเพื่อประดิษฐานอยู่ตามวัดวาอารามต่าง ๆ

ในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปสำคัญ ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นมีการสร้างกันอย่าง มากหลาย ในระยะแรก ๆ ก็ยังคงเอาตามแบบอย่างจากยุคสมัยทวารวดี ผสมผสานกันกับ ยุคสมัยลพบุรีรวมเป็น ๒ รูปแบบ แล้วประยุกต์เข้าด้วยกันออกมาเป็นองค์พระพุทธรูปสมัยอยุธยา ในระยะแรกไป ต่อมาช่างฝีมือทางพุทธศิลป์ของกรุงศรีอยุธยาจำต้องสำแดงฝีมือออกมาบ้าง จึงคิด อ่านหาทางศึกษาและออกแบบเป็นพุทธลักษณะเป็นแบบอย่างของตัวเองซึ่งเป็นของอยุธยา^{๕๑}แท้ ๆ

^{๔๘} ศ.ธรรมรัตน์, **บูชาพระประจำดวงเกิด แก่เคราะห์เสริมบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน , ๒๕๔๖), หน้า ๖๗.

^{๔๙} ส.เสรีธรรม, **พระพุทธรูปประจำชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^{๕๐} โอสม รัชเวทย์, **เส้นลีลาวาดปางพระพุทธรูป**, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๕๘.

^{๕๑} ศรีศักร วัลลิโกดม,พิเศษ เจียจันทรพงศ์,ตุจิดต์ วงษ์เทศ, **หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๓๔-๓๘.

ปรับปรุง เสริมแต่งสร้างสรรค์จนออกมาเป็นลักษณะของพื้นบ้านพื้นเมืองของอยุธยาจะได้เรียกกันว่าพระพุทธรูปสมัยช่างอุทองอย่างแท้จริง

พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยอยุธยามีการเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าพระพุทธรูปสมัย อุทองด้วย พุทธลักษณะของพระพุทธรูปอุทองนี้จึงมีว่า

- ๑) พระพักตร์เป็นเค้ารูปสี่เหลี่ยมเห็นได้อย่างชัดเจน
- ๒) มีกรอบวงพระพักตร์ปรากฏอยู่ชัดเจนเป็นขอบเป็นเชิงกันขึ้นมา
- ๓) พระนาสิกเป็นสันคมชัดจุมูกใหญ่รับกับวงพระพักตร์ที่เป็นสี่เหลี่ยมใหญ่
- ๔) พระขนงเป็นสันคมชัดต่อเนื่องกันเป็นเส้นเดียว
- ๕) พระศกเป็นลักษณะกลมเล็ก ๆ
- ๖) รัศมีตอนบนพระเศียรเป็นเปลวและเป็นลักษณะทรงกลมแล้วแต่จะสร้างขึ้น แต่เป็น ๒ รูปแบบนี้เสมอ
- ๗) สำหรับตั้งมาปฏิสร้างเป็นลักษณะยาวกว่าปกติ มีความใหญ่กว่าปกติอีกด้วย

พระพักตร์ของพระพุทธรูปสมัยอยุธยานี้จะมองดูเป็นพระพักตร์ที่บีบบิ้น ดูเป็นลักษณะของความอดทน ส้ำรวม และมีดวงพระเนตรครึ่งลิ้มครึ่งหลับด้วยอันเป็นลักษณะที่กำลังอยู่ในสมาธิตลอดเวลา ให้มองดูลักษณะของพระพักตร์ที่จะต้องทำเป็นกรอบอยู่ด้วยเสมอ มองดูเหมือนการสวมใส่ที่ครอบพระเศียรอยู่ด้วย นี่เป็นลักษณะของช่างที่อยู่ในยุคสมัยอยุธยา^{๕๒}

ภาพที่ ๑๕ พระพุทธรูปสมัยอยุธยา^{๕๓}

^{๕๒} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง(ศศ.ดร.), พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๓.

^{๕๓} http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_3522.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปปฏิมากรรมสมัยอยุธยานั้นก็มีการออกแบบสร้างกันอยู่หลายปาง เช่นเดียวกันกับในยุคสมัยต่าง ๆ คือ

๑. ปางไสยาสน์ ซึ่งมักสร้างด้วยปูนปั้นและโลหะหล่อจากแบบ
๒. ปางมารวิชัย^{๕๔} เป็นแบบนั่งสมาธิราบธรรมดาที่นั่งสมาธิขัดเพชร พระพุทธรูปปางนี้สร้างด้วยวัสดุหลายอย่าง คือ แกะสลักจากหินสร้างด้วยปูนปั้นและหล่อด้วยโลหะ

๓. ปางประธานอภัย จุดสำคัญก็ได้แก่ การยกพระหัตถ์ข้างเดียวหรือทั้งสองข้างก็ได้ ส่วนมากสร้างขึ้นด้วยการหล่อด้วยโลหะ

๔. ปางป่าเลไลยก์ ปางนี้มักหล่อด้วยโลหะขึ้นมาหรือปูนปั้นก็ได้^{๕๕}

๕. ปางลีลา ปางนี้มักสร้างด้วยโลหะจากการหล่อขึ้นมา

คนไทยนิยมสร้างพระพุทธรูปเสมอ ทั้งพระพุทธรูปองค์ใหญ่เสก รวมทั้งพระเครื่ององค์เล็ก ๆ ที่สามารถติดตัวเอาไว้บูชาไปไหนมาไหนด้วย อีกอย่างหนึ่งก็คือว่าพระจะต้องคุ้มครองตัวเองได้เมื่อนับถือในยุคสมัยปัจจุบันนี้ คนไทยก็ชอบที่จะสร้างพระหล่อพระพุทธรูปแกะสลักพระพุทธรูปด้วยหินอยู่นั่นเอง

๒.๕.๗ พระพุทธรูปปฏิมากรรมรัตนโกสินทร์

ในยุคสมัยรัตนโกสินทร์^{๕๖} หรือยุคสมัยกรุงเทพมหานคร การสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรรมก็มีการสร้างอยู่มากมายเช่นเดียวกัน เพราะคนไทยเราในจำนวนมากแล้วนับถือพุทธศาสนากันทั่วไปนั่นเอง เกิดมีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยอีกเมื่อถึงยุคสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ช่างฝีมือของยุคกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีอยู่มากเช่นเดียวกัน โดยการสืบทอดต่อเนื่องกันมาจากช่างพื้นบ้านตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น มีการสืบทอดฝีมือการสร้างสรรคในการปั้นกันต่อมาอีก มีการประยุกต์ขึ้นมาอย่างน่าศึกษามาก เพราะพุทธรูปศิลปะต่าง ๆ จากการที่ได้เห็นแบบอย่างองค์พระพุทธรูปปฏิมากรรมทั้งยุคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมัยอยุธยา ลพบุรี สุโขทัย เชียงแสน ศรีวิชัย หรือทวารวดี ย่อมเห็นตามวิสัยช่างที่มีฝีมือล้ำเลิศเช่นเดียวกัน ดังนั้นเอง เมื่อมีการออกแบบพระพุทธรูปปฏิมากรรมอันเป็นพุทธรูปศิลปะนี้จึงอยู่ในสำนึกที่ว่า องค์พระพุทธรูปปฏิมากรรมนั้นน่าจะออกมาในลักษณะใดใน ยุคสมัยหลัง ๆ นี้ซึ่งมีความเจริญก้าวหน้ามากมายทั้งการออกแบบปฏิมากรรมหล่อด้วย

^{๕๔} สุทโธ, **พุทธรูปปฏิมา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๕๕} ส.เสรีธรรม, **พระพุทธรูปประจำชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^{๕๖} คุราชละเอียดยเพิ่มเติมใน ศศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พระพุทธรูปปฏิมาสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๖.

เทคนิควิธีการที่มีความละเอียดอ่อนมากยิ่งขึ้นมีตามกาลเวลาความประณีตบรรจงและความละเอียดอ่อนเกิดมีมากขึ้นแน่นอน

การสร้างสรรค้ไปในทางที่ดีมีมากยิ่งขึ้น เป็นยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงไปในทางความงดงาม ประณีตจะมีสูงมาก มีการหล่อพระพุทธรูปปฏิมากรรมกันเสมอ ตามวัดวาอารามทั่วไป รวมทั้งมีการสร้างพระพุทธรูปในยุคสมัยนี้อย่างพิถีพิถันอีกด้วยไม่ว่าจะเป็นทางราชการหรือทางภาคเอกชนทั้งหลายทั่วไป

ภาพที่ ๑๖ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์^{๕๑}

พระพุทธรูปปฏิมากร สมัยรัตนโกสินทร์^{๕๒} นี้มีการสร้างขึ้นหลายปางด้วยกัน เช่นเดียวกับยุคสมัยอื่น ๆ คือ

- ๑) ปางมารวิชัย ส่วนมากแล้วเป็นลักษณะของการนั่งสมาธิราบ สร้างด้วยปูนปั้นและหล่อด้วยโลหะเช่น ทองเหลือง
- ๒) ปางสมาธิ เป็นการสร้างในลักษณะนั่งสมาธิราบ และสร้างด้วยปูนปั้นและหล่อด้วยโลหะ ส่วนมากเป็นทองเหลือง

^{๕๑} <http://www1.mod.go.th/heritage/religion/prapoot/index1.htm> , [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

^{๕๒} ศรีศักร วัลลิโกดม,พิเศษ เจียจันทรพงศ์,สุจิตต์ วงษ์เทศ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒ พระพุทธและศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘-๔๒.

๓) ปางประธานอภัย เป็นแบบอย่างของพระพุทธรูปในสมัยก่อนๆ ก็จะยกพระหัตถ์ข้างเดียว หรือสองข้างก็ได้ ตามความเหมาะสม

๔) ปางไสยาสน์ เช่น เดียวกันอาจจะสร้างด้วยปูนปั้น และหล่อด้วยโลหะ เช่น ทองเหลือง สำริด ส่วนการแกะสลักด้วยหินนั้นนับว่ามีน้อยมาก หรือเกือบจะไม่มีเลย

๕) ปางขอฝน^{๕๕} เป็นพระพุทธรูปอีกปางหนึ่งที่มีสร้างกันทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะมีความแห้งแล้งอยู่โดยธรรมชาติมาก ขาดน้ำก็ทำนาทำไร่ลำบากมาก จึงมีการสร้างพระพุทธรูปปางนี้กันมากกว่าที่อื่น

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนปลาย ต่อมาการสร้างพระพุทธรูปสมัยนี้ ช่างมักมุ่งทำลักษณะรูปทรงงดงามกับเครื่องประดับ และมีศิลปะผสมของพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ เช่น ศิลปะสมัยสุโขทัย และเชียงแสน เป็นต้น บางทีสร้างเลียนแบบเชียงแสน และสมัยสุโขทัย บางคู่แทบไม่ออกก็มี^{๕๖} ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรสมัยรัตนโกสินทร์ มีความละเอียดอ่อนมากยิ่งขึ้นช่างสามารถมาประดิษฐ์ประกอบ ใช้ฝีมือทางพุทธศิลป์ได้อย่างละเอียดละไม มากกว่ายุคสมัยอื่น ๆ อันอาจจะเป็นยุคสมัยที่มีเครื่องมือ เครื่องมือในการสร้างปฏิมากรรมได้ดีมากกว่าในสมัยโบราณมากมายนั่นเอง อาจจะเอาคอมพิวเตอร์มาเป็นเครื่องมือสำคัญในการออกแบบเสียก่อนอย่างดีเพื่อการแก้ไขและเหมาะสมเพื่อมองดูลึบปรองต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นมืออยู่จากนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลง แก้ไขให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปอีก ซึ่งได้เปรียบคนในยุคสมัยก่อนยิ่งนัก

๒.๖ สรุป

นับตั้งแต่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีก และทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาจนทรงริเริ่มให้มีการสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นเครื่องระลึกนึกถึงเคารพสักการะองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เปรียบเสมือนกับว่า พระองค์ทรงมีชีวิตอยู่ตามคติความเชื่อของ ฝ่ายมหายาน การสร้างพระพุทธรูปในช่วงเริ่มต้นนี้ จะมีลักษณะพระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้าต่าง ๆ ของกรีกหลังจากนั้นการสร้างพระพุทธรูปก็ได้มีวิวัฒนาการในการสร้างอยู่เรื่อย ๆ ตามแต่ละยุคสมัยจะเห็นได้ว่า สมัยใดที่ไม่มีศึกสงครามสมัยนั้น การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ก็จะจะมีรูปแบบการสร้างที่มีลักษณะองค์

^{๕๕} โอม รัชเวทย์, เส้นสายวาดปางพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘-๑๑๐.

^{๕๖} บรรจบ เทียมทัต, กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สวนหนังสือ, ๒๕๔๗), หน้า ๖๐.

พระจะอ่อนช้อย พระพักตร์อ้อมเอิบ ไม่แข็งกระด้าง คูมีชีวิตชีวา แสดงถึงว่า ช่างผู้สร้างได้ใช้เวลาอย่างเต็มที่บวกกับความศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงทำให้พระพุทธรูปออกมามีลักษณะที่ประณีต แต่สมัยใดที่บ้านเมืองเต็มไปด้วยศึกสงคราม ไม่สงบสุข ประชาชนหวาดผวากับภัยจากสงครามที่จะเกิดขึ้น การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ก็จะมีความเป็นไปตามสภาพของบ้านเมืองกล่าวคือองค์พระปฏิมากรมีลักษณะแข็งกระด้าง ไม่อ่อนช้อย เกร่งกริม เนื่องจากช่างผู้สร้างไม่มีเวลาในการสร้างอย่างเต็มที่นั่นเอง

การสร้างพระพุทธรูปในสมัยต่าง ๆ ของประเทศไทยก็มีลักษณะเช่นเดียวกันมีการนำเอาศิลปะจากหลายแหล่งมาผสมผสานกับศิลปะที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง จึงออกมาเป็นลักษณะที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ตามแบบของตนเอง ซึ่งในแต่ละยุคสมัยก็จะมีเอกลักษณ์ในการสร้างต่างกัน จึงทำให้พระพุทธรูปที่ออกมามีลักษณะที่แตกต่างกัน และดูเหมือนว่าการสร้างพระพุทธรูปนั้นไม่มีใครขัดข้อง มีแต่พอใจในการสร้างมากกว่า นั่นก็แสดงถึงว่า คนไทยเรานั้นนับถือพุทธศาสนาเลื่อมใสศรัทธาเรื่องนี้เสมอมา การสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยยังคงมีอยู่เสมอตามกาลเวลา มีรูปแบบการสร้างเป็นยุคสมัยต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องตามยุคสมัยตั้งแต่ยุคต้นๆที่มีอยู่กระทั่งถึงยุคปัจจุบัน

บทที่ ๓

หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย

มหาปฐิสถลักษณะ เป็นลักษณะพิเศษ ลักษณะเฉพาะของ “พระมหานุรุช” อันเป็นลักษณะของบุคคลผู้จะไดัศรัศรัฐเป็นพระพุทธรเจ้า มหาปฐิสถลักษณะ หมายถึง ลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ไดัแก่ มหาปฐิสถลักษณะของพระพุทธรเจ้ามี ๓๒ ประการ^๑ ที่เป็นคติที่ช่างศิลปกรรมโบราณในประเทศอินเดียจนถึงประเทศไทยใช้เป็นแนวทางในการสร้างพระพุทธรูปและพุทธรศิลป์ต่างๆ^๒

พระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปปฏิมา เป็นรูปเคารพที่สร้างขึ้นมาเพื่อ ให้พุทธรศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา ลักษณะพระพุทธรูปอนุโลมตาม มหาปฐิสถลักษณะ^๓ในคัมภีร์พุทธรศาสนา และคัมภีร์อื่นที่กล่าวไว้เป็น ตำรา เพื่อระลึกนึกถึงพระคุณของพระพุทธรเจ้า หรือพระคุณทั้งสาม คือ พระปัญญาคูณ พระบริสุทธคูณ และพระมหากรุณาธิคูณ แทนองค์จริง ของพระพุทธรเจ้า แต่รูปลักษณะของพระพุทธรูปจะมีปริศนาธรรมหลายอย่าง ที่บ่งบอกให้เห็นถึงแก่นแท้แห่งสัจธรรมความจริงไว้ไว้อย่างน่าทึ่ง การสร้างพระพุทธรูปไดัอาศัยเป็นรูปเคารพสำหรับชาวพุทธร จริงๆ เริ่มเมื่อหลังจากที่พระพุทธรองค์ไดัปรินิพพาน ไดัประมาณ ๖๐๐ ปี เป็นความคิดริเริ่มจากชาวพุทธรกรีก ที่รับเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอุปนิสัย ชอบสร้างรูปเคารพ เมื่อรับเอาพุทธรศาสนาก็มาคิดว่าพุทธรศาสนา

^๑ มีพระบาทราบเสมอกัน, ลายพื้นพระบาทเป็นจักร, มีสันพระบาททยาย, มีนิ้วยาวเรียว, ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม, ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย, มีพระบาทเหมือนสังข์กว่า อัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท กลีบกลอกไดัคล่อง เมื่อทรงดำเนินคิดว่าสามัญชน, พระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย, เมื่อยืนตรง พระหัตถ์ทั้งสองงูบจับพระชานู, มีพระคุดหะเร้นอยู่ในฝัก, มีฉวีวรรณดุจสีทอง, พระฉวีละเอียด, มีเส้นพระโลมาเฉพาะขุมละเส้น ๆ, เส้นพระโลมาค่านิเวียนเป็นทักษิณาวัญ มีปลายงอนขึ้นข้างบน, พระกายตั้งตรงดุจท้าวมหาพรหม, มีพระมังสะอุมเต็มในที่ ๗ แห่ง, มีส่วนพระสรีระกายบริบูรณ์ (ลำพี) ดุจกึ่งท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์, พระปฤษฎางค์ราบเต็มเสมอกัน, ส่วนพระกายเป็นปริมณฑล ดุลปริมณฑลแห่งคันไทร, มีลำพระศอกกลมงามเสมอลอด, มีเส้นประสาทสำหรับรสพระกระยาหารอันดี, มีพระหนูดุจกางแห่งราชสีห์, มีพระทนต์ ๔๐ ซี่, มีพระทนต์เรียบเสมอกัน, พระทนต์เรียบสนิทมิไดัห่าง, เขี้ยวพระทนต์ทั้ง 4 ขาวงามบริสุทธิ, พระชิวหาอ่อนและยาว, พระสุรเสียงดุจท้าวมหาพรหม ตรัสมีสำเนียงดุจนกการเวก, พระเนตรแจ่มใสดุจตาถูก โกลึงคลอด, ดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาถูก โกลึงคลอด, มีอุณาโลมระหว่างพระโขนง เวียนขวาเป็นทักษิณาวัญ, มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์.

^๒ พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปฐิสถลักษณะของพระพุทธรเจ้า”, **วิทยานิพนธ์พุทธรศาตรมหาบัณชิต**, (บัณชิตวิทยาลัย มหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทาลัย, ๒๕๕๐).

^๓ พระอุครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), **พจนานุกรมบาลี-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : บริษัทยูรวงศ์ปริณดี้ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๔.

ต้องมีรูปเคารพด้วย จากหลักฐานที่ค้นพบในประเทศอินเดีย ปรากฏว่า พระพุทธรูปที่ค้นพบรุ่นแรกของโลกมีลักษณะคล้ายฝรั่งห่มจีวรเป็น ปริมณฑลเรียบริ้วย หลังจากนั้นชาวพุทธอินเดียก็รับช่วงมา และได้ สร้างพระพุทธรูปเป็นที่เคารพจนถึงปัจจุบันนี้ แต่เมื่อพระพุทธศาสนา ได้ขยายไปในหลายประเทศทางเอเชีย พระพุทธรูปก็จะมีลักษณะ ที่แตกต่างกันออกไป

พระพุทธรูปในประเทศไทยถึงแม้ว่าศาสนาพุทธจะเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยมานานแล้วแต่ศิลปะของพระพุทธรูปในยุคแรกๆ ที่ค้นพบในประเทศไทยยังเป็งานศิลปะที่ได้รับอิทธิพลหรือมีของศิลปะแบบอินเดียอยู่มาก เริ่มตั้งแต่ยุคทวาราวดีซึ่งจะพบมากแถวภาคตะวันตกของประเทศไทย เช่น จังหวัดนครปฐม จังหวัดสุพรรณบุรี แต่เริ่มมีการสร้างงานศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์แบบไทยแท้ที่เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปและให้ความหมายชัดเจน มีหลักธรรมแฝงอยู่ในงานศิลปะคือพระพุทธรูปซึ่งเราถือว่าเป็นการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย และมีลักษณะที่โดดเด่นที่มีหลักธรรมสอดแทรกในองค์พุทธปฏิมากร ซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย และได้กำหนดกรอบของการศึกษาไว้ ๖ ประเด็น คือ (๑) หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระกรรมยาว (๒) หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะเศียรมีเกศเป็นก้นหอย (๓) หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะเกตุมาลาเหนือเศียรพระปฏิมากร (๔) หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระเนตรมองต่ำ (๕) หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะเสมอกัน (๖) พระบาทแบนเรียบ มีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระกรรมยาว

พระกรรมยาว พระพุทธรูปทุกยุคทุกสมัยก็จะทำในรูปพระกรรมยาวทั้งนั้นไม่เฉพาะพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย หรือพระพุทธรูปในเมืองไทยหรือพระพุทธรูปในนิกายเถรวาท ในนิคายมหายานพระพุทธรูปก็ทำพระกรรมยาวเหมือนกัน^๔ ดังนั้นพระกรรมยาวของพระพุทธรูปจึงไม่ได้มีความหมายว่าอายุยืนเหมือนที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจกันเป็นแน่ พระกรรมยาว หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่อมง่ายย่อมยากย่อมเบาจนหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่า กาลามสูตร ๑๐ หรือเรียกอีกชื่อว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ประการ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้สำหรับให้ทุกคน มีความเชื่อในเหตุและ ผลของตนเองในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า สิ่งที่มีผู้นำมากกล่าวหรือตั้งสอนนั้น ตนควรจะเชื่อถือเพียงไรหรือไม่ มีผู้ไปทูลถามว่า เขาได้รับความลำบากใจ ในการที่สมณะพราหมณ์พวกหนึ่งก็สอนไปอย่างหนึ่ง พวกอื่นก็สอนไปอย่างหนึ่งหลายพวกหลายอย่างด้วยกัน จน

^๔ เชนชาคริต ชูชาติกรมราชย์, *ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๔๓), หน้า ๓.

ไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดี ในที่สุดพระองค์ตรัสหลักสำหรับทำความเข้าใจตามหลักกาลามสูตร^๕แก่คนพวกนั้นมิใช่ว่า

มา อนุสฺสเวน	อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
มา ปรมุปราย	อย่าเชื่อโดยเหตุสักว่าทำตามสืบๆ กันมา
มา อิติกิราย	อย่าเชื่อโดยตื่นข่าว
มา ปิฎกสมฺปทานน	อย่าเชื่อโดยอ้างปิฎก
มา ตกฺกเหตุ	อย่าเชื่อโดยนึกเอาเอง
มา นยเหตุ	อย่าเชื่อโดยคาดคะเน
มา อาการปริวิตกฺเคน	อย่าเชื่อโดยการตรึกตรองตามอาการ
มา ทิฎฐินิษฺฌานกฺขนฺติยา	อย่าเชื่อโดยเห็นว่าถูกต้องตามลัทธิของตน
มา ภพฺพรูปตาย	อย่าเชื่อโดยเห็นว่าผู้พูดควรเชื่อได้
มา สมโณโนครุติ	อย่าเชื่อโดยถือว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา

พระกรรมยาว

ภาพที่ ๑๗ ลักษณะพระกรรมยาว

แต่ให้เชื่อการพิจารณาของตนเองว่า คำสอนเหล่านั้น เมื่อประพฤติกระทำตามไปแล้ว จะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ถ้ามีผลเกิดขึ้นเป็นการทำตนเองและผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อนก็เป็นคำสอนที่ไม่ควรปฏิบัติตาม ถ้าไม่เป็นไปเพื่อทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เป็นไปเพื่อความสุขความเจริญย่อมเป็นคำสอนที่ควรทำตาม ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพูดถึงราคะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นสิ่งที่ควรละหรือไม่ จะต้องพิจารณาให้เห็นชัดด้วยตนเองว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์หรือความสุข ให้เห็นชัดแก่ใจของตนเสียก่อน ราคะ โทสะ โมหะ เป็นของร้อน อธิบายความเพิ่มราคคฺคิ ไฟคือราคะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความกำหนัดยินดี ด้วยจิตใจ ความพอใจในกามเป็นตัว

^๕ พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐)

คอยเผ่าเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองเพราะมัวคิดหมกมุ่นอยู่แต่ในกามารมณ์ โทสคติ ไฟคือโทสะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความโกรธ ความขัดเคือง ความไม่พอใจ ในสิ่งที่ตนไม่ชอบใจ เป็นตัวคอยเผาผลาญจิตหงุดหงิดฉุนเฉียวเร่าร้อนด้วยการหาทางทำตอบให้สมกับความแค้น ที่เขาทำไว้กับตน โมหคติ ไฟคือโมหะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความหลง ความรู้ไม่จริง หลงเห็นผิดเป็นชอบ เป็นหมอกม่านปิดกั้นสติปัญญาให้มีมมณ ผู้ถูกไฟโมหะครองงำจิตย่อมไม่อาจมองเห็นความเป็นจริงได้ แม้พบความลำบากก็ยังหลงหัวปักหัวปำดล่ำกายใจจนยากถ่ายถอน เห็นเหตุให้มีจิตเศร้าหมอง^๖ จึงละเสียดตามคำสอน ถ้ายังพิจารณาไม่เห็นแม้แต่เล็กน้อยก็เป็นสิ่งที่ให้รอไว้ก่อนยังไม่ปฏิบัติตาม จนกว่าจะได้พิจารณาเห็นแล้วจึงปฏิบัติตาม โดยสัดส่วนของการพิจารณาเห็น ไม่ยอมเชื่อและปฏิบัติตาม สักว่าโดยเหตุ ๑๐ อย่าง ดังกล่าวข้างต้น^๗ ในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวถึง ความเชื่อในเรื่องนี้อยู่เหมือนกัน คือ

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร ก็ได้กล่าวถึง เกสปุตตนิคม ว่าด้วยกาลามะ^๘ ชาวเกสปุตตนิคม ไว้ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่เสด็จถึงตำบลของพวกกาลามะชื่อว่าเกสปุตตนิคม พวกกาลามะชาวเกสปุตตนิคมได้ทราบ “ข้าว่า ท่านพระสมณโคดมสากยบุตรเสด็จออกผนวชจากสากยตระกูลเสด็จถึงเกสปุตตนิคมโดยลำดับแล้ว ท่านพระสมณโคดมนี้มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นพระพุทธรเจ้า พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง”

ลำดับนั้น พวกกาลามะชาวเกสปุตตนิคมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ บางพวกถวายนิเวศน์แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึก

^๖ ณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, หนังสือบูรณาการแผนใหม่อักษรธรรมชั้นโท, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเสียง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗.

^๗ เชนชาคริต ชูชิตกมรชัช, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, อ่างแล้ว, หน้า ๔.

^๘ กาลามะ เป็นชื่อของพวกกษัตริย์ชาวเกสปุตตนิคม (อง.ต.อ. ๒/๖๖/๒๐๒).

ถึงกันแล้วนั้น ฌ ที่สมควร บางพวกประนมมือไหว้ไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้ว
 นั้น ฌ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วนั้น ฌ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งอยู่ ฌ ที่
 สมควรและพวกกาลามะชาวเกสปุตตนิคมผู้นั้น ฌ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค
 ดังนี้ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม แสดงประกาศวาตะ^๕
 ของตนเท่านั้น แต่กระทบกระทั่ง คูหมิ่น กล่าวข่มวาตะของผู้อื่นทำให้ไม่น่าเชื่อถือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม แสดงประกาศ
 วาตะของตนเท่านั้น แต่กระทบกระทั่ง คูหมิ่น กล่าวข่มวาตะของผู้อื่นทำให้ไม่น่าเชื่อถือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความสงสัยลังเลใจในสมณพราหมณ์เหล่านั้น
 ว่า “บรรดาท่านสมณพราหมณ์เหล่านี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลามชนทั้งหลาย ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัยสมควรที่จะ
 ลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยลังเลใจในฐานะที่ควรสงสัยอย่างแท้จริง มาเกิด กาลามะ
 ทั้งหมด ท่านทั้งหลาย

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)

อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান^๖

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล

อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

กาลามะทั้งหลาย เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล
 ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไป
 เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์” เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละ(ธรรมเหล่านั้น)เสีย

กาลามะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นมิจิต ไม่มีเวรอย่างนี้ มิจิต ไม่พยายามอย่างนี้มิจิต ไม่เศร้า
 หมองอย่างนี้ มิจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ อริยสาวกนั้นชื่อว่าบรรลुकความเบาใจ ๔ ประการนี้ใน

^๕ วาตะ ในที่นี้หมายถึงลัทธิ คืออคติความเชื่อถือหรือความคิดเห็น (อง.ติ.อ. ๒/๖๖/๒๐๒).

^๖ หมายถึง คาดคะเนตามหลักเหตุผล

ปัจจุบัน พวกกอลาเมกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเรื่องนั้นเป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้ พระอริยสาวกนั้นมีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มีจิตไม่ เสร้าหมองอย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ พระอริยสาวกนั้นบรรลुความเบาใจ ๔ ประการใน ปัจจุบัน คือ

๑. ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้นจะเป็นเหตุ ให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่คือ ความเบาใจประการที่ ๑ ที่ อริยสาวกนั้นบรรลुแล้ว
๒. ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่ให้มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีความสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี่คือความเบาใจ ประการที่ ๒ ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว
๓. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็เชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเราไม่ทำ บาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร นี่คือความเบาใจประการที่ ๓ ที่อริย สาวกนั้นบรรลุแล้ว
๔. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็เชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนใน โลกนี้ นี่คือความเบาใจประการที่ ๔ ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอริยสาวกนั้นมีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มีจิต ไม่เสร้าหมองอย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ พระอริยสาวกนั้นชื่อว่าบรรลุความเบาใจ ๔ ประการนี้ในปัจจุบัน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภิกษุของท่านพระ โคดมชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ข้า พระองค์ทั้งหลายนี้ขอถือพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอ พระผู้มีพระภาคโปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งหลายว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้น ไปจนตลอดชีวิต^{๑๑}

หลักธรรมนี้เป็นการแสดงถึงความที่พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญเป็นอิสระในความเชื่อ อย่างถึงที่สุด ฟังรู้ไว้ในฐานะเป็นอุปกรณ์แห่งการควบคุมความเชื่อของตนให้เป็นไปในทางที่ ปลอดภัย และเป็นไปในทางที่จะปฏิบัติให้เป็นผลสำเร็จได้จริง ๆ

คำว่า ฟังตามกันมา หมายถึง สิ่งทีบอกเล่าต่อ ๆ กันมาตามธรรมเนียม เป็นต้น

คำว่า ทำตามสืบ ๆ กันมา หมายถึง การทำตามสืบ ๆ กันมาโดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล แต่ถือเอาการที่ทำสืบ ๆ กันมานั่นเอง เป็นเหตุผล ลักษณะเช่นนี้เรียกกันว่า เกรงต้องบาตร

คำว่า ตื่นข่าว หมายถึง สิ่งน่าอัศจรรย์ ที่กำลังลือกระล่อนกันอยู่ในขณะนั้น

^{๑๑} อจ. ติก (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

คำว่า อ่างปีฎก หมายถึง มีหลักฐานที่อ้างอิงในตำรับตำรา หรือ แม่แต่ในพระไตรปิฎก
 คำว่า นึกเอาเอง คำว่าคาดคะเนเอาเอง และคำว่า ตรึกตรองตามอาการ ทั้งสามนี้
 คล้ายกันมาก หากแต่ว่าหนักเบาต่างกันตามลำดับ คำว่า “เดา” หมายถึงการใช้เหตุผลชั่วคราวชั่วคราว
 ตามวิสัยของคนธรรมดาทั่วไป

คำว่า “คาดคะเน” ก็มีลักษณะอย่างนั้น หากแต่ว่ามีกรเทียบเคียงโดยนัยต่าง ๆ ที่รัดกุม
 กว่าซึ่งเป็นวินัยของผู้มีปัญญา

คำว่า “ตรึกตรองตามอาการ” คือ การใช้เหตุผลหรือใช้สิ่งแวดล้อมเป็นเหตุผล ตามที่มี
 ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าในที่นั้น ๆ ซึ่งรัดกุมยิ่งไปกว่าการคาดคะเน

คำว่า ต้องตามลัทธิของตน หมายความว่าเข้ากันได้กับความคิดเห็นของตน หรือเข้ากับ
 ลัทธิที่ตนถืออยู่แล้วแต่ก่อน

คำว่า ผู้พูดควรเชื่อได้ หมายความว่า ผู้พูดเป็นผู้ที่ใคร ๆ พากันเชื่อถือเพราะเป็นบัณฑิต
 นักปราชญ์เป็นคนเฒ่าคนแก่ เป็นคนเคยไปในที่นั้น ๆ มาแล้วเป็นต้น

คำว่า ถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา หมายความว่าถึง ครูบาอาจารย์โดยตรง

นี่คือหลักธรรมที่ซ่อน อยู่ในงานศิลปะของพระพุทธรูปในส่วนที่เป็นพระกรรมยาว

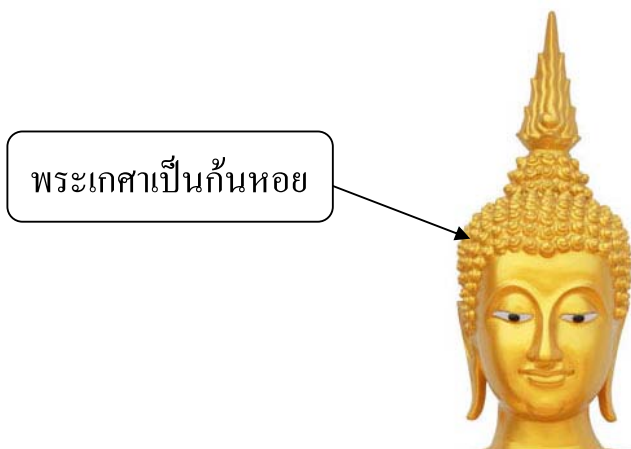
พระกรรม (หุ) โดยทั่วไปแล้วพุทธบริษัทจะเข้าใจว่า หูยาว เป็นลักษณะที่บ่งบอกถึง
 ความมีอายุยืน ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปมิได้เลย ความหมายที่แท้จริงก็คือความหนักแน่น ไม่อ่อนไหว
 ไปตามจนกว่าจะพิจารณาให้เห็นจริง จะสังเกตเห็นได้ว่าหลายครั้งที่มีคนมากล่าวตำหนิ คำอย่าง
 หยาบคายแต่พระองค์ไม่หวั่นไหว จนบางครั้งพระอานนทันทน อยู่ไม่ได้ จึงกราบทูล พระพุทธเจ้าให้
 เสด็จไปที่อื่น พระองค์ยังตรัสว่า "ถ้าไปที่อื่น มีคนค่าอีกจะอย่างไรละอานนท? พระอานนทกราบ
 ทูลว่า ก็เสด็จต่อไปเมืองอื่นอีก ที่เขาไม่ค่าพระเจ้าข้า" พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้นมันก็หนีไป
 เรื่อยๆ อานนท เรื่อง เกิดที่ใดต้องให้สงบที่นั่น เสียงค่าที่นี้ ไม่เกิน ๗ วัน ก็สงบเองแหละอานนท"
 เมื่อชนเหล่านั้นเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วก็เลยเลิกค่า พระภิกษุทั้งหลาย ก็มากราบทูลให้
 พระพุทธเจ้าทราบอีก พระองค์ตรัสว่า “ชนทั้งหลาย ผู้ไม่สำรวม ย่อมทิ่มแทงชนเหล่าอื่นด้วยวาจา
 เหมือนเหล่าทหารที่เป็นข้าศึก ทิ่มแทงข้างศึกที่ออกสู่สงครามด้วยลูกศร ฉะนั้น ภิกษุผู้มีจิตไม่
 ประทุษร้าย ฟังคำอันหยาบคายที่คนทั้งหลายเปล่งขึ้นแล้ว ฟังอดทนอดกลั้น” ได้ยินได้ฟังอะไรก็
 ต้องนึกถึงใบหูเอาไว้เรื่อยๆ อย่าเป็นคนหูเบา ปัญญาเบา จะเกิดความเขลาตลอดไป^{๑๒}

ฉะนั้นในพุทธลักษณะต่าง ๆ ของพระองค์ที่ปรากฏในพระพุทธรูป ซึ่งมีพระกรรม(หุ)
 แสดงให้เห็นถึงข้อธรรมที่ปรากฏและสามารถให้บุคคลที่กราบไหว้หรือเคารพบูชาในพระพุทธรูป
 ได้ข้อคิด พิจารณา ให้เห็นตามไปด้วย

^{๑๒} <http://www.muanglung.com/tamma01.htm>, [๕ ตุลาคม ๒๕๕๔].

๓.๒ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะเศียรมีเกสาเป็นก้นหอย

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศต่างๆ จะมีลักษณะต่างกัน ตามศิลปกรรมของที่นั้น รูปแบบก็จะเหมือนกับบุคลิกลักษณะของผู้คนในประเทศนั้นๆ และศิลปะแต่ละสมัยก็มีความแตกต่างกันตามความนิยมและฝีมือของช่างผู้จัดทำ แต่ลักษณะของพระพุทธรูปในประเทศไทย มีพระเศียรแหลม มีขมเหมือนกันหอย ผ่าจีวรเรียบบาง นิ้วพระบาทเสมอกัน ฯลฯ ซึ่งคนทั่วไปมักจะมีความสงสัยว่า พระพุทธเจ้ามีรูปเหมือนกับพระพุทธรูปที่เห็น แต่ความเป็นจริงพระพุทธเจ้าองค์จริงในประวัติศาสตร์ ไม่ได้มีพระเศียรแหลมเช่นพระพุทธรูป ทรงมีลักษณะใกล้เคียงกับคนทั่วไป เพียงแต่มีลักษณะบางประการที่ต่างไปบ้างตามมหาปฐิสลักษณะ (ลักษณะเฉพาะของมหาบุรุษ) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก^{๑๓} การที่พระพุทธรูปมีรูปลักษณะดังกล่าวอันเนื่องมาจากคติหรือความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปนั้น ได้มีการสร้างให้มีรูปลักษณะตาม มหาปฐิสลักษณะ^{๑๔} และให้มีความแตกต่างจากคนธรรมดาทั่วไป เช่น มีพระเศียรแหลม เป็นต้น

ภาพที่ ๑๘ ลักษณะพระเศียรมีเกสาเป็นก้นหอย

พระเกสาแหลมเป็นก้นหอย หมายความว่า พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น และครอบงำมวลมนุษยชาติให้ตกอยู่ภายใต้วิงวอนแห่งปัญหาทั้งหลาย พระองค์ตรัสรู้ รู้แจ้งทุกข์ คือความเจ็บปวด ความทรมานที่เราไม่ต้องการ เล็งถึงความเจ็บปวดที่มาจากความยึดมั่น ทำให้เจ็บใจ แม้เจ็บกายถ้าไม่ยึดมั่น ก็เป็นเพียงธรรมชาติคือ

^{๑๓} ที. มหา. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕-๒๐.

^{๑๔} พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปฐิสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

เวทนาตามธรรมชาติ ยังไม่ได้หมายถึงความ ทุกข์ในอริยสัจ เปรียบเหมือนลูกศรสองดอก ดอกหนึ่งคือ เจ็บปวดโดยอุบัติเหตุ แต่พอรับเอาความเจ็บปวดมาเป็นของตัวเองมันจึงเป็น ลูกศรดอกที่สองคือความทุกข์ที่ใจ จึงเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ให้เห็น ตามความเป็นจริง ความทุกข์เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราเปลอสติ ขาดปัญญา สมุทัย เรื่องมูลเหตุของความทุกข์ ซึ่งได้แก่ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น และอยากไม่ให้มี อยากไม่ให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมเรียกว่า ความอยาก เป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธ แปลว่า ดับไม่เหลือเป็นอกุศลปฏิจจธรรม คือไม่กลับกำเริบได้อีก คือดับที่เหตุของความอยากเสียได้แล้ว ความทุกข์มันก็ดับไปตาม เพราะความทุกข์ย่อมมาจากความอยาก มรรค คือทางในการตัดกิเลสหรือเกิดขึ้นเมื่อทำการตัดกิเลสพอ โลภะ โทสะ หรือโมหะ^๕ เกิดขึ้น เราก็มีสติ มีสัมปชัญญะ มีปัญญา กวาดออกไปนั่นแหละตัวมรรค เป็นความเฉลียวฉลาดอย่างหาประมาณ มิได้ของพระองค์ ที่ได้ตรัสรู้แนวทางที่จะปฏิบัติให้หลุดนอกรวงจร ของสังสารวัฏได้ พระเนตรมองต่ำ ความหมายก็คือการที่พระองค์มองพระองค์เอง ปัญหาทุกอย่างอยู่ที่ตัวเราเอง ปรับปรุงตัวเอง แก้ไขตัวเอง มองด้านในตัวเอง จะสังเกตเห็นได้ว่าไม่เคยมีประพุทธรูปที่ไหนที่มีลักษณะ สายตามองตรงไปข้างหน้าอย่างน่ากลัว จะมีก็แต่ลี้มพระเนตรครั้งหนึ่ง หรือหลับพระเนตรอย่างสนิท การมองตัวเองจะรู้ตัวเอง มองผู้อื่นจะไม่สามารถรู้ได้เลย พระเทศา ม้วนกลมเป็นการบอกให้เห็นถึงปัญหาทั้งหมดที่พระองค์ได้ขมวดเอาไว้หมดไม่มีโอกาสได้เกิดขึ้นมาอีกเลย^๖

เศียรพระพุทธรูปเป็นก้อนหอย อันก้อนหอยนี้แทนปัญหาหรือ ความทุกข์ของชีวิต แทนปมปัญหา ความยุ่งเหยิง มีปัญหาวนไปวนมาไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อคนเรามีปัญหาเราก็จะรู้สึกมีนหัวปวดหัวสับสนวุ่นวายแก้ปัญหามาไม่ได้เหมือนเส้นผมขมวดเป็นเกลียวอยู่บนศีรษะ^๗ เราจะสังเกตเห็นได้ว่าขมวดเกลียวของเส้นผมบนศีรษะในรูปที่เราเรียกว่าก้อนหอยนี้ จะมีเฉพาะพระพุทธรูปเท่านั้น รูปของพระอัครสาวกทั้งสอง คือพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร ที่ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าของพระพุทธรูปประธานใน โบสถ์รูปของพระสาวกองค์อื่นๆ หรือแม้แต่รูปปั้นของพระสงฆ์อันเป็นที่เคารพของประชาชนทั่วไปและพระสงฆ์จริง ๆ ก็จะไม่มีส่วนบนศีรษะอยู่เลยไม่มีทุกข์ไม่มีปัญหา ปราศจากกิเลสปราศจากปัญหา เป็นผู้มองเห็นธรรมแล้ว เป็นต้น ดังนั้นใน

^๕ คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ (เรียบเรียง), หนังสือบูรณาการแผ่นใหม่ นักธรรมชั้นโท รวมทศวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗.

^๖ <http://www.muanglung.com/tamma01.htm>, [๕ ตุลาคม ๒๕๕๔].

^๗ เชนชาคริต ชุรชิตกมรัชย์, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๕-๖.

หลักธรรมเศียรพระพุทธรูปเป็นก้นหอยนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงสติปัญญาที่เกิดขึ้นจึงเหมาะแก่การใช้หลักธรรมที่ก่อให้เกิดสติและสัมปชัญญะที่ถูกต้อง ดังนี้

๓.๒.๑ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง

เป็นคุณธรรมที่เสริมสร้างทางดำเนินชีวิตให้ก้าวหน้าและสูงส่ง เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติงานให้สำเร็จเรียบร้อยรอบคอบ ได้แก่ (๑) สติ คือ ความระลึกได้

(๒) สัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัว ธรรม ๒ ประการ นี้ เป็นอุปการะมาก มีส่วนเกื้อกูลมากต่อการทำงานหรือทำความดีทุกอย่าง ความสามารถที่จะรักษาศีล และ วินัยกฤหัสถ์ ได้รับบริบูรณ์หรือไม่ ก็ขึ้นกับ สติ และ สัมปชัญญะ ผู้มีธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นคนรอบคอบ ไม่ประมาท จะคิด จะทำอะไร ก็จะ ไม่ผิดพลาดเสียหาย

๑) สติ ความระลึกได้ หมายถึง ระลึกได้ถึงการกระทำ คำที่พูด และเรื่องที่เกิดขึ้น แม้ที่ล่วงมาแล้วได้ หรือระลึกถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึงในอนาคต เช่น กำหนดว่าชั่วโมงต่อไปนี้ หรือ พรุ่งนี้จะทำอะไรก็นึกขึ้นมาได้ หน้าที่ของสตินั้นเป็นไปได้ ๒ กาล คือ อดีต และ อนาคต

๒) สัมปชัญญะ ความรู้ตัว หมายถึง ความรู้ตัวที่เป็นไปในปัจจุบันในขณะที่กำลังทำ กำลังพูด กำลังคิด หรือ ทำ พูด คิด อะไรอยู่ก็รู้ตัวในขณะนี้ เช่น เรากำลังอ่านหนังสืออยู่ขณะนี้ก็รู้ว่าเรากำลังอ่านหนังสือ เรากำลังพูดอยู่ก็รู้ว่าเรากำลังพูด เรากำลังจะกระทำในเรื่องผิดศีลก็รู้ว่ากำลังจะกระทำผิด เรากำลังจะเล่นการพนันก็รู้และเร่งรีบเตือนตนว่ากำลังจะกระทำผิด อยู่ขณะนั้น หน้าที่ของสัมปชัญญะ ย่อมเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น^{๑๔}

การฝึกสติ มีวิธีการช่วยให้เกิดสติหลายรูปแบบ หลายวิธีด้วยกันเป็นทั้งแบบแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและแบบถาวร ดังนี้

๑. การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า อาจทำได้หลายวิธี เช่น บันทึกนัดงานในสมุดปฏิทิน ติดตั้งกระดานช่วยความจำไว้ ตั้งเจ้าหน้าที่ตีสัญญาณกลองหรือระฆังล่วงหน้า ตั้งเลขานุการไว้คอยเตือนงาน ที่สำคัญควรงดเว้นการเสพลิงมีนเมาให้โทษทุกชนิด

๒. การแก้ปัญหาระยะยาว อาจ ทำได้ตามหลักการเจริญกรรมฐาน คือ ปฏิบัติสมาธิ หรือ เจริญสมถะ เป็นต้น ตามที่เสนอแนะมาเป็นแนวทางในการฝึกสติอย่างหนึ่ง ท่านอาจจะหาวิธีการฝึกอย่างอื่นก็ได้ตามจริตของแต่ละคนย่อมทำได้ไม่จำกัด

อุปการะธรรมคือ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ซึ่งกล่าวไว้เบื้องต้นแล้วว่า สัมปชัญญะ ทำหน้าที่ให้เป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น ซึ่งมีความหมายเบื้องต้นก็คือ รู้ตัวว่าตัวเองกำลังทำอะไร คิดอะไรอยู่ เช่น กำลังเขียนหนังสือ ก็รู้ตัวว่ากำลังเขียนหนังสือ กำลังฟังเทศน์ ก็รู้ตัวว่า ตนกำลังฟัง

^{๑๔} สุมงฺกถ. ๓/๒/๔๕๖-๔๗๔.

เทศน์ กำลังฟังครูพูด ก็รู้ว่า กำลังฟังครูพูด กำลังเดินข้ามถนน ก็รู้ว่า ตนกำลังเดินข้ามถนน แต่ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นสัมปชัญญะในลักษณะทั่วไป ประโยชน์ของการมีสัมปชัญญะข้างต้นนั้นก็คือ ช่วยไม่ให้เผลอ ไม่ให้ประมาทในการกระทำต้องรู้ระลึกอยู่เสมอว่า เรากำลังทำ พูด คิด อะไร แต่ก็ยังไม่แน่ว่าจะเป็นการดีโดยตลอดหรือไม่ เพราะบางทีในแง่ลบ คนที่กำลังทำทุจริตก็รู้ว่า เหมือนกันว่าตนกำลังทำทุจริตอยู่ จึงพยายามทำทุจริตให้แนบเนียนยิ่งขึ้น อย่างนี้ก็มี บางคนก็รู้ว่า ตนเองนั้นแหละกำลังโกหกเขาจึงพยายามโกหกให้เห็นสมจริงมากๆ อย่างนี้ก็มี

ลักษณะที่ดีของสัมปชัญญะ สัมปชัญญะที่ถูกต้องตามธรรม และหลักคำสอนของพุทธศาสนา มี ๔ ประการ คือ

๑. รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นประโยชน์หรือไม่
๒. รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเหมาะกับตนหรือไม่
๓. รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นความทุกข์หรือสุขอย่างไร
๔. รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นความมมงายหรือไม่
๕. รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเลื่อนลอยไร้สาระหรือไม่

ความรู้ตัวในขณะที่ทำนั้น มิใช่เพียงแต่รู้ตัวว่ากำลังทำอะไรๆ หากแต่ต้องเป็นความรู้ตัวซึ่งประกอบด้วยองค์ลักษณะ ๔ ประการ โดยกล่าวสรุปว่า

๑. มีประโยชน์หรือไม่
๒. เหมาะสมกับตนหรือไม่
๓. เป็นความทุกข์หรือความสุข
๔. เป็นความฉลาดหรือมมงาย เลื่อนลอย ไร้สาระ^{๑๑}

ความรู้ตัวอย่างที่กล่าวมานี้เป็นองค์ประกอบสัมปชัญญะที่ถือว่า มีอุปการะมากก็ เพราะเมื่อรู้ตัวแล้วจะได้ปรับปรุงแก้ไขในการทำงานให้ดีขึ้นมีประสิทธิผลยิ่งขึ้น ไม่มัวทำในสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ไม่มัวทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับเพศภาวะของตน ไม่มัวทำในวิธีการผิดๆ และไม่มัวทำในเรื่องที่มมงายไร้สาระเป็นต้น

สติ กับสัมปชัญญะ ธรรมะ ๒ ประการนี้ต่างกันตรงที่ สติระลึกถึงเรื่องที่ล่วงมาแล้วและที่ยังมาไม่ถึง (อดีตกาลและอนาคตกาล) ส่วนสัมปชัญญะ รู้ตัวในขณะที่กำลังทำ พูด คิดอยู่ในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม สติและสัมปชัญญะต่างก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คือ เมื่อสติระลึกขึ้นมาได้แล้วว่า จะทำ จะพูด จะคิด อะไร แต่เมื่อลงมือทำ พูด คิด นั้น เช่น เราจะหยิบปากกามาเขียนหนังสือ การนึกหรือการระลึกขึ้นมาได้ว่า ปากกามีรูปร่างอย่างนั้น ตัวหนังสือหรือข้อความที่จะ

^{๑๑} ปัญญา ใช้บางทาง, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๓-๘.

เขียนต่อไปจะว่าด้วยเรื่องนั้นๆแล้วก็ไปหยิบ ปากกามาได้ถูกและเขียนหนังสือ การนึกหรือการระลึกขึ้นมาได้ว่า ปากกามีรูปร่างอย่างนั้นตัวหนังสือหรือข้อความที่จะเขียนต่อไปจะว่าด้วย เรื่องนั้นๆ แล้วก็หยิบปากกามาได้ถูก และเขียนได้ถูกต้อง ขณะที่กำลังหยิบปากกามาที่รู้ว่าคนกำลังหยิบปากกามา เมื่อ กำลังเขียนอยู่ก็รู้ว่าตนกำลังเขียนเรื่องอะไรอยู่ ดังนั้น สติกับสัมปชัญญะจึงเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่เรามาก และเป็นธรรมที่มาคู่กันเสมอที่ได้ชื่อว่า มีอุปการะมาก เพราะช่วยเหลืออุดหนุนให้กิจการทุกอย่างสำเร็จ ตามความมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้ หากขาดคุณธรรม ๒ ประการนี้แล้ว เราจะทำสิ่งต่างๆผิดพลาดเสียหาย แต่ถ้าเรามีคุณธรรมคือ สติและสัมปชัญญะแล้ว จะทำสิ่งต่างๆ ได้ผลดีและไม่พลาด ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ ทำ พุค คิด ด้วยกรรมมีสติ คือระลึกได้ และ สัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ กำกับอยู่เสมอ คือ ก่อนทำ ก่อนพูด และก่อนคิดก็ให้มีสติระลึกเสียก่อน และขณะที่กำลังทำ กำลังพูด และกำลังคิด ก็ให้รู้ตัวอยู่เสมอว่า ทำอะไรอยู่ แต่จะทำอะไรก็ไม่ควรรีบร้อนหรือเร่งด่วนจนเกินพอดี ควร ไตร่ตรองให้รอบคอบทำด้วยความสุขุม สติจึงจะเกิดขึ้นทันและได้ผลเพิ่มขึ้น และสตินี้เมื่อว่าโดยรวบยอดแล้วก็คือ ความไม่ประมาทนั่นเอง และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมดล้วนรวมลงในความไม่ประมาท คือ การมี สติรอบคอบนั่นเอง ชีวิตของผู้ไม่ประมาท มีสติรอบคอบระมัดระวังในทุกสถานจะมีความสมบูรณ์ การดำเนินชีวิตจะไม่ผิดพลาด หรือผิดพลาดน้อยที่สุด และมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงได้ชื่อว่าเป็น ธรรมสำหรับส่งเสริมและพัฒนาด้านตนเองให้มีระเบียบวินัย เพราะการมีสติ สติก็จะกำกับให้ระลึกได้ และมีสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นคิดดีหรือไม่ เป็นอบายมุขหรือไม่

สรุปว่า ลักษณะต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ได้แฝงไปด้วยคติธรรมและลักษณะสำคัญของพระพุทธองค์ไว้เพื่อเตือนใจคนที่ได้เห็นและได้เคารพบูชา ได้กราบไหว้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของช่างในสมัยโบราณที่ได้สอดแทรกคติธรรมให้คนรุ่นหลังได้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของพระพุทธองค์โดยผ่านงานปั้นเป็นรูปกันหอย เป็นต้น

๓.๓ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะเกตุมาลาเหนือเศียรพระพุทธรูปปฏิมากร

เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม^{๒๐} แทนแสงสว่างแห่งปัญญา หลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้อย่างที่ เป็นจริงอย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริง ไม่มียึดมั่นถือมั่น เราก็จะบรรลุธรรมได้ ที่เราเรียกว่าตรัสรู้ รู้แจ้งเห็นจริงเราก็อยู่ในโลกนี้อย่างไม่มีทุกข์ อย่างไม่เป็นทุกข์เรียกว่าเราอยู่เหนือโลกหรือโลกุตระ ประคองเมื่อก่อนนั้นเราอยู่ในโลกมีดี

^{๒๐} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียง เพียรเพื่อพุทธศาสนา (เรียบเรียง), หนังสือบูรณาการแผ่นใหม่ นักธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียง, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๖.

เราก็จะมองไม่เห็นอะไรแล้วมีแสงสว่างมาส่องโลกให้สว่างเราก็จะเห็นโลกอย่างที่เป็นจริง ไม่ใช่โลกที่อยู่ในความมืดอีกต่อไป เราจะเห็นและเข้าใจโลกได้อย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง หลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วนำมาสอนเราจึงเหมือนพระพุทธองค์นำแสงสว่างมาให้เรา เป็นแสงสว่างแห่งชีวิต ทำให้เรามองเห็นปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง แล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาวิตได้อย่างถูกต้องนี้ คือ ความหมายของเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป

พระเกตุมาลาเหนือพระเศียรพระพุทธปฏิมากร

ภาพที่ ๑๕ ลักษณะพระเกตุมาลาเหนือพระเศียรพระพุทธปฏิมากร

๓.๓.๑ **หลักธรรมในโลกุตตรธรรม ๕** ซึ่งเป็นหลักธรรมในโลกุตตรธรรมที่สอนให้เราอยู่เหนือโลกได้เราเรียกว่า **โลกุตตรธรรม ๕** ซึ่งมีหลักธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มีรายละเอียด ดังนี้

คำว่า **โลกุตระ** แปลว่า ยิ่งกว่าโลก หรือ เหนือโลก “**โลกุตตรธรรม**” จึงแปลว่า สิ่งซึ่งยิ่งไปกว่าโลกหรือวิสัยโลก ใช้เป็นชื่อของการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติในขั้นที่จิตใจสูงเกินกว่าที่จะยินดีในโลก ซึ่งมีความหมายอยู่ที่ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ อันเป็นที่ปรารถนาของสัตว์ทั่วไปที่รวมเรียกว่า “**กามคุณ**” หรือแม้สิ่งที่สุดแต่ความสุขขั้นที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณแต่ยังเกี่ยวข้องกับฉานสมาบัติ เป็นต้น ฉะนั้น **โลกุตระ**หรือเหนือโลก จึงหมายถึง การมีจิตใจอยู่เหนือกามสุข ฉานสุข มุ่งแสวงสุขจากความปล่อยวางหรือหลุดพ้น จากความยึดถือว่า ตัวตน หรือของของตนโดยตรง^{๒๐}

การปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้ มีมูลมาจากการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความเป็นอนัตตาของโลก อยากจะพ้นไปจากโลกหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือมีจิตใจอยู่

^{๒๐} เชนชาคริต ชูรจิตกมรชย์, **ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

เหนือโลก ทั้งที่มีร่างกายอยู่ในโลกมีจิตใจอยู่เหนือการครอบงำของอารมณ์ ทั้งที่มีร่างกายเกี่ยวข้องกันอยู่กับอารมณ์แม้อย่างไรก็ชัดเพียงไรก็ตาม และสิ่งที่เรียกว่า “โลกุตรธรรม” แบ่งเป็น ๕ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มรรค ๔ หมายถึง การปฏิบัติที่ถึงที่สุด ๔ ชั้น ผล ๔ หมายถึงผลแห่งการปฏิบัติ ๔ ชั้น และเป็นคู่ๆ ตรงกัน

นิพพาน หมายถึง ภาวะที่มีอยู่เองเป็นอยู่เอง โดยไม่ต้องเนื่องจากเหตุใดเหตุหนึ่ง สำหรับปรากฏแก่จิตใจ ที่บรรลุมรรคผล ทั้ง ๔ ชั้นนั้นมากน้อยตามส่วนแห่งการบรรลุมรรคผล ที่เป็นขั้นต้น คือ ความเป็นโสดาบันเป็นการเริ่มเห็นนิพพานในอันดับแรก ที่เป็นขั้นสุดท้าย คือ ความเป็นพระอรหันต์ เป็นการเห็นนิพพานถึงที่สุด ฉะนั้น “นิพพาน” จึงไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับมรรคผล มรรคผลเป็นชื่อมาตรฐานของการปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติ ส่วนนิพพานเป็นสิ่งซึ่งจะปรากฏแก่จิตใจของผู้บรรลุถึงผลของการปฏิบัติแต่โดยพฤตินัยนั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้

๓.๓.๑.๑ มรรค ๔

คำว่า “มรรค” แปลว่า หนทาง หมายถึงการปฏิบัติ แต่ในที่นี้หมายถึง การปฏิบัติที่ดำเนินไปถูกต้องจนถึงขีดสูงสุดในขณะที่จะตัดกิเลสได้ซึ่งเรียกว่าเกิดมรรคญาณ หมายถึงตัวการปฏิบัติเฉพาะในขณะที่เกิดญาณนั่นเอง ที่เป็นตัวมรรคในที่นี้ จำแนกไว้เป็น ๔ คือ โสดาปัตติมรรค ๑ สกิทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ และอรหัตตมรรค ๑ ดังนี้

โสดาปัตติมรรค หมายถึง ขณะที่เกิดญาณที่สามารถตัด สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปรามาส ซึ่งเป็นสังโยชน์ ๓ อย่างในเบื้องต้นเสียได้และเรียกภูมินี้ว่า “โสดาปัตติมรรคญาณ” โสดา แปลว่า กระแส หมายถึง กระแสแห่งพระนิพพาน ปัตติ แปลว่าการถึง โสดาปัตติมรรค แปลว่า ทางแห่งการถึงกระแส ผู้เดินไปในทางนั้นในขณะนี้เรียกว่า “โสดาบัน” แปลว่า ผู้ถึงกระแส จึงได้ความตามนี้ว่าเป็นการถึงเงื่อนไขแห่งกระแสของนิพพานชนิดที่รับประกันได้ว่า จะไม่มีการเวียนกลับโดยแน่นอน หยั่งเห็นพระนิพพานโดยความเป็นวัตถุที่ประสงค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ขณะที่เกิดภูมินี้เอง เรียกว่า “การลู่ถึงโสดาปัตติมรรค” และเป็นไปชั่วเวลาขณะจิตหนึ่ง หลังจากนั้นเป็นขณะแห่งโสดาปัตติมรรค สืบไป ผู้บรรลุภูมินี้เรียกว่า “พระโสดาบัน”^{๒๒}

สกิทาคามิมรรค หมายถึง ขณะที่เกิดญาณที่สามารถตัดกิเลส ๓ อย่างที่กล่าวแล้ว ได้เด็ดขาดอย่างนั้นด้วย และตัด โลภะ โทสะ โมหะ บางส่วนนอกจากนั้นได้อีกส่วนหนึ่งด้วยกล่าวให้ชัดยิ่งขึ้นไปอีกก็ คือ ตัดกิเลสได้มากกว่าโสดาปัตติมรรคเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง แต่ไม่ถึงกับระบู่ได้ชัดว่าเป็นกิเลสชื่ออะไร คงเรียกรวม ๆ ว่า โลภะ โทสะ โมหะ ส่วนที่นอกไปจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา

^{๒๒} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียง, หนังสือบูรณาการแผนใหม่แก่นักธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๕.

ศีลพทปราสาท เท่านั้นเอง ญาณในขณะนี้เรียกว่า “สัททาคามิมรรค” การเกิดขึ้นแห่งญาณนี้เรียกว่า “สัททาคามิมรรค” ผู้บรรลุญาณนี้ เรียกว่า “พระสัททาคามี”

อนาคามิมรรค หมายถึง ขณะเกิดญาณที่สามารถตัดสังโยชน์ ๕ อย่างเบื้องต้นได้ คือ เพิ่ม กามราคะ และปฏิฆะ เข้ากับสังโยชน์ ๓ อย่าง โสคาปัตติมรรคตัดได้แล้ว ญาณในขณะนั้น เรียกว่า “อนาคามิมรรคญาณ” พุทธิที่เป็นไปในขณะที่เกิดญาณนี้เรียกว่า การบรรลุอนาคามิมรรค ผู้บรรลุนี้เรียกว่า “พระอนาคามี” พระอนาคามิมรรค ละหรือกำจัดสังโยชน์ได้ ๒ ประการ คือ กามราคะและปฏิฆะรวมเป็นตัดสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการ คือ สักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา ศีลพทปราสาท กามราคะและปฏิฆะได้^{๒๓}

อรหัตมรรค หมายถึง ขณะเกิดญาณที่สามารถตัดสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ คือเพิ่มรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา เข้ากับสังโยชน์ ๕ อย่าง ที่อนาคามิมรรคเคยตัดมาแล้ว ญาณในที่นี้เรียกว่า “อรหัตมรรคญาณ” พุทธิที่เป็นไปในขณะที่เกิดญาณนี้เรียกว่า การบรรลุอรหัตมรรค ผู้บรรลุเรียกว่า “พระอรหันต์”^{๒๔}

๓.๓.๑.๒ ผล ๔

คำว่า “ผล” หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งในฐานะเป็นผลจากการกระทำนั้น ๆ ในที่นี้ได้แก่ ภาวะแห่งจิตที่เกิดขึ้น หลังจากมรรคจิตได้ทำหน้าที่ตัดสังโยชน์แล้ว มีชื่อเป็น ๔ อย่าง ตามชื่อแห่งมรรคนั้นเอง คือ โสคาปัตติผล ๑ สัททาคามีผล ๑ อนาคามีผล ๑ และอรหัตผล ๑ ดังนี้

โสคาปัตติผล เป็นผลสืบเนื่องมาจากโสคาปัตติมรรค มีผลเป็นการทำบุคคลนั้นให้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน ให้หมดสักกายทิฎฐิ คือไม่ยึดถือกายนี้ว่าเป็นของตน หมดวิจิกิจฉา คือหมดความลังเลสงสัย พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ และเป็นการปฏิบัติเพื่อลูถึงพระนิพพานของตนเองหมดศีลพทปราสาท คือ หมดการปฏิบัติมกมายทุกอย่างทุกประการ เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน อยู่เหนือทุกคติโดยแน่นอนตั้งแต่นั้นไป^{๒๕}

สัททาคามีผล เป็นผลสืบเนื่องมาจากสัททาคามิมรรค คำนี้แปลว่าผู้มาเพียงครั้งเดียว (สัท+อาคามี) หมายความว่า จะเวียนมาสู่ความพอใจในโลกนี้ อีกเพียงครั้งเดียวเป็นอย่างมาก

^{๒๓} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล โส, ทางมรรคผลนิพพานธรรมปฏิบัติถึงธรรมกาย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท เอช ที พี เพรส จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สี่ตวัน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

^{๒๕} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียง, หนังสือบูรณาการแผนใหม่ภคธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๗.

อธิบายว่า มีจิตสูงถึงขั้นที่มีความเชื่อใจในโลกนี้เหลืออยู่น้อย ขนาดที่จะเวียนมาสู่การในโลกนี้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ผิดจากพระโศดบัน ซึ่งบางพวกจะต้องเวียนมาสู่โลกนี้ ๗ ครั้งบ้าง ๒ – ๓ ครั้งบ้าง หรือ ครั้งเดียวบ้าง แล้วแต่กรณี

สภิกทาคามิผล ทำให้เกิดความสงบสุข เช่นเดียวกับโศดาปตีติผลหากแต่ว่าเพิ่มมากขึ้น บางอย่าง ตรงที่มีโลกะ โทสะ โมหะ บางส่วนเบาบางกว่าเท่านั้น

อนาคามิผล เป็นผลสืบเนื่องมาจากอนาคามิมรรค มีผลทำให้ตัดสังโยชน์อีก ๒ คือ ตัดกามราคะได้ หมดความยินดีในกามโดยสิ้นเชิง ตัดปฏิมะได้ หมายความว่า หมดความโกรธโดยสิ้นเชิง แม้ที่เป็นอย่างละเอียดที่สุด คือ เพียงสักว่าหงุดหงิดอยู่ในใจก็ไม่มี คำว่า “อนาคามิ” แปลว่า ไม่มาอีกต่อไป อธิบายว่า ไม่เวียนมาสู่โลกหรือกามาจรภูมิอีกต่อไป

อรหัตผล เป็นผลสืบเนื่องจากการบรรลุอรหัตมรรค ทำให้ตัดสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ หมายถึงตัดสังโยชน์เบื้องปลายได้อีก ๕ คือ ตัดราคะทำให้จิตหมดความยินดีในความสุขชั้นสูงที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณ คือ สุขที่เกิดจากรูปฌาน ตัดอรุปราคะ ทำให้จิตหมดความยินดีในความสุขแม้ที่สูงยิ่งขึ้นไปอีก คือ สุขที่เกิดจากรูปฌาน ข้อนี้หมายความว่า มีจิต อยู่เหนือราคะ ทั้งในกาม ในรูป ทั้งในอรุปร จิงหมดจากราคะโดยสิ้นเชิง พระโศดบันและพระสภิกทาคามิ มีกามราคะอันละเอียดเหลืออยู่บ้าง พระอนาคามิ แม้ไม่มีกามราคะ ก็มีรูปราคะ และอรุปราคะ เหลืออยู่ ต่อเมื่อถึงความเป็นพระอรหันต์แล้วเท่านั้น จึงจะหมดราคะ โดยสิ้นเชิง ละมานะ คือ หมดความรู้สึกลือตัวว่าเราเป็นเรา เราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งจำแนกออกไปว่า เราเลวกว่าเขา เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา ละอุทธัจจะ ได้ คือ หมดความทึง หรือความสนใจด้วยอำนาจความสงสัยเป็นต้นในสิ่งทุกสิ่ง ไม่มีอะไรมาทำให้สนใจข้องใจหรือสงสัยได้อีกต่อไป ตัดอวิชชาเสียได้ คือหมดความมืดโดยสิ้นเชิง ได้แก่ ความมืด ชนิดเป็นต้นเงื่อนของวิญญูสงสารที่ทำให้ไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จึงเป็นเหตุให้หมดวิญญูสงสาร ไม่มีการเวียนว่ายในวิญญูสงสารอีกต่อไป คำว่า “อรหัตต”^{๒๖} แปลว่า ควร, โกลจากข้าศึก (กิเลส), ผู้หักวงล้อมสังสารวัฏเสียได้และเปลอย่างอื่นก็มี แต่ที่ยอมรับกันมากที่สุดก็คือ แปลว่า “ผู้ควร” ซึ่งมีความหมายลึกเป็นพิเศษ คือ ควรแก่ความเป็นมนุษย์ เพราะได้ถึงที่สุดแห่งความเป็นมนุษย์ ควรแก่การนิพพาน คือ ดับสนิทของทุกข์เป็นที่สุดเอาใจความจากคำๆ นี้ ได้ว่าเป็นผู้ถึงความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์นั่นเองทั้ง ๔ นี้เรียกว่า ผล ๔^{๒๗}

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สือตะวัน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

^{๒๗} เชนชาคริต ชุรชิตกมรัชย์, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐-๑๑.

๓.๓.๑.๓ นิพพาน ๑

คำว่า“นิพพาน” แปลว่า พ้นจากเครื่องร้อยรัด หรือพ้นจาก ตัณหา ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์มาแล้ว อย่างนับภพชาติไม่ถ้วนนั้น เพราะอาศัย ตัณหา คือ ความยินดีคิดใจในอารมณ์ ยินดีคิดใจในอรรถภาพที่ได้มีชีวิตเป็นไปในโลก และไม่ยอมตายก็เพราะได้อาศัย ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัดเอาไว้^{๒๕} บางท่านให้ความว่า “นิพพาน” แปลว่า ดับเย็น ที่เป็นศัพท์ธรรมดา หมายถึง การดับเย็น ของสิ่งที่มีความร้อน เช่น ไฟ หรือถ่านไฟดับเย็นลง แม้ที่สุดแต่อาหารที่ปรุงเสร็จใหม่ๆ กำลังร้อนแล้วเย็นลง ก็ได้ใช้คำๆ นี้ จึงนับว่าเป็นคำธรรมดาคำหนึ่งเท่านั้น ในทางธรรมะหรือเรื่องทางจิตใจก็ได้เอาคำๆ นี้มาใช้โดยให้ความหมายว่า เป็นของเย็น คือไม่ร้อน ซึ่งถึงถึงไม่ทุกขนั้นเอง บรรดาพวกที่เป็นศาสดาพยายามแสดงวิธีปฏิบัติให้ลูถึง “ของเย็น” ตามความรู้ของตัวเป็นลำดับสืบๆ กันมาจนกระทั่งพระพุทธเจ้าก็ทรงแสดง “ของเย็นในพระพุทธศาสนา” ซึ่งเราเรียกว่า “นิพพาน”^{๒๖} เพราะฉะนั้น คำว่า นิพพาน ในยุคก่อนๆ จึงหมายถึง สิ่งอื่นนอกไปจากนิพพานในพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏอยู่แล้วในปกรณ์ต่างๆ มีแสดงให้เราทราบได้ว่า ยุคแรกๆ เคยถือเอาความสุขชั้นสูงสุด ยุคต่อมา ถือเอาความสุขเกิดจากฉานสมาบัติเป็นนิพพาน และยุคหลังสุด ถือเอาความหมดกิเลสเป็นนิพพาน แม้ในยุคที่ถือเอาความหมดกิเลสเป็นนิพพานนี้ ก็ยังมีคำตั้งสอนต่างๆ กันเพราะเข้าใจคำว่ากิเลสต่างๆ กัน เคยมีวิธีทำให้หมดกิเลสเหล่านั้นต่างๆ กัน และพวกที่เสพงามคุณชั้นสูงนั้น เล็งถึงการที่งามคุณดับความกระหายเสียได้ชั่วคราว และหวังกันอยู่ว่างามคุณชั้นสูงสุดจะดับความกระหายเสียได้ชั่วคราว และหวังกันอยู่ว่างามคุณชั้นสูงสุดจะดับความกระหายได้เด็ดขาด ทั้งๆ ที่ยังไม่เคยมีใครเคยทำอย่างนั้นได้ พวกที่เอาสุขเกิดจากฉานเป็นนิพพาน นั้น เล็งถึงความที่มีความเชือกเย็น ไม่ถูกกิเลสรบกวนเพราะอำนาจของฉานอยู่ตลอดเวลา จึงได้พยายามทำฉานนั้นๆ ให้ประณีตยิ่งขึ้น ไปจนอยู่ในระดับที่เรียกว่า ยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่ใช่ตายแล้วก็ไม่ใช่ อันเรียกกันว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฉาน แต่ในที่สุดก็ไม่สามารถจะดับกิเลสได้ ยังมีความยึดถือตัวตนหรือของตนอยู่ตามเดิมพอว่างจากอำนาจของฉาน กิเลสทั้งหลายก็เกิดขึ้นตามเดิม เพราะฉะนั้นจึงเป็นนิพพานไปได้เพียงชั่วยุคหนึ่ง และในหมู่มชนพวกหนึ่งเท่านั้น

ต่อมา ความรู้ในการค้นหาความทุกข์ได้ก้าวหน้าไปจนถึงกับรู้จักสิ่งที่เรียกว่ากิเลส ว่า เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง จึงได้ระดมกำลังฉานก็ตามหรือกำลังปัญญาล้วนๆ ก็ตาม เพื่อทำ

^{๒๕} ฉันทนา อุตสาหักกยณ, **พุทธปัญญาผู้มีอสรสร้างปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๖๑.

^{๒๖} กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑.

ให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะทำให้ลายกิลเลสเสียได้ สิ่งทีกล่าวนี้นี้ก็คือ ญาณ หรือ วิชชานั้นเอง สามารถทำลายวิชาซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกิลเลสทั้งปวงเสียได้ เมื่อดับกิลเลสได้สิ้นเชิง ความทุกข์ก็ดับไปได้สิ้นเชิง จึงจัดเป็นนิพพานแท้ ไม่ต้องเอา กามคุณมาประดับความกระหาย ความเร่าร้อน นับว่าเป็นความรู้ชั้นสูงสุดของการค้นคว้าเรื่องนิพพาน

นิพพานในพระพุทธศาสนา มีนัยที่ต้องพิจารณาอย่างละเอียดอยู่ ๓ อย่างคือ

๑. การสิ้นกิลเลส หรือการดับกิลเลส เรียกว่านิพพาน

๒. ผลที่เกิดขึ้นเป็นความสงบปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ภาวะที่ปราศจากความทุกข์ อันเกิดจากการสิ้นกิลเลสนั่นเอง เป็นตัวนิพพาน

๓. ธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ดับของกิลเลสและเป็นสภาพที่มีอยู่นิรันดร เมื่อใครปฏิบัติถึงหรือลุถึง กิลเลสของบุคคลนั้นก็ดับไป ธรรมชาติอันนี้ถูกจัดว่าเป็นนิพพาน หรือบางทีก็เรียกว่า “นิพพานธาตุ”

เราจะพบความแตกต่างระหว่างความหมายทั้ง ๓ นัยนี้ได้โดยง่ายโดยพิจารณาไปในช่วงเวลาคือ

นิพพานอย่างที่ ๑ คำนี้เป็นอาการนาม หมายถึงอาการที่กิลเลสดับลงหรือสิ้นลง จึงมีระยะเวลา ชั่วขณะจิตเดียวหรือแฉับเดียว

นิพพานอย่างที่ ๒ เป็นภาวะนาม หมายถึง ความที่ความทุกข์ไม่มีผลเป็นความไม่ทุกข์ อันนี้จะมีระยะยาวไปจนตลอดชีวิตของบุคคลผู้ถึงนิพพานนั้น

นิพพานอย่างที่ ๓ นั้นก็ว่าเป็นสภาพอย่างนิรันดร ไม่มีเกิดไม่มีดับ เรียกว่าเป็นสิ่งที่กล่าวไม่ได้ว่ามีอายุเท่าไร ท่านใช้คำว่า อชาตัง ซึ่ง แปลว่า เกิด, อภูตัง = ไม่เป็นอยู่, อมตัง = ไม่ตาย เป็นลักษณะของนิพพานเพราะฉะนั้นจึงอยู่นอกเหนือความมีอายุนิพพานธาตุโดยนัยที่กล่าวแล้วนี้เอง หมายถึง นิพพานที่กล่าวถึง โลกุตระธรรม ๘ ทำให้เห็นได้ชัดว่า นิพพาน อย่างที่ ๑ เนื่องด้วยมรรค นิพพานอย่างที่ ๒ เนื่องด้วยผล ส่วนนิพพานอย่างที่ ๓ ได้แก่ นิพพานธาตุ อันเป็นของนิรันดรดังกล่าวแล้ว นิพพานอย่างที่ ๑ เนื่องด้วยมรรค เพราะมีชั่วขณะที่มีมรรคตัดกิลเลส ซึ่งถือกันว่าชั่วขณะจิตหรือแฉับเดียว นิพพานอย่างที่ ๒ เนื่องด้วยผล เพราะผลแห่งความสิ้นกิลเลสนั้นปรากฏแก่บุคคลนั้นจนตลอดชีวิตของบุคคลนั้น ส่วนนิพพานอย่างที่ ๓ เป็นนิพพานแท้ ไม่ต้องเกี่ยวกับมรรคหรือผล ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏตัวอยู่ได้เองแก่บุคคลผู้มีปัญญา ในที่ทั้งปวงและในกาลทุกเมื่อ

ในบาลีอิติวุตตะกะ แบ่งนิพพานธาตุเป็น ๒ อย่าง คือนิพพานสำหรับพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานสำหรับ พระอรหันต์ที่ดับขันธแล้วเมื่อกกล่าวโดยนัยนี้ นิพพานสำหรับพระอรหันต์ผู้มีชีวิตอยู่ก็คือนิพพานอย่างที่ ๒ ข้างต้น และนิพพานสำหรับพระอรหันต์ผู้ดับขันธแล้วก็คือนิพพานอย่างที่ ๓

ในบาลีอุตรนิกาย กล่าวนิพพานโดยยกบุคคลเป็นที่ตั้ง สรุปลงได้เป็น ๒ อย่าง คือนิพพานสำหรับพระอรหันต์ยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานธาตุเป็น ๒ อย่าง คือ นิพพานที่มีเชื้อเหลือ และนิพพานหมดเชื้อโดยสิ้นเชิง ท่านระบุนิพพานลักษณะของพระโสดาบัน พระสกิทาคามีและพระอนาคามีว่าเป็นนิพพานอย่างแรก คือ นิพพานที่ยังมีเชื้อบางอย่างเหลืออยู่และละบุญเอาความสิ้นกิเลสของพระอรหันต์ พวกเดียวกันว่าเป็นนิพพานที่ไม่มีเชื้อเหลือ คำว่า “เชื้อ” ในที่นี้หมายถึงกิเลสที่เป็นรากเหง้าโดยเฉพาะก็คืออุปาทานนั่นเอง การปฏิบัติเพื่อลู่ถึงพระนิพพาน ดูได้จากเรื่องสิกขา ๓ หรือมรรคมืองค์แปด ตัวนิพพาน ดูได้จากเรื่องนิโรธอริยสัง ๔ ซึ่งเป็นการแสดงถึงลักษณะหรือภาวะแห่งความดับทุกข์สิ้นเชิงโดยสมบูรณ์ ส่วนนิพพานโดยบุคคลลาธิษฐานที่กล่าวไว้ในฐานะเป็นนครเป็นบ้านเป็นเมือง เป็นวิมานเป็นคันทันนั้น ไม่เกี่ยวกับเรื่องนี้ เป็นเพียงการอุปมาเพื่อให้เกิดความสนใจในนิพพาน สำหรับ บุคคลที่ยังติดแน่นในโลกหรือทางวัตถุเกินไปเท่านั้น

สรุปความว่า ลักษณะหรือภาวะแห่งความดับทุกข์ ก็คือความที่กิเลสสิ้นไป และความไม่มีกิเลสเกิดขึ้นแทน ตามลำดับหรือตามขั้นแห่งการละกิเลสของพระอริยบุคคลเป็นขั้นๆ ตามหลักแห่งการดับทุกข์ของพระพุทธเจ้าซึ่งสามารถปฏิบัติตามได้

๓.๔ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระเนตรมอญต่ำ

พระเนตรมอญต่ำ^{๓๐} หมายถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเอง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐตามหลักไตรสิกขา ให้พัฒนาตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยยึดเอากายอันยาวาวหนา คีบกว้าง สอกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ไม่ควรมุ่งแสวงหาแต่สิ่งภายนอกจนลืมฝึกตนเอง

ภาพที่ ๒๐ ลักษณะพระเนตรมอญต่ำ

^{๓๐} เชนชาคริต ยุธิตกมรชัช, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

พระพุทธรูปทุกยุคทุกสมัยก็จะทำพระเนตรมองต่ำ แต่ไม่มากเท่ายุคสุโขทัยซึ่งทำ พระเนตรเกือบปิดสนิท หรือหลับตามีความหมายอย่างไร หมายถึงการมองเข้าไปข้างในมองไปหา ต้นเหตุของปัญหา ต้นเหตุของความทุกข์ เมื่อคนเรามีปัญหาหรือมีความทุกข์เรามักโยนความผิด หรือโยนปัญหาไปให้คนอื่นหรือสิ่งอื่น แต่ไม่มองมาที่ตัวเองว่า แท้จริงแล้วปัญหาของคนเราก็คือ มาจากโลกที่มีความยาวาวหนาคับนี้แหละ เพราะว่าร่างกายเรานี้เป็นที่ตั้งแห่งอายตนะทั้ง ๖ อันเป็น ต้นเหตุแห่งทุกข์ อายตนะทั้ง ๖ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก ดังนี้

๓.๔.๑ อายตนะภายใน ๖^{๑๑}

- ๑) ตา เรียกว่า จักขวยตนะ (พร้อมทั้งจักขุประสาท)
- ๒) หู เรียกว่า โสตตนะ (พร้อมทั้งโสตปราสาท)
- ๓) จมูก เรียกว่า ฆณายตนะ (พร้อมทั้งฆานปราสาท)
- ๔) ลิ้น เรียกว่า ชิวหายตนะ (พร้อมทั้งชีวาปราสาท)
- ๕) กายทั่วไป เรียกว่า กายตนะ (พร้อมทั้งกายประสาท)
- ๖) ใจ เรียกว่า มนายตนะ (ซึ่งหมายรวมทั้งสมรรถภาพสำหรับทำความรู้สึก

ในทางใจ)

คำว่า อายตนะ แปลว่า ต่อหรือแดน หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดรู้^{๑๒} “อายตนะ” มีความหมายอีกหลายอย่าง เช่น ความหมายว่า เป็นที่ต่อ หรือที่เกิด เป็นที่ประชุมรวมหรือเป็นที่ทำให้ วณเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อายตนะที่มีความหมายว่า เป็นที่ต่อหรือเป็นที่เกิดนั้น เช่น จักขุประสาท คือ จักขวยตนะ (ตา) กับรูปารมณฺ์ คือ รูปายตนะ (สีต่าง ๆ) มากระทบกันเข้า จึงทำให้จักขุวิญญาณ (การเห็นรูป) ซึ่งได้แก่ มนายตนะ เกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบกับจักขุวิญญาณนั้น โดยเหตุนี้ จึงเรียก อายตนะว่า เป็นที่ต่อหรือที่เกิด ส่วน อายตนะที่มีความหมายว่า เป็นที่ประชุมรวมนั้น เช่น การเห็นรูปเกิดขึ้นครั้งหนึ่งจะต้องประกอบด้วยอายตนะประชุมกัน ๔ อย่าง คือ ๑. รูปายตนะ (รูปารมณฺ์) ๒. จักขวยตนะ (จักขุประสาท) ๓. มนายตนะ (จักขุวิญญาณ) ๔. ฐมมายตนะ (ฐมมารมณฺ์) โดยเหตุนี้จึงเรียกว่าอายตนะเป็นที่ประชุม แม้ทวารอื่น ๆ สำหรับทางปัญญาทวารก็เป็นไปในทำนอง เดียวกัน ส่วนทางมโนทวาร ได้แก่เฉพาะ มนายตนะ กับ ฐมมายตนะ เพียง ๒ อายตนะ เท่านั้น อายตนะที่มีความหมายว่า ทำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏนั้น หมายความว่า สภาพธรรมแห่ง

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาทหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘.

^{๑๒} วรินทร์ วิชญาณุโรจน์, เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘.

อายตนะ ๑๒ นี้เองที่ท่วงวนเวียนอยู่อย่างไม่รู้จักจบสิ้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือผู้หญิงผู้ชาย คนใดคนหนึ่ง เป็นผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ที่แท้ ก็คือ อายตนะนี้เอง เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดขันธ ๕ อันหาเบื้องต้นและที่สุดไม่ได้โดยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “สังสารทุกข์”^{๓๓}

“อายตนะ” แปลว่า สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกระทบ หรือสิ่งที่เป็นที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นที่ตั้งแห่งการกระทบของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ จึงได้ชื่อว่า “อายตนะ” และเพราะเหตุที่มีอยู่ภายในตัวบุคคล ท่านจึงเรียกว่า “อายตนะภายใน” บางแห่งท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อินทรีย์ ๖” โดยหมายความว่าเป็นตัวการสำคัญ คำว่า “อินทรีย์” แปลว่า สิ่งซึ่งเป็นตัวการใหญ่หรือตัวการสำคัญ^{๓๔} ในกรณีเช่นนี้สิ่งเหล่านั้นมีชื่อว่าจักขุนทรีย์ โสคินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์

ในเรื่องอายตนะนี้ ก็มีเรื่องที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก จลบบัณมहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ว่า

ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระสารีบุตรว่า “ดีจริง ขอรับ” แล้วได้ถามปัญหา กับท่านพระสารีบุตรต่อไปว่า “ ฯลฯ” จะพึงมีอยู่หรือ”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่ เมื่อใด พระอริยสาวกผู้ชดอายตนะ ๖ ประการ เหตุเกิดแห่งอายตนะ ๖ ประการ ความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการและข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะ ๖ เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระอริยสาวกก็เชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”

อายตนะ ๖ ประการ เป็นอย่างไร เหตุเกิดแห่งอายตนะ ๖ ประการเป็นอย่างไร ความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการ เป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการ เป็นอย่างไร อายตนะ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) จักขวยตนะ (อายตนะคือตา)
- ๒) โสคายตนะ (อายตนะคือหู)
- ๓) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
- ๔) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
- ๕) กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
- ๖) มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

เพราะนามรูปเกิด เหตุเกิดแห่งอายตนะ ๖ ประการจึงมีเพราะนามรูปดับ ความดับแห่ง

^{๓๓} นันทนา อุดสาห์ลิกษณ์, พุทธปัญญาสู่การสร้างปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓-๘๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

อายตนะ ๖ ประการจึงมี นี้แลเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการเมื่อใด พระอริยสาวกผู้ชดอายตนะ ๖ ประการ เหตุให้เกิดแห่งอายตนะ ๖ ประการ ความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการ อย่างนี้ เมื่อนั้นท่านละราคานุสัย โดยประการทั้งปวง ฯลฯ เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิมีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัพพัตถธรรมนี้”^{๓๕}

๓.๔.๒ อายตนะภายนอก ๖

สิ่งที่มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ”^{๓๖} เรียกว่า “อายตนะภายนอก” ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ อาจกล่าวได้ว่า อยู่ภายนอกออกไปจากตน ท่านจำแนกเป็น ๖ คู่กันกับอายตนะใน คือ

- ๑) รูป คือ สิ่งที่อาจจะเห็นได้ด้วยตาเรียกว่า รูปร่างอายตนะ
- ๒) เสียง คือ สิ่งที่รู้สึกได้ทางหู เรียกว่า สัททอายตนะ
- ๓) กลิ่น คือ สิ่งที่รู้สึกได้ด้วยจมูก เรียกว่า คันธอายตนะ
- ๔) รส คือ สิ่งที่รู้สึกได้ด้วยลิ้น เรียกว่า รสอายตนะ
- ๕) โสภณูปะ คือ สิ่งที่รู้สึกได้ด้วยการสัมผัสทางกาย เรียกว่า โสภณูปะอายตนะ
- ๖) ธรรมารมณ์ คือ สิ่งที่รู้สึกได้ด้วยใจล้วน เรียกว่า ธรรมายตนะ

ทั้ง ๖ อย่างนี้เรียกสั้นๆ ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ”^{๓๗} ธรรมารมณ์ถ้าฟังถึงลักษณะ แห่งความเป็นที่ตั้งแห่งการกระทบล้วน ๆ ก็เรียกว่า “อายตนะ” ไปตามความหมายของคำๆ นี้ แต่ถ้า ฟังถึงความหมายที่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดชนิดสิ่งทั้ง ๖ นี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “อารมณ์ ๖” คำว่า “อารมณ์”^{๓๘} แปลว่าสิ่งซึ่งเป็นที่มายินดี ในกรณีหลังมีชื่อว่า รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ เป็นต้น เมื่อตาเรามองเห็นแล้วรู้สึกไม่สวยไม่ดีไม่งามก็จะไม่ชอบ ก็จะเป็นทุกข์ เมื่อหูฟังสิ่งใดแล้ว ถ้าสิ่งที่ได้ยินนั้นเป็นเรื่องที่ตัวเองพอใจ เพราะมีคนสรรเสริญเยินยอ ก็จะรู้สึกชอบ มีความสุข แต่ถ้า สิ่งที่ได้ยินนั้นเป็นสิ่งที่ผู้ฟังไม่ชอบ เช่น ถูกนิทนา ถูกด่า ผู้ถูกนิทนา ถูกด่าเมื่อได้ยินก็จะไม่มี ความสุข ไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ไม่ชอบ ทั้งๆ ที่สิ่งที่ได้ยินนั้นได้ยินในสิ่งเดียวกันอาจจะพอใจชอบใจ หรือมีความสุขใจก็ได้ เมื่อจมูกเราได้กลิ่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กลิ่นนั้น บางคนอาจชอบ แต่บางคนอาจไม่

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๕/๕๔-๕๕.

^{๓๖} ฉันทนา อุดสาหลักขณ, พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๐.

^{๓๗} ฝ่ายวิชาการ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ปีพัฒนาการศึกษาสงฆ์ ๒๕๓๗-๒๕๓๘ คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาชั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑.

^{๓๘} วรินทร์ วิชญาญ โรจน์, **เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘.

ชอบก็ได้คนชอบก็จะพอใจ มีความสุข แต่คนที่ไม่ชอบกลิ่นนั้นก็จะไม่พอใจ ไม่มีความสุขเมื่อได้
 สูดดมกลิ่นนั้น เมื่อกลิ่นคนเราได้ลิ้มรสอาหารในรสชาติที่ตนเองถูกใจ ก็จะพอใจ แต่ใน
 ขณะเดียวกันรสนั้นอาจจะไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นก็ได้ ในขณะที่เดียวกันรสชาติที่คนอื่นพอใจเรา
 อาจจะไม่ชอบก็ได้เมื่อกายเราสัมผัสกับสิ่งหนึ่งสิ่งใด ไม่ว่าจะเป็อากาศอันอบอุ่น ร้อนหนาวเรา
 อาจจะชอบอากาศอันหนาวเย็นสดชื่น แต่ในขณะที่เดียวกันอุณหภูมิเท่ากันนั้นผู้อื่นอาจจะรู้สึกหนาว
 เกินไป หรือร้อนเกินไปก็ได้ เมื่อหนาวเกินไป ร้อนเกินไปสำหรับตัวเองก็จะรู้สึกไม่ชอบ ไม่สบาย
 ไม่พอใจ เป็นทุกข์ เมื่อใจเรารับรู้สิ่งใด แล้วชอบ พอใจในสิ่งนั้น ก็จะมีความสุข แต่ในสิ่งที่เรารู้สึก
 ว่าเป็นความสุข คนอื่นอาจจะรู้สึกเป็นทุกข์ก็ได้^{๓๕}

ในเรื่องนี้ก็มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปีณาสกั ฉบับมหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย ว่า

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า “ภิกษุพึงรู้การตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
 ความสุขในภายใน” เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้

กามคุณ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

- ๑) รูปที่พึงรู้แจ้งแทงตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้
 กำหนด
- ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู...
- ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก...
- ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น...
- ๕) โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่
 พาใจให้กำหนด

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้^{๓๖}

สุข โสมนัสที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้นเราเรียกว่า สุขอันเกิดจากกาม เป็นสุขที่
 เกิดแต่เมถุนธรรม เป็นสุขของปุถุชน ไม่ใช่สุขของพระอริยะเรากล่าวว่า “ภิกษุไม่พึงเสพ ไม่พึง
 เจริญ ไม่พึงทำให้มาก พึงกลัวสุขชนิดนี้” ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “อายตนะทั้ง ๖” นี้มีอยู่ในร่างกายเรา
 นี้แหละ สิ่งที่เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ไม่ได้อยู่นอกร่างกายเราเลย ดังนั้นเมื่อเรามีทุกข์ มีปัญหาที่ไม่ต้อง

^{๓๕} เชนชาคริต ชูริชิตกมรชัย, ปรัชญาคิดปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร :
 สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๓๖} ม.อุป. (ไทย) ๑๔/๑๒๘/๑๕๕.

ไปมองหาสาเหตุแห่งทุกข์ สาเหตุแห่งปัญหาจากสิ่งอื่นหรือจากบุคคลอื่น เราควรต้องมองต่ำหรือมองเข้าไปในร่างกายกว้างคือ ยาวา หนา สอก ของเรานี้แหละว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์

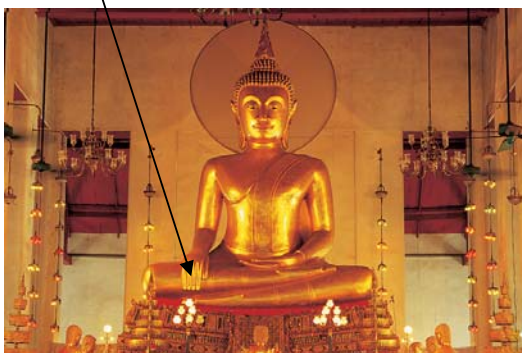
สรุปว่า การสร้างพระพุทธรูปให้มีพระเนตรมองต่ำจึงมีความหมายให้คนเรามองเข้าไปข้างใน ร่างกายของเรา ในจิตของเรา ว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ แต่ถ้าเราเข้าใจมองด้วยปัญญา ตามกิเลสให้ทันเราก็จะไม่ทุกข์ ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระเนตรนั่นเอง

๓.๕ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะ

เสมอกัน

พระพุทธรูปปางสมาธิพระหัตถ์ทั้งสองจะวางบนหน้าตักเป็นลักษณะที่บ่งบอกให้เห็นถึงความไม่ยึดมั่น ถือมั่น คือปล่อยวาง เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะอะไรทั้งหมดพระองค์ตรัสว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่น นิ้วพระหัตถ์ หรือ นิ้วพระบาทเสมอกัน โดยภาษาธรรมหมายถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นเสมอกันอย่างเช่น พระองค์ให้ความรักกับราหู ซึ่งเป็นเลือดเนื้อของพระองค์ กับความรักที่ให้กับพระเวทิตซึ่งเป็นผู้ที่คอยทำลายพระองค์หลายครั้งเท่ากัน^{๔๑} พระพุทธองค์ทรงมีพระกรุณาในสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างเสมอเท่าเทียมกัน ไม่เกลียดหรือโกรธใครเลยแม้แต่น้อย ซึ่งแสดงให้เห็นความเมตตากรุณาของพระองค์ที่มีต่อสัตว์โลก

นิ้วพระหัตถ์เสมอกัน

นิ้วพระบาทเสมอกัน

ภาพที่ ๒๑ นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะเสมอกัน

^{๔๑} พินัย สักดีเสณีย์, *ของดีจากหิ้งพระ*, (กรุงเทพมหานคร : โปธิ์สามต้นการพิมพ์, ม.ป.ท.), หน้า ๓๒-๓๓.

๓.๕.๑ หลักพรหมวิหาร ๔^๒

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่^๓ พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคนเพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ให้อยู่ในระเบียบวินัย เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตมณุษย์ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ ไม่เดือดร้อนต่อผู้อื่น

๑. เมตตา ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข^๔ ความสุข เป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิดจากการมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อ การบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น

๒. กรุณา ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งเข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

- ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่และความตายสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่า กายิกทุกข์

- ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์

๓. มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คำว่า “ดี” ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ไม่มีจิตใจริษยา ความริษยา คือ ความไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่านซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เช่น เห็นเพื่อนแต่งตัวเรียบร้อยแล้วครุขมขยก็เกิดความริษยาจึงแกล้งเอาเศษชอล์ก โคลน หรือหมึกไปป้ายตามเสื้อกางเกงของเพื่อนนักเรียนคนนั้นให้สกปรก เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุทิตา เพราะจะสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่าย

^๒ ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมอธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

^๓ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖-๓๗.

^๔ บุญมี แทนแก้ว และคณะ, พุทธศาสน์-ปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔.

๔. อุเบกขา การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลาง^{๔๕} เพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืน บุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกระทบในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาใน เรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะ ที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมพรหมวิหาร ๔

พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างในการประพฤติธรรม โดยพระองค์ทรงมีพระเมตตา คือ ทรงมอบความรักโดยการปรารถนาดีในการแสดงธรรมโปรดสัตว์ให้ ได้พ้นจากความทุกข์ โดย ปราศจากอคติ แสดงธรรมไม่ปิดบัง เป็นการแสดงความรักอันบริสุทธิ์ปราศจากอามิสหรือสิ่งอื่น แอบแฝง มีพระกรุณาโดยทรงแสดงธรรมและชี้แนะทางการปฏิบัติ คือ อริยมรรค ๘ คือเมื่อมี พระสาวกบรรลुरुธรรมพระองค์ก็จะตรัสชมเชยและยกย่องมอบตำแหน่งเอตทัคคะด้านต่าง ๆ แนะนำ สั่งสอน อันเป็นบัวเหล่าที่ ๔ พระองค์ก็ทรงปล่อยวาง ดังเช่นเรื่องพระเทวทัต เป็นต้น

จากข้อมูลเบื้องต้น สามารถสรุปได้ว่า พรหมวิหาร ๔^{๔๖} คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่าง ประเสริฐ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจประเสริฐทุกคน เป็น ธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับท่านผู้ใหญ่ เป็นธรรมสำหรับบิดามารดา เป็นสัญลักษณ์ของ พระพุทธศาสนา และเป็นกัมมัฏฐาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอัปปมัญญา คือ ธรรมที่แผ่ไปไม่มี ประมาณ

๓.๕.๒ สาราณียธรรม ๖^{๔๗}

หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่กล่าวไว้ในพุทธศาสนาเถรวาท ในแง่ที่จะทำให้ ประชาชนภายในชาติและสังคมอยู่กันด้วยความสามัคคี กลมเกลียว ทำให้เป็นเอกภาพ เรียกว่าหลัก สารานียธรรม^{๔๘} ซึ่งเป็นหน้าที่หรือข้อปฏิบัติที่ประชาชนควรปฏิบัติต่อผู้อื่นในสังคมมี ๖ ประการ

^{๔๕} พระมหาบุญมี มาลาวิชโร, พุทธบริหาร, (นนทบุรี : บริษัท ชิงค์ บีคอนด์ บั๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๒-๗๓.

^{๔๖} วิสุทธิ. ๒๑/๒๔.

^{๔๗} ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมอธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๕.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

“สาราณียธรรม^{๔๕}” หมายถึง “ธรรมเป็นเหตุ หรือเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงกัน” เป็นหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์อยู่อย่างรักใคร่กลมเกลียวกัน มีความสามัคคีไม่ทะเลาะวิวาทกัน เป็นหลักธรรมที่ปรากฏในสาราณียสูตรที่ ๑ ความว่า

๑) **เมตตาทายกรรม** คือ การกระทำต่างๆ ต้องประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้า และลับหลัง ไม่หน้าไหว้หลังหลอก แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจกรรม ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาภักดิ์ปริยามารยาทสุภาพเรียบร้อย เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นหรือทำให้ผู้อื่นเสียหาย ต้องรู้จักใคร่ครวญให้รอบคอบ ตั้งมั่นบนความปรารถนาดีต่อกัน

๒) **เมตตาวจีกรรม** คือ การพูดต้องพูดด้วยความมีจิตเมตตา ไม่พูดยุแยงตะแคงรั่วพูดให้แตกความสามัคคี ไม่พูดหยาบคาย ไม่นินทาว่าร้ายใส่ความคนอื่น หรือพูดดูถูกดูแคลนคนอื่นให้เจ็บช้ำระกำใจ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) **เมตตาฆโณกรรม** คือ ความคิดสิ่งใดต้องมีจิตไม่ประทุษร้ายเขา ไม่คิดพยาบาทปองร้ายเขา คิดเพื่อให้เขามีความสุขความเจริญ หวังประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยส่วนตัว ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) **สาธารณโลกี** เมื่อมีลาภควรแบ่งปันให้คนอื่น คือ การแบ่งปันสิ่งของที่เรามีอยู่ให้แก่บุคคลอื่นประเภท “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้” ถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ลาภที่เราจะแบ่งให้คนอื่นนั้นต้องเป็นสิ่งที่เราได้มาโดยชอบธรรม ไม่ใช่ได้มาโดยการไปคดโกงใครเขามา หรือโดยการประพฤติดุจริตต่อหน้าที่ ที่เรียกว่า ได้มาโดยตามนโยบาย

๕) **ศีลสามัญญตา** มีความประพฤติดีเสมอกัน คือ การรู้จักเคารพสิทธิของกันและกัน ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่น ประพฤติตนอยู่ในกฎระเบียบของสังคม ไม่ใช่อภิสิทธิ์หรือเอาเปรียบคนอื่น ประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖) **ทิวฐิสามัญญตา** มีความคิดถูก คิดดีเหมือนกัน มีความคิดเห็นที่ประเสริฐ คิดแต่การเกื้อกูลแก่การปฏิบัติไปสู่ความสุขความเจริญ คิดไปเพื่อความสมานสามัคคีของหมู่ชนในสังคมเดียวกัน รู้จักเคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงามหรืออุดมมุ่งหมายสูงสุดอันเดียวกัน

^{๔๕} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๘๒-๒๘๕.

หากจัดการประพุดิปฏิบัติของผู้คนในสังคมไทยโดยแยกเป็นเพศบรรพชิตและฆราวาสแล้วก็ได้สาราณียธรรม ๖ ประการ ใน ๒ ลักษณะดังนี้

๑. สาราณียธรรม ๖ ประการสำหรับบรรพชิต (สาราณียธรรมสูตรที่ ๑) ได้แก่

๑.๑ เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๒ เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๓ เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๔ แบ่งปันลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม แม้โดยที่สุด
บิณฑบาต ย่อมบริโภคร่วมกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีล

๑.๕ เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พริ้ว เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ
เป็นไปพร้อมเพื่อสมานเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๖ มีจิตอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก นำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่
ผู้กระทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายต่อหน้าและลับหลัง^{๕๐}

๒. สาราณียธรรม ๖ ประการสำหรับฆราวาส

ในสาราณียสูตรที่ ๒ นี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงองค์ประกอบของธรรมะอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความระลึกถึงกันหรือการรู้จักสามัคคี ดังคำโบราณว่า “อยู่ให้เขาสบายใจ ไปให้เข้าคิดถึง” ได้แก่

๒.๑ การมีพฤติกรรมทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตาทกกรรม) ได้แก่การ
กระทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงานร่วมกิจกรรมร่วมชุมชน
ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและ
ลับหลัง

๒.๒ การมีพฤติกรรมทางวาจาที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตาวจีกรรม) ได้แก่ การ
พูดด้วยเมตตา คือ กล่าวแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดีและ
แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒.๓ การมีพฤติกรรมทางใจที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตามโนกรรม) ได้แก่ การ
คิดถึงต่อกันด้วยเมตตา คือตั้งจิตปรารถนาดีคิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน

๒.๔ การแบ่งปันเฉลี่ยลาภที่ได้มาโดยชอบ (สาธาณโกที) ได้แก่ การได้วัตถุ
สิ่งของมาแล้วแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มา โดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็
แจกจ่ายให้ ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

^{๕๐} อจ.ภกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖ -๔๒๘+.

๒.๕ การประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีศีลที่บริสุทธิ์เสมอกันเพื่อนพรหมจรรย์(ศีลสามัญญา) ได้แก่ การประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ดิฉาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๒.๖ การพัฒนาตนให้มีทิวทัศน์ที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์เสมอกับเพื่อนพรหมจรรย์ (ทิวทัศน์สามัญญา) ได้แก่ การพยายามปรับความคิดเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพ รับฟังความคิดเห็นกันมีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ ในหลักการสำคัญยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดิฉามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน^{๕๐}

สาราณียธรรม ๖ ประการ สะท้อนให้เห็นถึงความรักใคร่ ความระลึกนึกถึงกันด้วยความรักที่เป็นสาราณียะซึ่งประกอบไปด้วยความปรารถนาดีต่อกันทั้งทางกาย วาจาและใจ ขณะเดียวกันก็มีความรู้ ความเข้าใจในหลักการแก้ปัญหา หรือแก้ทุกข้ออย่างถูกต้องเสมอกัน (ทิวทัศน์สามัญญา) ปฏิบัติตามแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาโดยเสมอกัน (ศีลสามัญญา) และก็มี การแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (สาธารณ โภคี) หลักธรรมทั้งหลายเหล่านี้แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าสาราณียธรรม แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไว้ระลึกถึงกัน ชื่อว่าปิยกรณธรรม ธรรมเครื่องช่วยเหลือกันเพื่อไม่ทะเลาะวิวาทโต้เถียงกันเพื่อความพร้อมเพรียงเป็นอันเดียวกัน ดังนั้น หลักธรรม ทั้ง ๖ ประการนี้ ถ้านำไปปฏิบัติตามก็จะ เป็นเครื่องช่วยสังคมหรือประเทศชาติให้มีความมั่นคง และเป็นเอกภาพได้ เพราะผลที่จะเกิดตามมาจาก การประพฤติตามหลักธรรมนี้ คือ

- ๑) ทำให้ระลึกถึงกันในแง่ดี
- ๒) ทำให้เกิดความรักใคร่ ปรองดองกัน
- ๓) ทำให้เกิดความเคารพ มีสัมมาคารวะต่อกัน
- ๔) ทำให้เกิดการสงเคราะห์ ช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน
- ๕) ทำให้เกิดความไม่วิวาท บาดหมางกัน
- ๖) ทำให้เกิดความพร้อมเพรียง สัมผัสสมานสามัคคีกัน
- ๗) ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สรุปว่า เริ่มต้นต้องมีเมตตาต่อกัน คือ ต้องไม่มีความอาฆาตพยาบาทหรือโกรธเคืองกันเป็นฐาน เท่ากับเป็นการสลายความเห็นแก่ตัวเป็นเบื้องต้น จากนั้นจะต้องปรับจิตใจรู้จักการให้หรือการแบ่งปันและปรับพฤติกรรม รวมทั้งความคิดเห็นผุดออกจากกันและกัน และยอมรับระเบียบกฎเกณฑ์ที่ร่วมกันในที่สุดสังคมก็จะเป็นปึกแผ่น ความขัดแย้งกันความเข้าใจผิดกันก็จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป

^{๕๐} อจ. นฤก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๘.

๓.๖ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะพระบาทเบนเรียบ

พระบาทเบนเรียบ เป็นลักษณะของ ผู้ไม่มีกิเลส ตัณหาผูกมัด พระมหาบุรุษไม่เป็นเหมือนคนอื่น เมื่อคนอื่นวางเท้าลงบนแผ่นดิน ปลายฝ่าเท้า ส้นเท้า หรือข้างเท้าย่อมจรดก่อน ก็แต่ว่ายังปรากฏช่องในตอนกลาง แม้เมื่อยกขึ้นส่วนหนึ่งในปลายฝ่าเท้าเป็นต้น นั้นแหละก็ยกขึ้นก่อนฝ่าพระบาททั้งสองของพระมหาบุรุษนั้นย่อมจรดพื้น โดยทรงเหยียบพระบาทครั้งหนึ่ง คู่พื้รองเท้าทองคำละนั้น ทรงยกพระบาทขึ้นจากพื้นก็โดยทำนองเดียวกันนั้นแหละ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษนี้จึงเป็นผู้มีพระบาทเรียบเสมอกัน^{๕๒} คือหลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วพระองค์ทรงออกประกาศศาสนาและเผยแผ่หลักทำคำสอนให้ไปในที่ต่าง ๆ คือสอนให้สละกิเลสๆ หมายถึง สิ่งหรือเครื่องที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง, ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยราคะโทสะ โมหะ ดังนี้ ราคะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความกำหนัดยินดี ความติดใจ ความพอใจในกามเป็นตัวคอยผลาผลาญจิตให้ฟุ้งซ่านรันทาล้างเหล่านี้ตามความปรารถนาของตน เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองเพราะมัวคิดหมกมุ่นอยู่แต่ในกามารมณ์ โทสะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความโกรธ ความขัดเคือง ความไม่พอใจ ในสิ่งที่ตนไม่ชอบใจเป็นตัวผลาผลาญจิตให้รุ่มร้อน เป็นเหตุให้จิตหงุดหงิดขุ่นเคียวเร่าร้อนด้วยการหาทางทำตอบให้สมกับความแค้นที่เขาทำไว้กับตน โมหะ คือ ไฟกิเลส ที่มีความหลงความรู้ไม่จริง หลงเห็นผิดเป็นชอบ เป็นหมอกมานปิดกั้นสติปัญญาให้มีคมน^{๕๓} ซึ่งเป็นวิสัยของปุถุชน ที่ยังมี รัก โลภ โกรธ และหลง ซึ่งผิดกับรอยเท้าของมนุษย์ธรรมดาที่เป็นฝ่าเท้ากระโห้ง เว้ากลาง คือ เป็นการเตือนสติของผู้พบเห็น ให้ห่างไกลจากกิเลสตัณหา และอบายมุข (ปากทางแห่งความเสื่อม) ทั้งปวง หลักธรรมที่สอดคล้องกุศลมูล ๓ อย่าง คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และอบายมุข ๖ ดังนี้

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓.

^{๕๓} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ (เรียบเรียง), หนังสือบูรณาการแผ่นใหม่ นักธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเสียง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗.

ภาพที่ ๒๒ ลักษณะพระบาทเบนเรียบ

๓.๖.๑ กุศลมูล ๓^{๕๔}

กุศลมูล ๓ หมายถึง รากเหง้าหรือต้นตอของความคิดทั้งปวง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ตรงกันข้ามกับ อกุศลมูลมี ๓ ประการดังนี้

๑. **อโลภะ** ความไม่욕ได้ อโลภะ คือ ความเป็นผู้ไม่มีความทะยานอยาก^{๕๕} เป็นผู้ที่มิสติระลึกรู้ตัวอยู่เสมอไม่ว่าจะกระทำสิ่งใดๆ มีแต่ความยินดีและ พอใจในสิ่งที่มีอยู่เท่านั้น การปฏิบัติตนเป็นผู้มีอโลภะนั้น จะต้องปฏิบัติธรรมที่ตรงกันข้ามกับโลภะ เช่น สันโดษ ความพอใจในทาน การบริจาค จาคะ การเสียดสละ อนุภินชา ความไม่โลภไม่욕ได้ของผู้อื่น เป็นต้น

๒. **อโทสะ** ความไม่คิดประทุษร้าย อโทสะ คือ ความสามไม่คิดประทุษร้าย ไม่โกรธ ไม่ผูกพยาบาท จะทำอะไรก็มีสติรู้สีกตัวอยู่เสมอใช้ปัญญาในการประกอบ การตัดสินใจต่างๆ การปฏิบัติตนเป็นผู้มีอโทสะนั้น จะต้องปฏิบัติธรรมที่ตรงกันข้ามกับโทสะ เช่น เมตตา ความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข กรุณา ความสงสาร อโภชะ ความไม่โกรธ อพยาบาท ความไม่ปองร้ายผู้อื่นอวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ตีติกาขันธ์ ความอดทนต่อความเจ็บใจ เป็นต้น

^{๕๔} พระมหาณรงค์ศักดิ์ ฐิตฐาโณ, วิชาพระอภิธรรมปิฎก ๑, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป., ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๒.

^{๕๕} ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘.

๓. **อโมหะ** ความไม่หลง อโมหะ คือ ความไม่หลงงมงาย^{๕๖} ไม่ประมาทอันเป็นสาเหตุให้เกิดความชั่วทั้งปวง ให้เป็นผู้มีสติปัญญามั่นคงใช้ปัญญาพิจารณา ไตร่ตรองโดยยึดหลักเหตุผล เมื่อมีอโมหะเกิดขึ้นกับตัวแล้ว โลภะ โทสะ และโมหะ ก็มีโอกาสเกิดขึ้นได้ การปฏิบัติตนเป็นผู้มีอโมหะนั้น จะต้องปฏิบัติธรรม ที่ตรงกันข้ามกับโทสะ เช่น พากุสัจจะ ความเป็นผู้ศึกษารับฟังมาก วิมังสา หมั่นตรึกตรองพิจารณา ศรัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ โยนิโสมนสิการ การรู้จักตรึกตรองให้รู้จักดีชั่ว ปัญญา รอบรู้ในสิ่งที่ประ โยชน์และไม่ประ โยชน์ เป็นต้น

สรุปว่า หลักกุศลมูล มูลเหตุแห่งกุศลนั้นเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ทรงอยากสอนให้มนุษย์ละอกุศลทั้งปวงหันหน้ามาปฏิบัติในทางที่เป็นกุศลซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้พ้นทุกข์ พ้นจากอำนาจกิเลสทั้งปวงได้

๓.๖.๒ อบายมุข ๖^{๕๗}

เป็นหลักคำสอนที่จัดอยู่ในสมุทัย (ธรรมที่ควรละ) หมายถึง หนทางหรือช่องทางแห่งความเสื่อมและความพินาศของทรัพย์สมบัติและตนเอง พระพุทธศาสนาได้แสดงหนทางแห่งความเสื่อมและความพินาศไว้ ๖ ประการ เรียกว่า อบายมุข ๖ ได้แก่

๑. **การชอบเที่ยวกลางคืน** หมายถึง การเที่ยวผับ บาร์ หรือสถานเริงอารมณ์อื่นๆ ในเวลาวิกาล หรือเวลากลางคืน การชอบเที่ยวกลางคืนมีโทษดังนี้

- ๑.๑ ทำให้เกิดโรคต่างๆ
- ๑.๒ ทำให้ครอบครัวเดือดร้อน ขาดความอบอุ่น
- ๑.๓ สิ้นเปลืองเงินทอง
- ๑.๔ มักถูกใส่ความว่าเป็นคนร้ายหรือร่วมมือกับคนร้าย
- ๑.๕ ไม่มีใครไว้วางใจ
- ๑.๖ ได้รับความลำบาก

๒. **การชอบเที่ยวดูการละเล่น** หมายถึง มีการละเล่นอะไร ที่ไหน เป็นต้องไปดูทุกครั้ง ดูอย่างพรั่าเพรีอ เกินความจำเป็น มีโทษต่างๆดังนี้

- ๒.๑ รำที่ไหน ไปที่นั่น
- ๒.๒ ขับร้องที่ไหน ไปที่นั่น

^{๕๖} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตญา โณ), **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓๑.

^{๕๗} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตญา โณ), **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๑-๑๐๘.

๒.๓ ประโคมที่ไหน ไปที่นั่น

๒.๔ เสภาที่ไหน ไปที่นั่น

๒.๕ เพลงที่ไหน ไปที่นั่น

๒.๖ เกิดเหตที่ไหน ไปที่นั่น

สุดท้ายจะกลายเป็นคนหมกมุ่นแต่เรื่องประเภทนี้

๓. การเป็นนักเลงสุรา หมายถึง การติดสุราและของมีนเมาต่างๆ ผู้ที่ติดสิ่งเหล่านี้จะต้องดื่มและเสพเป็นประจำ ถือเป็นภัยร้ายแรง เท่ากับตกนรกทั้งเป็น การเป็นนักเลงสุรา มีโทษดังนี้

๓.๑ ทำให้เสียทรัพย์สิน

๓.๒ ทำให้เสียสุขภาพและเป็นบ่อเกิดของโรคต่างๆ เช่นมะเร็งตับ พืชสุราเรื้อรัง

เป็นต้น

๓.๓ ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะคุมสติไม่อยู่

๓.๔ ทำให้เสียชื่อเสียงและได้รับคำติเตียน

๓.๕ ทำให้ความละเอียดที่มีในตัวลดลง

๓.๖ บั่นทอนสติปัญญาให้เสื่อมลง

๓.๗ ทำให้เกิดอุบัติเหตุจนถึงขั้นเสียชีวิต

โทษของการเป็นนักเลงสุราข้อสุดท้ายนี้ มักจะพบเห็นบ่อยตามท้องถนน เพราะการเมาแล้วขับ เป็นอันตรายต่อตนเองและผู้อื่นและทำให้เสียทรัพย์สินด้วย

๔. การเป็นนักเลงการพนัน หมายถึง การชอบเล่นการพนันขั้นต่อมิได้มีเสีย เช่น เล่นไพ่ เล่นหวย จนถึงขั้นที่เรียกว่า ฝิพนันเข้าสิง การเป็นนักเลงการพนันมีโทษดังนี้

๔.๑ เป็นหนทางของการก่อเวรซึ่งกันและกัน

๔.๒ ทำให้เสียทรัพย์สิน

๔.๓ ไม่มีใครไว้วางใจ

๔.๔ ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย

๔.๕ ไม่มีใครอยากแต่งงานด้วย

๔.๖ ทำให้เป็นคนลุ่มหลง เล่นแล้วไม่หยุด

มีคนกล่าวไว้ว่า ไพ่ใหม่ ๑๐ ครั้งยังไม่เท่าเล่นการพนันครั้งเดียว ไพ่ใหม่ยังเหลือที่ดิน เล่นการพนันไม่เหลืออะไรเลย เพราะเอาที่ดินไปพนัน แล้วเสีย ซึ่งไม่ได้อะไรเลยไม่มีประโยชน์เสียทรัพย์สินเปล่าๆ

๕. การเก็ยคร้านทำกรงน หมายถึ การไม่ข้นทำงนตามเวลาและหน้าถึรับผัดชอบ ปล่อยกรงนให้ค้งค้ง เหมือน ดินพอกหางหมู คนเก็ยคร้านกรงน ได้ชื่อว่าเป็น คนไม่เอาไปน จะได้รับโทษดั่งนี้

๕.๑ หากความเจริญรุ่งเรืองไม่ได้

๕.๒ ย่อมเส็ยประโยชน์ของคนไปอย่างน่าเส็ยคย

๕.๓ ทรัพย์สินเงินทองใหม่ก็ไม่เกิด ที่มีอยู่ก็มีแต่จะหมดไป

๕.๔ เป็นคนที่หมดค่าของความเป็นคน ทั้งนี้เพราะ ค่าของคนอยู่ที่ผลของงน

๖. การคบคนชั่วเป็นมิตร หมาย ถึ การร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมเท็ย ร่วมพวกรหรือไปหา สู้กับคนชั่ว ผู้ที่คบคนชั่วเป็นมิตรจึงเป็นผู้ที่ไม่มีใครอยกคบค้าสมาคมด้วย อึกทั้งอาจจะนำความ เตือดร้อนอื่น ๆ มาสู่ตน เองและครอบครัวได้ มี ๖ ประการคือ

๖.๑ นำให้เป็นนักเลงการพนัน

๖.๒ นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้

๖.๓ นำให้เป็นนักเลงเหล้า

๖.๔ นำให้เป็นคนลวงผู้อื่นด้วยของปลอม

๖.๕ นำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า

๖.๖ นำให้เป็นคนหัวไม้

ดั่งนั้นในการเลือกคบผู้ใดเป็นมิตร เราต้องพยายามหลีกเลี่ยงการคบคนชั่ว ๖ ประเภท ดั่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

สรุปว่า อบรมมุข นี้เป็นช่องทางของความเส็ย เป็นเหตุเครื่องฉิบหาย เหตุย่อยยับแห่ง โภคทรัพย์ ทางแห่ง ความพินาศ มี ๖ ทางได้แก่ ดิดสุราและของมีนเมา ชอบเท็ยวกลางคีน ชอบ เท็ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เก็ยคร้านกรงนเป็นต้น เหล่านี้ถ้าละจาก อบรมมุขทั้ง ๖ ได้แล้วจะพบแต่ความเจริญก้าวหน้าในชีวิต พบแต่ความสุข เป็นต้น

ในเรื่องของพระบาทเบนเร็ยกันนั้นในรัชมปัทภฐกถา พุทธวรรคพรรณนา ได้กล่าว ไว้ในเรื่องมารธิดา ซึ่งเป็นการทำนยรอยเท้า มีใจความว่า

พระศาสดาทรงแสดงเจดีย์ คือรอยพระบาทเพื่อให้นางพราหมณีทำนยลัษณะของ เจดีย์นั้น พอนางพราหมณี เห็นรอยพระบาทนั้นรู้ได้ทันทีว่าไม่ใช่รอยเท้าของบุคคลผู้บริโภคม เพราะความที่นางเป็นคนฉลาดในมนต์เครื่องทำนยลัษณะแล้วกล่าวกับสามีตนเองว่า รอยเท้านี้ เป็นรอยเท้าของผู้หมคกิเลสทีเดียว กล่าวคาคาต่อว่า กึคนเจ้าระคะ ฟังมีรอยเท้ากระ โหย่ง (เว้ากลาง)

คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันสั้นปีบ (หนักสั้น) คนเจ้าโมหะย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายเท้า) คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้วมีรอยเท้าเช่นนี้^{๕๔} หลังจากนั้นพระศาสดาทรงได้ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า

“ยสฺส ชิตํ นาวชียติ,
 ชิตมสฺส โนยาติ โภจึ โลเก,
 ตํ พุทฺธมนนฺตโคจรํ
 อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถ ?
 ยสฺส ชาลินี วิสตุติกา
 ตณฺหา นตฺถิ กุหิณฺจึ เนตเว,
 ตํ พุทฺธมนนฺตโคจรํ
 อปทํ เกน ปเทน เนสฺสธาติ.”^{๕๕}

“กิเลสชาติมีรากะเป็นต้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดชนะแล้ว อันพระองค์ย่อมไม่กลับแพ้, กิเลสหน้อยหนึ่งในโลก ย่อมไปหากิเลสชาติที่พระพุทธรเจ้าพระองค์นั้นชนะแล้วไม่ได้. พวกเจ้าจักนำพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้นผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ไม่มีร่องรอยไปด้วยร่องรอยอะไร ? ตัณหามีข้าย่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีแก่พระพุทธรเจ้าพระองค์ใด เพื่อนำไปในภพไหน ๆ, พวกเจ้าจักนำพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด ไม่มีร่องรอยไป ด้วยร่องรอยอะไร ? ”^{๖๐} เป็นต้น

รอยเท้าของมนุษย์ทุกคนในโลกนี้มีลักษณะที่แตกต่างกันเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงอุปนิสัยได้ ในเรื่องนี้มีใจความสั้นๆว่า นางพราหมณ์ และพราหมณ์ มีลูกสาวสวยคนหนึ่งชื่อ มากันทียา พราหมณ์ได้แสวงหาบุคคลที่เหมาะสมให้กับลูกสาวจนกระทั่งไปพบพระบรมศาสดา จากที่ได้กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธรองค์ทรงแสดงรอยพระบาทของพระองค์ให้นางพราหมณ์นั้นได้เห็น เพราะพระองค์รู้ว่านางพราหมณ์นี้เป็นผู้เฉลียวฉลาดในมนต์เครื่องทำนายลักษณะสามารถที่จะรู้ถึงรอยเท้าของบุคคลผู้ไม่บริโภคมารได้ ดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงอธิบายฐานรอยพระบาทไว้ รอยพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นนิ้วพระบาททั้ง ๒ ข้างมีลักษณะเสมอกัน แสดง

^{๕๔} บุญสืบ อินสาร, **ธรรมบท ภาค ๖ แปลยกศัพท์**, (นนทบุรี : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๕๒), หน้า ๗๓-๗๒.

^{๕๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ขมุปทฎฐกถา (ฉลุฐุ ภาโค)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๕.

^{๖๐} เรียบเรียง สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ, **ธรรมบท ภาคที่ ๖ แปลโดยพยัญชนะ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๐), หน้า ๖๒-๖๘.

ให้เห็นถึงความเมตตาของพระพุทธองค์ที่ทรงเปี่ยมด้วยเมตตาที่มีต่อสัตว์โลกเสมอเหมือนกัน ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดแก่พราหมณ์นั้นด้วย อีกอย่างหนึ่งจะเห็นถึงข้อธรรมที่สอดแทรกในรอยพระบาท คือ แบบไหนเป็นรอยเท้าของผู้บริโศกคาม เป็นต้น

โดยภาพรวมแล้ว ลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาในข้างต้นนั้น ได้แฝงคติธรรมความเชื่อและลักษณะที่สำคัญของพระพุทธองค์ไว้เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติให้กับพุทธบริษัทได้นำไปเป็นข้อคิดในการดำเนินชีวิตและนำหลักธรรมที่ปรากฏในพระพุทธปฏิมากรไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป

๓.๖ สรุป

การสร้างพระพุทธรูปเป็นสิ่งทีละเอียดอ่อนและแฝงไปด้วยความพยายามอันแรงกล้าของผู้สร้างที่จะให้ผลงานของตนมีความงดงามและถูกต้องตามลักษณะนิยม ทั้งยังต้องคำนึงถึงความรู้สึกที่ดีงามของผู้กราบไหว้บูชาด้วย และที่สำคัญการสร้างพระพุทธรูปนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ศิลปะเชิงสัญลักษณ์ที่ทรงคุณค่า การสร้างพระพุทธรูปนั้นมิได้คำนึงถึงความเหมือนเพียงอย่างเดียว แต่ยังคำนึงถึงหลักธรรมที่สอดแทรกอยู่ในองค์พระพุทธรูปด้วย ดังเช่น มีการอธิบายความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูปส่วนต่าง ๆ ไว้ คือ พระกรรณยาว หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่าเชื่อง่ายอ่าหุเบาจงหุหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่า กาลามสูตร ๑๐ หรือเรียกอีกชื่อว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ส่วนพระเกศาแหลมเป็นก้นหอย หมายความว่า พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น และครอบงำมวล มนุษยชาติให้ตกอยู่ภายใต้วังวน แห่งปัญหาทั้งหลาย พระองค์ตรัสรู้ รู้แจ้งทุกข์ส่วนเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม แทนแสงสว่างแห่งชีวิต หลักธรรมสอนให้เรายู้นเหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้อย่างที่ เป็นจริงอย่างถูกต้อง ส่วนพระเนตรมองทอดลงต่ำ หมายถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเอง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐตามหลักไตรสิกขา ให้พัฒนาตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยยึดเอากายอันยาวาวหนาคือกว้างสอกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ไม่ควรมุ่งแสวงหาแต่สิ่งภายนอกจนลืมฝึกตนเอง ส่วนนิ้วพระหัตถ์หรือพระบาทเสมอกัน หมายถึงความ รักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นเสมอกัน และข้อสุดท้าย พระบาทแบนเรียบ เป็นลักษณะของ ผู้ไม่มีกิเลส ตัณหาผูกมัด พ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายทั้งปวง เป็นต้น

บทที่ ๔

อิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากร ที่มีต่อสังคมไทย

การสร้างองค์พระพุทธรูปปฏิมากรนั้นในสังคมไทยนั้น ได้สอดแทรกหลักธรรมที่มีความสอดคล้องตามพุทธลักษณะของพระพุทธรูปเจ้า ๓๒ ประการ ผู้กราบไหว้และพบเห็นสามารถที่จะเตือนสติของผู้ที่มีปกตกราบไหว้ให้รู้ถึงข้อธรรมต่าง ๆ หลักธรรมที่สอดแทรกในลักษณะพระอิริยาบถของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งในงานวิจัยเรื่องอิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทยนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งอิทธิพลของหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทยไว้ ๕ ประการ คือ (๑) ด้านการดำเนินชีวิต (๒) ด้านสังคม (๓) ด้านศาสนา (๔) ด้านการปกครอง (๕) ด้านการศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ ด้านการดำเนินชีวิต

ศาสนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาช้านาน ในระยะแรกศาสนาเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อจัดการความหวาดกลัวสิ่งต่างๆ ที่ล้อมรอบตัวของมนุษย์ คิดว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาจากการกระทำของผู้มีฤทธิ์มากกว่าตน เมื่อมนุษย์เริ่มเรียนรู้ธรรมชาติมากขึ้นและเกิดเป็นศาสนาที่มีเหตุผลเข้ามาเป็นแบบแผนและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ความเชื่อศรัทธาในกิจกรรมหรือพิธีกรรมต่างๆ ของแต่ละศาสนาก็กลายมาเป็นประเพณี วัฒนธรรมที่ทำสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาช้านาน ศาสนาทุกศาสนา จะเป็นสิ่งที่พึ่งทางใจของมนุษย์ มีหลักธรรมคำสั่งสอนที่มุ่งหมายสั่งสอนให้คนที่เป็นสมาชิกในสังคมเป็นคนดี มีคุณธรรมมีเหตุผลและศรัทธาในความถูกต้อง มีพิธีกรรมและเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเป็นศาสนานั้นๆ บุคคลไม่ว่าจะอยู่ในฐานะบทบาทใดจะต้องยึดหลักธรรมในการดำเนินชีวิต เพราะธรรมหรือหลักคำสอนจะช่วยแก้ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ได้ อีกทั้งจะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

สำหรับคนไทยแล้ว ศาสนาเป็นสถาบันสำคัญของสังคมไทยโดยยอมรับศาสนาพุทธเป็นศาสนาสำคัญประจำชาติและเปิดโอกาสให้บุคคลนับถือศาสนาต่างๆ ได้โดยอิสระ ยอมให้ศาสนาสำคัญทั้งปวงตั้งอยู่ในประเทศไทยได้ เช่นศาสนาคริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ฮินดู เป็นต้น แต่ศาสนาพุทธเป็นจุดรวมจิตใจของคนไทยส่วนใหญ่ จึงได้ยึดหลักธรรมมาเป็นพื้นฐานของชีวิตเพื่อที่จะนำไปสู่ความมั่นคงของประเทศด้วย นอกจากศาสนาพุทธแล้ว ยังนำสิ่งที่มีคุณค่าของ

ศาสนาอื่นมาผสมผสานกับหลักของศาสนาพุทธด้วย เช่น พิธีกรรมของพราหมณ์ในการตั้งศาลพระภูมิ การขึ้นบ้านใหม่ การเข้าร่วมทำกิจกรรมกับศาสนาอื่น โดยไม่ถือว่าเป็นการเสื่อมเสียหรือเป็นบาป ขอมรับการแต่งงานกับคนต่างศาสนาได้ไม่เป็นอุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกันของครอบครัว และยังให้การคุ้มครองป้องกันศาสนาและลัทธิความเชื่อทั้งหลายที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน และหากดูคนในสังคมปัจจุบันนี้ บางครั้งจะมีลักษณะเป็นคนหูเบา ใจเบา ปัญญาเบาขาดวุฒิภาวะทางเหตุผล ขาดโยนิโสมนสิการจึงกลายเป็นคนเชื่อง่ายและถูกหลอกเพราะข่าวลือ ยิ่งในสังคมไทยปัจจุบันจะมีข่าวลือต่างๆ เกิดขึ้นอยู่บ่อยๆ ทำให้คนที่หูเบาขาดวิจารณญาณไม่สามารถจะแยกแยะได้ว่าข้อมูลใดจริงหรือเท็จ จึงยอมรับหรือปฏิเสธอย่างไร้เหตุผล และก่อให้เกิดปัญหาในการตัดสินใจและเกิดปัญหาในการกระทำ บางคนที่จิตใจหวนไหวง่ายที่เป็นประเภทศรัทธาจริตและวิตกจริตแต่ขาดพุทธจริต เป็นคนขาดความเชื่อมั่นในตนเอง แม้จะคิดทำสิ่งใดก็ต้องฝากชีวิตไว้กับหมอดูและฟิ่งฤกษ์ยาม จะส่งผลให้วุฒิภาวะทางความคิด การตัดสินใจในการกระทำขาดเหตุผลและขาดวิจารณญาณ ดังนั้น การพิจารณาเอาหาปฐิสลักษณ์ ในข้อพระกรรมนี้เป็นอนุสติเตือนใจให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีเหตุผล มีจิตใจหนักแน่นมั่นคง ก็น่าจะเกิดประโยชน์ด้านบวกเกิดขึ้นแก่ชีวิตตามมา^๑

หลักธรรมกับการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันนั้น ถ้าจะกล่าวคือศาสนาเป็นเรื่องของจิตใจและอารมณ์ สามารถจูงใจและผูกใจคนไว้ได้อย่างแน่นแฟ้น มนุษย์จะนำศาสนาที่ตนนับถือติดตัวไปปฏิบัติหรือเผยแพร่ในที่ใหม่ ศาสนาไม่ใช่ของที่อยู่กับที่แต่จะอยู่ตรงที่หนึ่งที่ได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์ยังไม่อพยพไปไหน บุคคลที่เกิดมาในศาสนาใดก็จะนับถือศาสนานั้น และมีความประพฤติคล้ายกับบุคคลที่นับถือศาสนานั้นๆ เช่น เด็กฝรั่งที่ถูกเลี้ยงแบบไทยและให้นับถือศาสนาพุทธ ก็จะมีพฤติกรรมและความคิดอ่านไปในแบบไทยๆ เป็นต้น ศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคม โดยเฉพาะหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตซึ่งทุกศาสนามีความสอดคล้องกัน โดยการยึดมั่นในการทำความดี ความสอดคล้องกันของหลักธรรมของแต่ละศาสนาทำให้บุคคลเข้าใจกัน อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข

หลักธรรมที่ศาสนิกชนสามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตประจำวันในบทนี้ คือ หลักความเชื่อ หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่าเชื่อง่ายอย่าหูเบาจงหูหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่า กาลามสูตร๑๐ หรือเรียกอีกชื่อว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้สำหรับให้ทุกคน มีความเชื่อในเหตุและ ผลของตนเองในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า สิ่งที่มีผู้นามากกล่าวหรือสั่งสอน

^๑ พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปฐิสลักษณ์ของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

นั่น คนควรจะเชื่อถือเพียงไรหรือไม่ มีผู้ไปทูลถามว่า เขาได้รับความลำบากใจ ในการที่สมณะพราหมณ์พวกหนึ่งก็สอนไปอย่างหนึ่ง พวกอื่นก็สอนไปอย่างหนึ่งหลายพวกหลายอย่างด้วยกัน จนไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดี ในที่สุดพระองค์ตรัสหลักสำหรับทำความเข้าใจแก่คนพวกนั้นมีใจความว่า

- ๑) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดตามที่ได้ยินได้ฟังตามๆ กันมา
- ๒) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดตามที่ยึดถือสืบต่อกันมา
- ๓) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดตามคำเล่าลือ
- ๔) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดที่ได้ศึกษาจากคัมภีร์
- ๕) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดโดยคิดเอาเอง
- ๖) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดที่คาดเดาเอาเอง
- ๗) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดจากการดูภาพลัทธิภายนอก
- ๘) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดที่เห็นว่าตรงกับความคิดเห็นของตนเอง
- ๙) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดเพราะคิดว่าผู้พูดน่าเชื่อถือ
- ๑๐) ไม่คว่นเชื่อสิ่งใดเพราะเห็นว่าเป็นครูของตน^๒

ด้านครอบครัว หมายถึง กลุ่มคนตั้งแต่ ๒ คน หรือมากกว่านั้น ซึ่งเกี่ยวข้องกันทางสายโลหิตหน้าที่ของครอบครัวผลิตสมาชิกใหม่ให้แก่สังคมเลี้ยงดูสมาชิกให้เจริญเติบโตทั้งร่างกายสติปัญญา อารมณ์และสังคมอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยาเพื่อดำรงอยู่ในสังคมได้ให้ความรัก ความอบอุ่น สนองความต้องการทางจิตใจ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “การรวมกันอยู่เป็นสังคมมนุษย์ว่าอาจมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกันไป ซึ่งก็เป็นเรื่องปกติ ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาสังคมมนุษย์ และในอนาคตข้างหน้าก็จะเป็นเช่นนี้ ผู้มีอัธยาศัยตรงกันก็จะอยู่เป็นกลุ่มเดียวกัน คือ ผู้มีอัธยาศัยดีก็อยู่เป็นกลุ่มคนดี คนมีอัธยาศัยเลวก็คบกับคนเลวด้วยกัน”^๓ ในสังคมของมนุษย์ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ถ้าปราศจากหลักธรรมของสติในการพิจารณาเสียแล้วก็จะหลงเชื่อตามกระแสข่าวที่แสดงออกมาสู่สังคม ควรให้มีสติพิจารณาตามที่ได้ยินได้ฟังมาเสียก่อนจึงปลงใจเชื่อในสิ่งนั้นๆ ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับโมคคัลลานพราหมณ์ว่า “พราหมณ์” ในกาลภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความเพียรเครื่องตั้งอย่างต่อเนื่อง ในกาลนั้นตถาคตย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปยุตตะ คือ การทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยหลัง การแลดู การเหลียวดู การรู้เข้า การเหยียดออก การคลองสังฆาฏิ บาตร จีวร และการใช้สอยเสนาสนะ คิลานเภสัช และการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การ

^๒ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

^๓ ส.น. (ไทย) ๒๖/๓๗๔/๔๔๐.

ยื่น การนั้น การนอน การตื่น การพูด เป็นต้น มีข้อวินิจฉัยตาม พระบาลีและอรรถกถา ดังต่อไปนี้
 สติสมุขณฺเณน สมฺนาคโต หมายถึง เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในฐานะทั้ง ๗ มีการก้าว
 ไปและการถอยหลัง เป็นต้น^๔ ผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในฐานะทั้ง ๗ คือการทำความรู้สึกตัว
 ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการก้าวไป ถอยกลับ
๒. เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการแลดู เหลียวดู
๓. เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการสู้เข้า เขี่ยคอกออก
๔. เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการคลองผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร
๕. เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการฉัน การคั้น การเคี้ยว การลุ่ม
๖. เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ
๗. เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

สรุปว่า เมื่อได้ทราบหลักธรรมดังกล่าวมาข้างต้นแล้วก็ควรพิจารณาไตร่ตรองหลัก
 ธรรมให้ดีแล้วค่อยนำไปใช้ โดยยึดหลักกาลามสูตร คือความเชื่อ ที่พระศาสดาทรงแสดงธรรม
 โปรดชาวกาละ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “อย่าปลงใจเชื่อด้วย
 การฟังตามกันมา, อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา ,อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ, อย่าปลง
 ใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ ,อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง), อย่าปลงใจเชื่อ
 เพราะการอนุমান ,อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล, อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าใจกับ
 ทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว ,อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้, อย่าปลงใจเชื่อ
 เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา” ฉะนั้นให้พิจารณาไตร่ตรองให้ดีเสียก่อน ๆ จะ
 ตัดสินใจเชื่อหรือทำอะไรก็ตาม ดังนั้นพุทธลักษณะที่เรากราบไหว้หรือเคารพบูชากันปัจจุบันนี้ได้
 สอดคล้องกับหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธลักษณะ คือ พระกรรม ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงข้อ
 ธรรมที่แสดงออกมาในรูปของโบหู คือ มีความหนักแน่นในการฟัง ไม่หลงเชื่อง่ายนั่นเอง ใน
 หลักธรรมนี้ก็สามารถที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตปัจจุบันได้

๔.๒ ด้านสังคม

พุทธศาสนามีบทบาทต่อกิจกรรมทางสังคมอย่างมากมาย ทั้งในอดีต และปัจจุบัน แม้ว่า
 พุทธศาสนาไม่ได้เข้าไปมีบทบาทในทางสังคมโดยตรง แต่ก็มีบทบาทและอิทธิพลในทางอ้อม
 โดยเฉพาะทางด้านจิตใจ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตในสังคมในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะเน้น

^๔ ที.ที.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๑๓.

ในเรื่องของการทอดตามอง หรือพระเนตรมองทอดลงต่ำ พระเนตรมองทอดลงต่ำ หมายถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเอง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐ

หลักธรรมที่ศาสนิกชนสามารถนำมาใช้ได้ ในสังคมในบพนี้ ได้แก่ หลักอายตนะทั้ง ๖ ให้พัฒนาตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยยึดเอากายอันยาววาหนาคือกว้างศอกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ไม่ควรมุ่งแสวงหาแต่สิ่งภายนอกจนลืมฝึกตนเอง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในระบบเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน แต่การให้การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ส่วนมากยังจำกัดอยู่ในวงแคบ และเป็นการบรรยายในเรื่องทางศาสนา มากกว่า ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริงเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตพระพุทธองค์ ทรงแสดงหลักการปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ซึ่งโดยทั่วไปจะเป็นหลักปฏิบัติต่อปัจเจกบุคคลและต่อทรัพย์สิน การแก้ปัญหาเศรษฐกิจ พระพุทธองค์ได้ชี้แนวทางอย่างหนึ่งให้มนุษย์ปฏิบัติ นั่นคือเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เรียนรู้หรือฝึกตนเองต่อสิ่งรอบข้างที่มากกระทบ และสามารถปรับตัวให้เข้ากับเศรษฐกิจปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา โดยใช้หลักธรรมของลักษณะพระเนตรมองทอดลงต่ำ อายตนะ ๖ ประการนี้ คือ ๑) จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) ๒) โสตายตนะ (อายตนะคือหู) ๓) ฉานายตนะ (อายตนะคือจมูก) ๔) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) ๕) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) ๖) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) ในการปฏิบัติต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ เป็นต้น และเมื่อกล่าวถึงเศรษฐกิจตามหลักพุทธธรรมแล้ว มักเป็นการพูดถึงแนวความคิดจากหลักคำสอนที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงไว้เป็นรากฐาน เป็นแนวทางการปฏิบัติของพระสงฆ์ หรือมาจากข้อวัตรปฏิบัติที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของชาวพุทธที่มีข้อความในพระไตรปิฎกที่มีในแสดงถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยเริ่มต้นจากการบริโภคที่สมมติฐานทางเศรษฐกิจที่ถูกกำหนดขึ้นด้วย“ภาวะแห่งจิต”^๕ ซึ่งเป็นการแสวงหาความพึงพอใจจากความอยากทางวัตถุ แต่เมื่อเกิดปัญหาเศรษฐกิจขึ้นมนุษย์ก็พยายามแสวงหาแนวทางใหม่ เพื่อบรรเทาปิดเป้าสิ่งที่ไม่ปรารถนาเหล่านั้นโดยแนวทางใหม่นั้น จะเป็นการค้นพบใหม่ หรือได้จากการรื้อฟื้นสิ่งเก่าที่ดีที่มีอยู่แล้ว มาปรับปรุงแก้ไขเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ พระพุทธศาสนาได้ชี้ทางที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม คือ

๑. ให้ดำเนินชีวิตตามกฎเกณฑ์ธรรมชาตินำทางที่ถูกต้องในการทำกิจกรรมทั้งปวง

๒. สร้างความสำนึกชอบในการผลิตและการค้าขาย คือ หลักการหาทรัพย์โดยชอบ

ธรรม

^๕ พระอุทิศ อภิวิโร (มีดี), การศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและเศรษฐกิจ, (วารสาร บัณฑิตศาสน์ มจร. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๖ พฤศจิกายน - เมษายน ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๔.

๑. สร้างความสำนึกชอบในการบริโภค คือให้รู้จักประมาณในการบริโภคตามภาวะ
ของตน

การประกอบอาชีพเป็นหลักประกันชีวิตอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถจะนำความผาสุกมา
ให้แก่บุคคลผู้ประกอบการ เพราะว่าการประกอบอาชีพเป็นทางได้มาซึ่งปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการ
ดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยหรือยารักษาโรค ดังนั้นคนที่จะดำรงชีวิตอยู่
อย่างผาสุกและมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้ก็ด้วยการมีอาชีพ พระธรรมปิฎกได้ให้ความหมาย
ของคำว่า “อาชีพะหรืออาชีพ” คือ การเลี้ยงชีพ ความเพียรพยายามในการแสวงหาปัจจัยยังชีพ การ
ทำมาหากิน”^๖ แต่ปัญหาการประกอบอาชีพนี้ เป็นปัญหาที่สำคัญมากอีกปัญหาหนึ่งในสังคม
ปัจจุบัน เพราะว่ามันขึ้นอยู่กับตัวบุคคลผู้ประกอบการ ถ้าบุคคลเกียจคร้าน ขาดความรับผิดชอบ หนี้อย
หน้าย ท้อแท้ การประกอบอาชีพก็จะประสบกับความล้มเหลว แต่ถ้าบุคคลผู้ประกอบการ ต้องการ
เห็นความก้าวหน้าของการประกอบอาชีพ จะมีความสุขกับอาชีพที่ตนเองได้กระทำ จะรักอาชีพของ
ตนเอง จะมีความขยัน มีความรับผิดชอบต่องาน ดังนั้น คนกับงานจึงเป็นของคู่กัน แม้แต่พระพุทธ
องค์ก็ยังทรงตรัสยืนยันไว้ว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปด้วยงาน”^๗

เพราะฉะนั้น เมื่อชีวิตเลือกเกิดไม่ได้แต่เลือกที่จะประกอบอาชีพได้ อันจะเป็นรากฐาน
ให้มีความมั่นคงต่อตนเอง ต่อครอบครัว และมั่นคงทางสังคม ไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไรก็ตาม
ขอให้มีความพยายามสร้างเนื้อสร้างตัว คือต้องพึ่งตนเองให้มาก พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเองก็
สามารถที่จะรวยได้ การประกอบอาชีพเป็นเรื่องใหญ่ของชีวิต จึงมีหลักหรือกฎเกณฑ์ไว้เป็น
แนวทางปฏิบัติมากมาย โดยกำหนดไว้เป็นหลักจริยธรรมสำหรับการประกอบอาชีพโดยเฉพาะก็มี
เป็นหลักจริยธรรมที่สนับสนุนการประกอบอาชีพก็มี ฉะนั้น ผู้วิจัย จึงจะได้นำหลักจริยธรรม
เหล่านั้นมากล่าวไว้ในที่นี้ เพื่อเป็นแนวทางศึกษาเท่าที่เห็นว่าจำเป็นที่สุด เพื่อเป็นหลักยึดใน
ชีวิตประจำวันในการประกอบอาชีพ หลักที่จะนำมากล่าวนั้นกำหนดได้ดังนี้คือ

๑. ความอดุสาหะหมั่นเพียร คือ สร้างความพอให้เกิดขึ้นในการประกอบอาชีพนั้น ๆ
พยายามประกอบอาชีพนั้นด้วยความขยันขันแข็งไม่ทอดย

๒. การประกอบอาชีพสุจริต คือ ไม่ผิดศีลไม่ผิดธรรม ประกอบกิจการและหน้าที่
เหมาะสมกับความรู้ความสามารถของตน

๓. การรู้จักคุณค่าของเวลา คือ การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ในการประกอบอาชีพ
ไม่เกียจคร้าน ทำให้มีนิสัยตรงต่อเวลา ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๔๐๖.

^๗ นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, วิเคราะห์ปัญหาสำคัญในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๒.

๔. การรู้จักประหยัด คือ การใช้จ่ายให้พอเหมาะแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน และรู้จักเก็บออมไว้ในกาลภายหลัง

๕. การรู้จักคบคน คือ การเลือกคบแต่คนดีมีศีลธรรม หลีกเว้นคนชั่ว การไปมาหาสู่และสนิทกับผู้ใหญ่ผู้มีคุณธรรม และปฏิบัติตามคำแนะนำของท่าน

๖. การงดเว้นอบายมุข คือ การรู้จักควบคุมอารมณ์ ควบคุมจิตใจตนเอง ไม่ให้ตกเป็นทาสของอบายมุข การไม่ไปตามเพื่อนที่ชักชวนไปประกอบอบายมุขอย่างโดยเด็ดขาด^๔

จริยธรรมทั้ง ๖ ข้อที่กล่าวมานี้เป็นการตั้งตนไว้ชอบในการประกอบอาชีพ กล่าวคือ การตั้งตนไว้ชอบนอกจากจะใช้แก้ปัญหาการใช้จ่ายได้แล้ว ปัญหาอย่างอื่นก็สามารถแก้ไขได้เช่นกัน เพราะสามารถอำนวยความสะดวกให้ได้ถึงความมุ่งหมายของชีวิตได้ ด้วยการวางแผนในการประกอบอาชีพที่ชอบธรรมอย่างน้อยควรมีไว้ ๓ ประการ คือ วางแผนการผลิต วางแผนการค้าขาย และวางแผนการบริโภค เป็นต้น

สรุปว่า การจะอยู่ในสังคมปัจจุบันนี้ไม่ใช่แต่การพึ่งก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่รอดได้ การมองก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยเกื้อหนุนให้มีชีวิตรอดอยู่ในสังคมได้เช่นเดียวกัน การมองในที่นี้คือการมองตัวเอง หรือการพัฒนาตัวเองให้เป็นผู้เจริญด้วยหลักอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ซึ่งจะนำไปใช้ในการดำรงชีวิตที่ถูกต้องในสังคมปัจจุบันซึ่งก็จะ สร้างความสำนึกในการบริโภค คือให้รู้จักประมาณในการบริโภคตามภาวะของตัวตนเอง โดยยึดหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธลักษณะ คือ พระเนตรมอ มองอย่างถูกต้องถึงหลักความเป็นจริงที่เกิดขึ้นนำไปปฏิบัติในการประกอบอาชีพในทางที่ถูกต้อง

๔.๓ ด้านศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย ด้านต่าง ๆ วิธีชีวิตของคนไทยได้เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย เนื่องจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับลักษณะอุปนิสัยคนไทย เช่นชอบความสงบ ความมีเมตตาอารีย์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ชอบความอิสระเสรี และพุทธศาสนาก็อยู่คู่กับชาติไทยมาตั้งแต่โบราณกาล จึงมีอิทธิพลต่อสังคมไทย^๕ ดังนั้นในด้านศาสนานี้ผู้วิจัยเห็นว่าสอดคล้องกับหลักธรรมในพุทธลักษณะ คือ เกตุมาลาเหนือเศียร พระปฏิมากร หรือ เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม เป็นแสงสว่างแห่งปัญญา

^๔ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดการเรียนรู้อุทิศพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗-๔๘.

^๕ <http://www.dmc.tv/forum/index.php?showtopic=1945>, [๒ มกราคม ๒๕๕๕].

หลักธรรมที่ศาสนิกชนสามารถนำมาใช้ในศาสนา ในบทนี้ ได้แก่ โลกุตระธรรม เป็นหลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้อย่างที่ เป็นจริงอย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่น เราก็จะบรรลุธรรมได้ ที่เราเรียกว่าตรัสรู้ รู้แจ้งเห็นจริงเราก็อยู่ในโลกนี้อย่างไม่มีทุกข์ อย่างไม่เป็นทุกข์เรียกว่าเราอยู่เหนือโลกหรือโลกุตระ ผู้ใดสามารถประพฤติปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนได้แล้ว ผลที่จะพึงหวังได้ คือความผาสุก ความเจริญรุ่งเรือง ความปราศจากทุกข์ในจิตใจ ความร่มเย็นเป็นสุข ซึ่งจะปรากฏเป็นขั้นๆ ไป นำไปสู่การสิ้นสุดของการเวียนว่ายตายเกิด คือการตัดภพ ตัดชาติ ให้เหลือน้อยลงไปตามลำดับ จนกระทั่งภพชาติหมดสิ้นไป นี่คือผลที่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ จะสามารถบรรลุถึงได้ พระพุทธองค์ได้ทรงแยกผลเหล่านี้ไว้เป็น ๕ ขั้นด้วยกัน เรียกว่า มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ คือมีมรรคอยู่ ๔ ขั้น มีผลอยู่ ๔ ขั้น และพระนิพพานเป็นสุดยอดของการประพฤติปฏิบัติธรรม มรรคนี้หมายถึงการประพฤติปฏิบัติแต่ละขั้นนั่นเอง เปรียบเหมือนกับการเดินทาง เช่นเวลาญาติโยมมาจากบ้าน ขณะเดินทางนั่งรถเข้ามาสู่วัดนี้ เรียกว่ากำลังเจริญมรรค เมื่อเข้าถึงตัววัดแล้ว เรียกว่าได้บรรลุถึงผลคือจุดหมายปลายทาง การเดินทางนั้นเป็นมรรค เมื่อมาถึงจุดหมายปลายทางแล้ว เรียกว่าผลมรรคผลนี้

พระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้อยู่ ๔ ขั้นด้วยกัน คือ มรรค ๔ ผล ๔^{๑๑} คือ ๑. โสคาปัตติมรรค โสคาปัตติผล ๒. สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล ๓. อนาคามีมรรค อนาคามีผล ๔. อรหัตตมรรค อรหัตตผล แล้วจึงจะถึงพระนิพพาน ทั้งหมดนี้รวมเป็น ๕ ขั้นด้วยกัน คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อมรรคผลนิพพานต้องปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ คือละความชั่ว ทำความดี และชำระจิตใจให้สะอาดหมดจด ด้วยการทำบุญให้ทาน รักษาศีล และเจริญจิตตภาวนา เรียกสั้นๆว่า ทาน ศีล ภาวนา นี่คือวิธีดำเนินการเพื่อที่จะเข้าสู่มรรคผลนิพพาน เมื่อปุถุชนคนธรรมดาอย่างเราอย่างท่าน เกิดมีศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ได้น้อมเอาสิ่งต่างๆที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมาประพฤติปฏิบัติ เริ่มด้วยการทำบุญให้ทาน รักษาศีล และเจริญจิตตภาวนา คือทำจิตให้สงบด้วยการไหว้พระสวดมนต์ หรือด้วยการนั่งสมาธิ กำหนดพุทโธ หรืออานาปานสติกำหนดคุณมหายาใจเข้าออก ทำจิตใจให้สงบ จากนั้นก็เจริญวิปัสสนาปัญญา ให้เห็นว่าสภาพทั้งหลายในโลกนี้มีแต่ความทุกข์ มีแต่ความไม่เที่ยง มีแต่ความไม่มีตัวตน นี่คือการเจริญมรรคของปุถุชนเพื่อตัดสังโยชน์ เครื่องพันธนาการที่ผูกมัดสัตว์โลกทั้งหลายไว้ในวัฏสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิด สังโยชน์เครื่องพันธนาการนี้มีอยู่ ๑๐ ประการด้วยกัน แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สือตะวัน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ตัวแรกและผู้เจริญ โสคาปัตติมรรคจะต้องตัดให้ขาดนั้นคือ ๑. สักกายทิฐิ ความเห็นว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวเป็นคน เป็นเราเป็นของๆเรา ๒. วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓. สีลัพพตปรามาส^{๑๑} ความลุ่มคล้ำคิดเป็นปกติของปุถุชนคนธรรมดาที่จะเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวเป็นคน เป็นเราเป็นของๆเรา ที่จะสงสัยว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มีจริงหรือเปล่า ที่จะไม่มีความไม่มั่นใจว่าการรักษาศีลนั้นจะได้ประโยชน์จริงหรือเปล่า ดาย ไปแล้วสูญ หรือตายไปแล้วจะได้เกิดอีก ถ้าตายแล้วสูญการรักษาศีลก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร นี่คือ เครื่องผูกมัดจิตใจของปุถุชนให้ติดอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิด แต่ถ้าได้ศึกษาพระธรรมคำสอนและ ได้เจริญทาน ศีล ภาวนา ไปอย่างต่อเนื่องแล้ว ไม่ช้าก็เร็วแสงสว่างแห่งธรรมก็จะปรากฏขึ้นมาใน ดวงจิต คือมีดวงตาเห็นธรรมขึ้นมานั่นเอง คือเห็นว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ไม่มีตัวมี คน เห็นว่าร่างกายนี้เป็นมาจากอาหารที่รับประทานเข้าไป อาหารนั้นก็มาจาก ดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ข้าวที่ปลูกไว้ในดิน ถ้าไม่มีน้ำ ไม่มีแดด ไม่มีอากาศ ข้าวก็ไม่เจริญงอกงาม ร่างกายนี้ก็เหมือนกัน เมื่อธาตุทั้ง ๔ ได้เข้าไปในร่างกายในรูปของอาหาร ก็เปลี่ยนเป็นอาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น

เมื่อตายไปก็กลับคืนสู่ธาตุเดิม การเจริญสมาธิและวิปัสสนาอย่างต่อเนื่องจะทำให้เห็นว่าที่แท้จริงแล้วร่างกายนั้นเป็นการรวมตัวของธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้นเอง ไม่มีตัวตนอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และเห็นว่ากรรมนั้นมีจริง คือทำดีย่อมได้รับความสุข ทำชั่วย่อม ได้รับความทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะไม่ลุ่มคล้ำคิด แต่จะรักษาศีลอย่างเคร่งครัด นี่คือการเห็นธรรม เมื่อเห็นธรรมย่อมเห็นพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ตถาคต ผู้ที่เห็นพระตถาคตได้ต้องเป็นพระสุปฏิปันโน คือผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ คือพระโสดาบัน พระอริยะสงฆ์นั่นเอง นี่คือเรื่องของโสดาปัตติมรรค โสคาปัตติผล อริยมรรค อริยะผลขั้นที่หนึ่ง ที่ ผู้ ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจะบรรลุถึงได้พระโสดาบันจะมีภพชาติ เหลือเพียง ๗ ภพชาติเท่านั้นเอง จะเกิดอยู่แต่ในสุคติภพ คือจะไม่ไปเกิดในอบายภูมิอีกต่อไป ไม่ต้องเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์นรก เพราะมีธรรมะคอยป้องกันไม่ให้ ตกลงไปสู่ที่ต่ำ พระโสดาบันนี้จะรักษาศีล ๕^{๑๒} ยิ่งกว่าชีวิต จะไม่ละเมิดศีล ๕ อย่างเด็ดขาดไม่ว่าใน กรณีใดทั้งสิ้น พระโสดาบันเป็นบุคคลที่ยังครองเรือนอยู่ เพราะยังไม่ได้ละสังโยชน์เครื่อง

^{๑๑} พระภิกษุวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว), พระแท้ผู้สร้างสันติภาพโลก, (ปฐมธานี : กองวิชาการ อสรมบัณฑิต, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๑๒} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖.

พันธนาการอีก ๒ ตัว คือกามราคะและปฏิฆะ กามราคะหมายถึงความยินดีในกาม ปฏิฆะหมายถึงความหงุดหงิดใจ แสดงว่าพระโศดาบันยังยินดีกับการครองเรือน มีสามี มีภรรยา จนกว่าจะละกามราคะและปฏิฆะได้ก็ต้องเจริญสติทาคามีมรรคและอนาคามีมรรคจนบรรลุอนาคามีผล การเจริญสติทาคามีมรรคและอนาคามีมรรค คือการพิจารณาร่างกายให้เห็นว่าเป็นของไม่สวยไม่งาม เรียกว่าการเจริญอสุกกรรมฐาน พิจารณาอาการ ๓๒ ของร่างกายทั้งส่วนข้างนอกของผิวหนัง และส่วนที่อยู่ใต้ผิวหนังอวัยวะต่างๆ เช่นเนื้อ หนัง เอ็น กระดูก หัวใจ ปอด ตับ ไต ไข้พุง เป็นต้น ทั้งขณะที่เป็นอยู่และขณะที่ตายไป เป็นซากศพในลักษณะต่างๆ ถ้าได้พิจารณาอยู่เรื่อยๆต่อไปกามราคะความยินดีในกามก็จะค่อยๆ คลายลงไปเรื่อยๆ จะค่อยๆเบาบางลงไป ปฏิฆะความหงุดหงิดใจ ก็จะค่อยๆเบาบางตามไปด้วย

เมื่อได้ทำให้กามราคะและปฏิฆะเบาบางลงไป ก็จะบรรลุสติทาคามีผล พระสติทาคามี จะมีความรู้สึกเบื่อๆอยากๆกับเรื่องของร่างกาย ถ้าเป็นน้ำก็ไม่ใช่น้ำเย็น ไม่ใช่ น้ำร้อน แต่เป็นน้ำอุ่นๆ ภพชาติของพระสติทาคามีจะเหลือเพียงภพชาติเดียวเท่านั้นเอง ถ้าปฏิบัติต่อไป คือเจริญมรรคขั้นที่ ๓ คืออนาคามีมรรค พิจารณาเรื่องอสุกกรรมฐานไม่สวยงามของร่างกายให้มากยิ่งขึ้นไป พิจารณาอย่างต่อเนื่องไม่หยุดหย่อน จนเห็นอสุกกรรมฐานไม่สวยงามของร่างกายได้ตลอดเวลา ก็จะบรรลุอนาคามีผล เพราะตัดกามราคะความยินดีในกามและปฏิฆะความหงุดหงิดใจได้หมด พระอนาคามีเมื่อตายไปจะไม่กลับมาเกิดในกามโลกนี้อีก จะไปเกิดบนสวรรค์ชั้นพรหมโลก ชั้นใดชั้นหนึ่ง มี ๕ ชั้นด้วยกัน แล้วก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในสวรรค์ชั้นพรหมโลกต่อไป อนาคามี แปลว่าผู้ที่ไม่กลับมาเกิดในกามภพอีก คือไม่มาเกิดเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ถ้าปฏิบัติต่อไปได้ คือเจริญมรรคขั้นที่ ๔ คืออรหัตตมรรค จะต้องพยายามตัดสังโยชน์อีก ๕ ตัว คือ รูปราคะความยินดีในรูปฌาน อรูปราคะความยินดีในอรูปฌาน มานะความถือตน อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน อวิชชาความไม่รู้จริง พระอนาคามีมีจิตที่ละเอียดมาก สงบมาก และสุขมาก จนทำให้ท่านติดอยู่กับความสงบของจิตใจ ไม่เจริญปัญญาเพื่อตัดกิเลสละเอียดที่ยังซ่อนเร้นอยู่ในจิตใจ ต่อมาเมื่อเห็นว่ายังมีความทุกข์ที่เกิดจากมานะ จากอวิชชา จึงได้ออกจากการติดความสงบของรูปฌานและอรูปฌาน มาสู่การเจริญปัญญา แต่ทำเลยเถิดไปเกินความพอดี เลยกลายเป็นอุทธัจจะความฟุ้งซ่านไป ทางที่ถูกต้องจะยึดทางสายกลางระหว่างการเจริญสมาธิและปัญญา สลับกันไป ปัญญาไว้ใช้ทำลายกิเลส สมาธิไว้สำหรับพักผ่อนเติมพลัง

เมื่อทำได้ดังนี้ก็จะตัดอุทธัจจะความฟุ้งซ่านไปได้มานะคือความถือตัว ถือว่าสูงกว่าเขา บ้าง ต่ำกว่าเขาบ้าง เสมอเขาบ้าง อวิชชาคือยังไม่เห็นไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อริยสัจสี่ ที่ยังซ่อนเร้นอยู่ในจิต จึงต้องพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และจิต ให้เห็นว่าเป็นไตรลักษณ์ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านี้เสีย เมื่อปล่อยวาง

ได้ก็จะบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ เมื่อบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ก็เข้าสู่พระนิพพานไปนี่คือเรื่องของมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นิพพานนั้นมีอยู่ ๒ ลักษณะด้วยกัน คือสุปปาภิเสสนิพพาน นิพพานในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่^{๑๑} และอนุปปาภิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว ดังที่พระพุทธองค์ขณะนั่งบำเพ็ญจิตได้ต้นโพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖ ได้ทรงตรัสรู้ธรรมขึ้นมาในขณะที่นั้น พระพุทธองค์ทรงบรรลุถึงพระนิพพานแล้ว แต่เป็นสุปปาภิเสสนิพพาน^{๑๒} นิพพานที่ยังมีเบญจขันธ์อยู่ ยังมีชีวิตอยู่ หลังจากทีพระพุทธองค์ได้ทรงใช้เวลาถึง ๔๕ พรรษา สั่งสอนสัตว์โลกจนกระทั่งครบอายุ ๘๐ พรรษา จึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นอนุปปาภิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีเบญจขันธ์ ไม่มีชีวิตเหลืออยู่แล้ว จิตนิพพานคือจิตที่มีความสะอาดหมดจด เป็นจิตที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นจิตที่เปี่ยมด้วยบรมสุข ที่เรียกว่า นิพพานัง ปรมัง สุขัง นี่คือนิพพานที่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน ด้วยการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา จะพึงได้รับ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นผลที่น่าพึงปรารถนาอย่างยิ่ง เพราะเป็นความสุขความเจริญอันสูงสุดพวกเรายังอยู่ใน โลกที่มีแต่ความทุกข์ ความวุ่นวายใจ ถ้าเราไม่เจริญรอยตามพระพุทธองค์ด้วยการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาแล้ว ชีวิตของเราก็จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ไม่มีที่สิ้นสุด ภพชาติของเรานี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่ามีมากมายจนกระทั่งไม่สามารถนับได้ พระองค์ทรงเปรียบเทียบให้ฟังว่า ในแต่ละภพละชาติที่พวกเราเกิดมานั้นต้องมีความเศร้าโศกเสียใจ ต้องมีการร้องไห้ร้องไห้กัน ถ้าเราเก็บน้ำตาที่เราร้องไห้ ร้องไห้ในแต่ละภพแต่ละชาตินั้นมารวมกันแล้ว จะมากกว่าน้ำในมหาสมุทรเสียอีก คิดดูซิว่าภพชาติจะมากมายแค่ไหน จึงขอให้ท่านทั้งหลายจงเห็นโทษของการเวียนว่ายตายเกิด ว่าเป็นสิ่งที่ไม่น่ายินดี มีแต่ความทุกข์ จงเห็นคุณของพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วน้อมเอามาประพฤติปฏิบัติเพื่อจะได้ตัดภพตัดชาติ ตัดความทุกข์ทั้งหลายให้ออกไปจากจิตจากใจ เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขต่อไป การแสดงเห็นว่าสมควรแก่เวลา

สรุปว่า วิธีชีวิตของคนไทยได้เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย เนื่องจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับลักษณะอุปนิสัยคนไทย คือชอบความสงบ พระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนได้ดำเนินไปในทางสายการคือดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องตามหลักอริยมรรค หรือยึดประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน ให้รู้จักการหลุดพ้นที่แท้จริงโดยหลักหลักธรรมสอดแทรกและสอดคล้องกับการบรรลุธรรม โดยปรากฏจากรูปพุทธลักษณะพระเนตรมองต่ำ จะสังเกตเห็นได้ง่ายจากพระพุทธรูปหลาย ๆ ที่ปรากฏตามวัดหรืออารามต่าง ๆ ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏมีจากพระเนตร ได้แก่ โลกุตระธรรม ๘ ที่พระศาสดาทรงสั่งสอนและอย่างให้

^{๑๑} พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว), พระแท้ผู้สร้างสันติภาพโลก, (ปทุมธานี : กองวิชาการ
 อารมบัณฑิต, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๐.

^{๑๒} บุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๗๕๒.

พุทธศาสนิกชน หรือพุทธบริษัททั้ง ๔ ได้ปฏิบัติให้ถึงประโยชน์สูงสุดของพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพาน

๔.๔ ด้านการปกครอง

พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อการปกครองอย่างมาก โดยเฉพาะในอดีต สมัยที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช อันมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงใช้อำนาจในการปกครองบ้านเมืองโดยเด็ดขาด แต่ด้วยทรงมั่นคงต่อหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ทรงประกอบด้วยทศพิธราชธรรม ทรงสนพระทัยในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและทรงเป็นพุทธมามกะทุกพระองค์ จึงสามารถให้ธรรมะปกครองอย่างสงบร่มเย็น

ปัจจุบัน การปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงมีพระราชศรัทธาในบวรพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน ทรงเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนชาวไทย พระองค์ทรงใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนามาปฏิบัติในพระจริยาวัตรของพระองค์ และเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนชาวไทย ยามที่บ้านเมืองประสบปัญหาภาวะวิกฤต ก็ทรงเป็นห้วบ้านเมือง ดังเช่นเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทรงแนะนำให้ประชาชนหันมาปฏิบัติตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ด้วยการมีชีวิตอยู่อย่างพอดี^{๑๕} และยังทรงเน้นในเรื่องการปกครองอย่างยุติธรรมเที่ยงตรง มีใจความว่า

“ความเจริญก้าวหน้าและการที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีนั้น นอกจาก ความรู้ ความสามารถแล้ว ย่อมต้องอาศัยเหตุปัจจัยประกอบกันหลายอย่าง ทั้งความยุติธรรมเที่ยงตรง ความสะอาด ซื่อสัตย์สุจริต และการตั้งตนไว้ในทางที่ชอบที่ควรสมเกียรติด้วยซึ่งต้องไปพร้อมทั้งในความคิดและการกระทำคนที่ไม่มี ความสุจริต คนที่ไม่มีความมั่นคง ชอบแต่ makkelijk ไม่มีวันจะสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวมที่สำคัญอันใดได้ผู้ที่มีความสุจริตและความมุ่งมั่นเท่านั้นจึงจะทำงานสำคัญยิ่งใหญ่ที่เป็นคุณประโยชน์แท้จริงได้สำเร็จความเจริญที่แท้ก็มีลักษณะเป็นการสร้างสรรค์เพราะอำนวยความสะดวกถึงผู้อื่นและส่วนรวมด้วย ตรงกันข้ามกับความเจริญอย่างเท็จเทียม ที่เกิดขึ้นมาด้วยความประพฤตินี้ไม่เป็นธรรมของบุคคลผู้ที่ยึดมั่นและปฏิบัติตามสิ่งที่ยึดมั่นคือ ความดี เป็นผู้เจริญเพราะว่าคนเราถ้าทำงานอะไรไม่มีความคิดที่แจ่มใส ไม่มีความคิดที่บริสุทธิ์ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติงานได้เป็นผลสำเร็จที่ดีงามและยั่งยืนความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึง สุขความเจริญที่

^{๑๕} <http://www.dmc.tv/forum/index.php?showtopic=1945>, [๒ มกราคม ๒๕๕๕].

บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรมทั้งในเจตนาและการกระทำ ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น”^{๑๖}

ดังนั้นในด้านการปกครองนี้ผู้วิจัยเห็นว่าสอดคล้องกับพุทธลักษณะในด้านนี้ว่าพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะเสมอกัน ดังนี้

พระพุทธรูปปาง สมาธิพระหัตถ์ทั้งสองจะวางบนหน้าตัก เป็นลักษณะที่บ่งบอกให้เห็นถึงความไม่ยึดมั่น ถือมั่น คือปล่อยวาง เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะอะไรทั้งหมดพระองค์ตรัสว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่น นิ้วพระหัตถ์ หรือ พระบาทเสมอกัน โดยภาษาธรรมหมายถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นเสมอกันเท่ากัน^{๑๗} ดังนั้นในระบบการเมืองการปกครองนักการเมืองมักมองเป็นเกมส์ทางการเมือง เล่นพรรคเล่นพวก มีใครยาวสาวได้สาวเอา แต่มักเป็นไปแบบเข้าขามเย็นขาม นักการเมืองส่วนมากมักทุจริตและขาดความเมตตาต่อกันหรือกอบโกยผลประโยชน์ ความไม่สามัคคีของนักการเมืองและการปกครอง แม้จะมีหน่วยงานคอยตรวจสอบก็ตามที่ ก็เป็นไปอย่างไม่เต็มทีนักด้วยเกรงกลัวอำนาจและอิทธิพล ปัญหาอีกอย่างของการเมืองคือด้านการดำเนินนโยบายผิดพลาด อันเกิดผลเสียกับสังคมและประเทศชาติเพราะไม่มีคุณธรรมนั่นเอง

ดังนั้น หลักธรรมที่ศาสนิกชนสามารถนำมาใช้ในการปกครองในบพนี้ จึงจำเป็นต้องนำหลักพรหมวิหาร ๔ และสาราณียธรรม ๖ ประการมาประยุกต์ใช้ เมตตาใช้ในการปกครองทางการเมือง เมตตา หมายถึง ความรักและปรารถนาดีที่จะให้ผู้อื่นและบ้านเมืองมีความสุข และมีความสงสารคิดที่จะช่วยให้บ้านเมืองพ้นจากทุกข์ภัยความเดือดร้อนทั้งปวง เอื้อเฟื้อและแบ่งปันน้ำใจให้สังคม มีจิตใจเมตตาปราณีต่อเพื่อนมนุษย์ หรือแม้กระทั่งต่อหมู่สัตว์ทั้งหลาย มักจะมีหน้าตาที่ผ่องใสยิ้มเอิบ มีสง่าราศี ผิดกับคนที่มึนจิตอาฆาตพยาบาทเบียดเบียนต่อผู้อื่น ความเมตตาอย่างไม่มีประมาณนี้ ถือว่าเป็นตัวยาที่วิเศษในการที่จะเสริมความงามให้อย่างยิ่งยวด ความต่างของเมตตากับปาณาติบาต คือ ความเมตตาหรือความรัก หมายถึง การแผ่ความปรารถนาดี หรือการบำเพ็ญคุณประโยชน์ซึ่งตรงกันข้ามกับความพยาบาทหรือปองร้าย พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แผ่เมตตาไปยังสรรพชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือสัตว์เดรัจฉานก็ตาม ถ้าปัจเจกบุคคลสามารถปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการแผ่เมตตาได้ ความขัดแย้งทั้งหลาย ก็ไม่ต้องแก้ไขด้วยวิธีเผชิญหน้ากัน แต่สามารถแก้ได้ด้วยสันติวิธี ดังที่ปรากฏในเมตตาสูตรว่า

^{๑๖} ทวีรัก เจริญสุข (เรียบเรียง), พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับเศรษฐกิจพอเพียง, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๑.

^{๑๗} พันิช ศักดิ์เสณีย์, ของดีจากหิ้งพระ, (กรุงเทพมหานคร : โปธิ์สามัคคีการพิมพ์, ม.ป.ท.), หน้า ๓๒-๓๓.

“ก็ผู้ใดมีสติมั่นคง เจริญเมตตาอันหาประมาณมิได้ สังโยชน์ของผู้นั้น ผู้เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปธิกิเลส ย่อมเบาบางหากว่าเขาไม่มีจิตคิดประทุษร้ายสัตว์แม้สักตัวเดียว เจริญเมตตาจิตอยู่ เพราะเจริญเมตตาจิตนั้น ย่อมเป็นกุศล เขามีใจอนุเคราะห์หมู่สัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐ กระทำบุญมากพระราชผู้ประกอบด้วยธรรมเช่นกับท้าวชิชนะ แผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่สัตว์ เจริญรอยตามกัน บุษายัญเหล่าใด คือ สัสสมะธ ความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ปุริสมะธ ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน สัมมาปาสะ มีพระอริยาศัยคจว่งคล่องน้ำใจประชาชน วาขเปยยะ มีพระวาจาเป็นที่ลุดค้ำน้ำใจคนซึ่งมีผลคือทำให้คนไม่ต้องมีลิมกลอน มหายัญเหล่านั้นทั้งหมด ยังไม่เทียบเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งเมตตาจิตที่บุคคลเจริญดีแล้ว ดูจากลุ่มดวงดาวทั้งหมด ไม่เทียบเท่าแสงจันทร์ฉะนั้น”^{๘๔}

ทรงสอนให้บุคคลงดเว้นจากการทำลายสิ่งที่มีลมหายใจให้ตาย ให้ทุกคนยอมรับสิทธิในการมีชีวิตแหว่ ไม่มีภัย ไม่มีเบียดเบียนกัน ทำให้เกิดความคิดในแนวที่เอาใจเขามาใส่ใจเรา แม้สัตว์อื่นคนอื่นก็ต้องการอย่างนั้น ขอมรับความจริงที่ทุกชีวิตต้องการอยู่ในโลกอย่างไม่มีแหว่ ไม่มีภัย ไม่มีเบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกัน ต้องการเห็นกันมีชีวิตอยู่ดีมีสุข ตามสมควรแก่ฐานะของตน ก็จะเกิดการยอมรับนับถือกันและกัน ฉะนั้นเมตตาธรรมนั้นเป็นธรรมะที่คุ้มครองโลกให้เกิดการอยู่ร่วมกันโดยปกติสุข^{๘๕}

สรุปว่า การที่จะปกครองคนหรือทำให้คนถูกปกครองนั้นอยู่ได้อย่างสงบสุขหรือเกิดสุขแก่ผู้ถูกปกครองนั้นย่อมต้องมีหลักธรรมทางศาสนาเข้ามาช่วยถึงจะมีการปกครองโดยธรรมแล้ว เกิดประโยชน์สูงสุดดังนั้น ต้องยึดหลัก พรหมวิหาร ๔ และหลักสาราณียธรรม ๖ ประการที่ได้แสดงไว้ในบทที่ ๓ จึงจะทำให้ผู้ถูกปกครองเกิดความสุข เกิดความสามัคคีปรองดองในหมู่คณะ และเกิดความสมานฉันท์ต่อกัน โดยมองในรูปหลักธรรมที่ปรากฏ ตามนี้ว่าพระหัตถ์หรือพระบาทมีความเสมอ คือหลักความเสมอภาคนั้นเองการปกครองจึงจะเกิดความสงบสุขได้

๔.๕ ด้านการศึกษา

การศึกษา คือการสร้างคนให้มีความรู้ ความสามารถมีทักษะพื้นฐานที่จำเป็นมีลักษณะนิสัยจิตใจที่ดีงาม มีความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อตนเองและสังคม มีความพร้อมที่จะ ประกอบการทำงานอาชีพได้ การศึกษาช่วยให้คนเจริญงอกงาม ทั้งทางปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคม การศึกษาจึง

^{๘๔} อง. อภุสฺสโก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๑๓๑.

^{๘๕} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๖.

เป็นความจำเป็นของชีวิตอีกประการหนึ่ง นอกเหนือจากความจำเป็น ด้านที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค การศึกษาก็เป็นปัจจัยที่ ๕ ของชีวิต เป็นปัจจัยที่จะช่วยแก้ปัญหา ทุก ๆ ด้านของชีวิตและเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของชีวิตในโลกที่มีกระแสความเปลี่ยนแปลง ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตต้องเปลี่ยนแปลง อย่างรวดเร็วเช่นเดียวกันการศึกษายังมีบทบาทและความจำเป็น มากขึ้นด้วย การศึกษาที่จะช่วยให้ ทุกคนมีชีวิตที่ดี มีความสุข จะต้องมึลักษณะ ที่สำคัญ ในพระพุทธศาสนานั้นก็ได้สอนเรื่อง การศึกษาซึ่งจัดเข้าในไตรสิกขา ๓ คือ สีล สมาธิ และปัญญา แต่ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะอธิบายใน ลักษณะให้สอดคล้องกับพระพุทธรูป ในส่วนของพระเกศาแหลม ดังนี้

พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย หมายความว่า พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถ ตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น และครอบงำมวล มนุษยชาติให้ตกอยู่ภายใต้วังวน แห่งปัญหาทั้งหลาย การศึกษาตามหลักของการตรัสรู้ และการรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวงของพระพุทธ องค์ก็เพื่อจะสร้างปัญญา หรือวิชาให้เกิดขึ้นกับตนเอง ดังนั้นคำว่าปัญญา หรือวิชา คือ ความรู้ ที่มีศัพท์และความหมายเดียวกันกับ ญาณ สัมมาทิฐิ วิญญาน ปฏิสัมภิทา อภิญญา วิปัสสนา ปริญญา อโมหะ ฯลฯ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นไปตรงกันข้ามกับอวิชา หรือ ธรรมชาติใดเป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔^{๒๐} และเป็นผู้ทำให้อริยสัจ ๔^{๒๐} ปรากฏขึ้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิชา ได้แก่ ปัญญาเจตสิก หมายถึง ความรู้จริง ความรู้รอบ ความรู้จริง ความรู้วิเศษ ความรู้ที่ถูกต้อง ครบถ้วนตามที่ควรรู้ และความเห็นที่ถูกต้อง สำหรับจะแก้ปัญหาได้ หรือสามารถที่จะดับทุกข์ได้ หมายถึงถ้ามนุษย์เราไม่มีวิชา ทุกข์ก็ไม่มี อวิชาปิดบังตัววิชาเอาไว้ อวิชาเปรียบเหมือน ความมืด ส่วนวิชาเปรียบเหมือนแสงสว่าง เวลาที่มีความมืดเข้ามา ก็ไม่สามารถจะเห็นอะไรเป็น อะไรได้ ต่อเมื่อมีแสงสว่างความมืดก็จางหายไป และภายใต้ความมืดนั้นย่อมมีอันตรายแอบแฝง อยู่เสมอ (กล่าวคือ ความทุกข์ทั้งหลายนั่นเอง) แต่เมื่อที่นั้นมีแสงสว่างเกิดขึ้น ก็จะสามารถ มองเห็นสิ่งทั้งหลายได้ตามความเป็นจริง อันตรายจากสัตว์ร้ายต่าง ๆ ก็จะเบาบางลง หรืออาจจะ ไม่มีเลยก็ได้ เพราะเราสามารถรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

เมื่อรู้ว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นอันตรายก็หลีกเลี่ยง หรือหาวิธีป้องกันขจัดออกไปได้ มนุษย์ ที่มีวิชา คือความรู้ ความเห็นชอบก็เช่นเดียวกันกับการมีแสงสว่างเกิดขึ้นท่ามกลางความมืด นั้นเอง ย่อมสามารถจะบรรเทาทุกข์ ทั้งปวงลงได้หรือดับทุกข์ได้ เรื่องการดำเนินชีวิตนี้ มนุษย์เรา

^{๒๐} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดการเรียนรู้อุทธศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

^{๒๑} พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว), พระแท้ผู้สร้างสันติภาพโลก, (ปทุมธานี : กองวิชาการ อาศรมบ้นจิต, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔-๓๕.

ยังแพ้สัตว์เหล่าอื่น เพราะสัตว์ทั้งหลายพอมันเกิดมา มันจะอาศัยสัญชาตญาณ อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ เรียนรู้ชนิดเดียวก็อยู่ได้สบาย ๆ แต่มนุษย์เราต้องลงทุน ทำทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยการเรียนรู้ ฝึกฝน ศึกษาและต้องพัฒนาขึ้นมาทั้งสิ้น เพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์ เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา ฝึกฝน จึงมีจุดอ่อนที่แพ้สัตว์ทั้งหลาย ในวิธีดำเนินชีวิต แต่ก็เป็จุดอ่อน ที่ทำให้มนุษย์ได้พัฒนาด้วยการศึกษา เรียนรู้ ฝึกฝน ให้เจริญงอกงามในคุณความดี ความเลิศ ความประเสริฐ จึงทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์และประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย แต่ก็ต้องพัฒนาให้ถูกต้อง ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา เหมือนคำในบทสวดพระพุทธรุณว่า “อนุตตะโร ปุริสะทัมมะสาระถิ” คำนี้แสดงให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ว่า เป็นสัตว์ที่ศึกษาได้ ฝึกฝนได้ และต้องศึกษา ต้องฝึกฝน แม้แต่จะเป็นพระพุทธรเจ้าได้ก็เพราะการเรียนรู้ ศึกษา ฝึกฝนนี้ จึงมีหลักการที่สำคัญว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการศึกษา เรียนรู้ ฝึกฝน และในส่วนตนก็พัฒนาจนเป็นมหาบุรุษเป็นพุทธะ ส่วนรวมพัฒนาสังคมให้เจริญด้วยวัฒนธรรมและอารยธรรมอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น ความดีเลิศประเสริฐของมนุษย์จึงอยู่ที่การ ศึกษานี้เท่านั้น คือ อยู่ที่ความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ อันนี้จึงเป็นจุดแข็งของมนุษย์ ดังนั้น ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตที่อยู่ได้ด้วยการศึกษา ฝึกฝนอบรมให้ยิ่งขึ้น จึงเป็นชีวิตที่ดี ถ้าชีวิตไม่มีการศึกษา มนุษย์ก็สู้สัตว์เครื่องจานไม่ได้ แต่เมื่อได้ศึกษาดีแล้ว มนุษย์ก็ประเสริฐอย่างยิ่งกว่าเทวดาเสียอีก

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การศึกษาสำหรับชีวิตมนุษย์ ถือว่าชีวิตที่ดีต้องเป็นชีวิตแห่งการศึกษา ตามที่กล่าวมาแล้วและมีจุดหมายอยู่ที่เรื่องวิชา ความรู้ ครั้นได้ศึกษาเรียนรู้ ฝึกฝน ก็เจริญงอกงาม พัฒนาขึ้นทั้งด้านพฤติกรรม และจิตใจ แล้วเกิดความรู้ ความเข้าใจ ถิ่นนำมาพัฒนาพฤติกรรม จิตใจของตนเอง ให้รู้จักวางท่าที ทำได้ ทำเป็น ในการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับตน หรือตนเข้าไปสัมพันธ์อย่างถูกต้องจนเกิดผลดี คือ

เมื่อเราเผชิญกับสิ่งประสพการณ์ และสถานการณ์ต่าง ๆ ตอนแรกเราไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างไร เมื่อเราไม่รู้เราก็ตัดดัน เราปฏิบัติต่อสิ่งนั้นไม่ถูก เราก้เกิดปัญหา คือความติดขัด บีบคั้น คับข้อง หรือที่เรียกว่า ความทุกข์ ความทุกข์ก็คือตัวปัญหานั้นเองมันบีบคั้นเรา แต่พอเราเกิดความรู้ว่ามันคืออะไรอย่างไร เราจะปฏิบัติต่อมันอย่างไรแล้ว เราก้โล่ง เราก้ข้ามพ้นปัญหา เรียกว่า หลุดพ้นเป็นวิมุติ เมื่อหลุดจากปัญหา ก็ข้ามพ้นทุกข์ หรือหลุดพ้นจากทุกข์ ชีวิตมนุษย์ จึงอาศัยวิชา ความรู้มาเป็นตัวทำการที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากปัญหา หรือแก้ไขปัญหาได้ พอเจออะไรติดขัดก็เป็ปัญหา แต่วิชขามาปัญหาทั้งหมด เพราะฉะนั้น เพื่อจะให้ข้ามพ้นปัญหา เราจึงต้องการวิชา ปัญหาจึงคู่กับวิชา เราต้องการวิชขามาเพื่อแก้ปัญหา มนุษย์ก็เรียนรู้จากการแก้ปัญหานี้แหละ เราจึงได้วิชขามา พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า ทุกข์ที่เรียนรู้ เป็นบ่อเกิดของวิชา เมื่อข้ามพ้นปัญหา ข้ามพ้นทุกข์ก็ถึงวิมุติคือบรรลุนิสรภาพและนี่แหละคือการ ได้ชีวิตที่ดีงาม เมื่อมนุษย์

พัฒนาสมบูรณ์แล้วก็จะดำเนินชีวิตด้วยวิชาความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง และทำการด้วยความรู้ที่จะดำเนินการให้ตรงกับเหตุปัจจัย เขาจึงไม่ต้องอาศัยวิชาชี้นำชีวิต^{๑๔}

เพราะฉะนั้น ปฏิบัติการสำคัญในการศึกษา ก็คือ ทำอย่างไรจะให้เกิดวิชา ความรู้และในการที่จะทำให้เกิดวิชา ความรู้นั้น สิ่งสำคัญก็คือการศึกษา ถ้าเราไม่มีการศึกษา คือการทำให้เกิดวิชา ด้วยการรู้จักคิดพิจารณา ค้นหาความจริง หาทางทำให้มันดี ให้มันสำเร็จ ให้มันพ้นทุกข์ ให้มันแก้ปัญหาได้ การศึกษาจะก้าวไปไม่ได้เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตประจำวัน เป็นหน้าที่ของชีวิตมนุษย์ทุกชีวิต ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องที่จะมาจัดกันเป็นกิจกรรมของสังคมหรือเป็นการวิจัยทางวิชาการต่าง ๆ อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น แต่มันจะต้องโยงมาจากรากฐานของการศึกษาในชีวิตประจำวันเลยทีเดียว

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงนำหลักอริยสัจ ๔^{๒๒} มาสั่งสอนมนุษย์เพื่อนำไปเป็นเครื่องปลดปล่อยทุกข์ และความทุกข์ในที่นี้ ผู้ศึกษา ได้ให้ความหมายว่า เป็นโรคภัยไข้เจ็บทางด้านจิตใจ คือ “ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค”^{๒๓} ดังนี้

๑) ทุกข์ เป็นความทุกข์ที่เกิดจากปัญจขันธ์หรือขันธ์ห้าซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเสมอเปรียบเสมือนน้ำที่ไหลจากที่สูงลงมาที่ต่ำ ชีวิตมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ตั้งแต่เกิดมาก็มีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปที่ละนิด ยากที่คนธรรมดาจะสังเกตเห็นได้ การเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกอยู่เช่นนี้ จึงเรียกว่า ร่างกายไม่เที่ยง เพราะร่างกายไม่เที่ยงมนุษย์จึงทนไม่ได้ เมื่อทนไม่ได้จึงทำให้เกิดความทุกข์ ซึ่งความทุกข์เหล่านี้ที่เป็นสาเหตุของการเกิดความเจ็บป่วยที่แสดงออกมาทางร่างกายและเป็นองค์ประกอบของความทุกข์ในอริยสัจ ดังกล่าว นอกจากองค์ประกอบของความทุกข์ที่ได้กล่าวมานี้ ยังมีสาเหตุของทุกข์ คือ สมุทัย ดังนี้

๒) สมุทัย เป็นสาเหตุทำให้เกิดทุกข์ ซึ่งมีสภาวะของการดิ้นรนเพื่อทำให้เกิดความทุกข์ คือ ตัณหา เป็นการดิ้นรนของจิตใจที่ไม่มีที่สิ้นสุด มีความปรารถนาวัตถุต่างๆ เพื่อนำมาสนองความต้องการของจิตใจและรวมถึงสภาพความเป็นอยู่ของร่างกาย อยากจะให้เห็นไปตามความปรารถนาของจิตใจ เมื่อไม่ได้ตามความปรารถนาของจิตใจจึงทำให้เป็นสาเหตุของการเกิดความทุกข์ของ

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓-๑๖.

^{๒๒} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กรมศึกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

^{๒๓} อภ.วิ. ๓๕/๑๘๕/๑๖๓.

จิตใจและส่งผลกระทบออกมาถึงร่างกายด้วยอาการเจ็บป่วย ดังกล่าว ตัณหา^{๒๔} ประกอบไปด้วย ตัณหา ๓ ประการ ดังนี้

(๑) กามตัณหา เป็นการดิ้นรนเพื่อหาสิ่งของที่ถูใจมาสนองความต้องการของจิตใจ ซึ่งเรียกว่า กิเลสกามในวิถุกามหรือมีความยินดีในสิ่งของที่ถูใจ

(๒) ภวตัณหา เป็นสภาวะที่ได้ตามความประสงค์ที่ต้องการ

(๓) วิภวตัณหา เป็นสภาวะที่ไม่ต้องการจะเปลี่ยนไปจากสิ่งที่ตนได้ตามความปรารถนาแล้วหรือที่เรียกว่า อยากจะให้โลกหยุดหมุนอยู่ที่ตรงความพอใจของตน ซึ่งเป็นการหยุดที่ความพอใจของตนไม่อยากจะเปลี่ยนไปที่อื่น เช่น เมื่อรู้ว่าตนเองสวยแล้ว ก็อยากจะให้สวยตลอดไป ดังนั้น จึงดิ้นรนเพื่อให้ทุกสิ่งทุกอย่างหยุดที่ความพอใจของตนเอง ดังกล่าว

๓) นิโรธ เป็นการดับความดับทุกข์ ซึ่งเป็นการดับความดิ้นรนของจิตใจให้หยุดนิ่งหรือการทำให้จิตใจมีความสงบ ดับสภาวะที่เป็นตัณหา ซึ่งเป็นสาเหตุของความทุกข์ รู้จักตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตแบบผู้รู้ชีวิตและจิตใจของตนเอง การดำเนินชีวิตตามหลักของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน หรือพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัทดำเนินชีวิตตามหลักความเป็นจริง ภายมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จิตใจมีความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น จึงควรศึกษากายและจิตใจให้เข้าใจแล้วจึงทำจิตใจให้ว่างไม่ปล่อยให้จิตใจดิ้นรนไปตามสภาวะของตัณหา จึงจะดับความทุกข์ได้และมีหนทางดับทุกข์ คือ อริยมรรค ดังนี้

๔) มรรค เป็นหนทางแห่งการพ้นจากความทุกข์ ซึ่งเป็นหลักการดำเนินชีวิตตามหลักของความเป็นจริงของหนทางที่สามารถดับทุกข์ได้และประกอบไปด้วย “การมีปัญญาที่เห็นชอบ๑ คำริชชอบ๑ เจริญชอบ๑ ทำการงานชอบ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ๑ ทำความเพียรชอบ๑ ตั้งสติชอบ๑ ตั้งสมาธิชอบ๑”^{๒๕}

มรรคหรือหนทางทั้ง ๘ ประการนี้เป็นหลักการดำเนินชีวิตตามหลักของความเป็นจริงเพื่อจะทำให้ชีวิตพ้นจากความทุกข์ได้ด้วยการมีสัมมาทิฐิหรือการมีความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นหลักการที่สำคัญ เห็นสภาวะของตัณหาเป็นทุกข์ ความดิ้นรนแห่งจิตใจเป็นสภาวะของสาเหตุการเกิดขึ้นของทุกข์ การระงับจิตใจไม่ให้ดิ้นรนหรือการทำให้ว่าง ซึ่งเป็นการดับทุกข์ได้ทั้งปวงด้วยอริยมรรค ๘ ประการดังกล่าวและการใช้หลักอริยสังเพื่อการบำบัฏริกษาผู้ป่วย ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้า “ตรัสรู้” คือตรัสรู้สิ่งนี้ รู้ว่า ทุกข์นี้เป็นสิ่งควรกำหนดรู้, สมุทัยเป็นสิ่งที่ควรละ, นิโรธเป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิด, มรรคเป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญทำให้มีขึ้น,

^{๒๔} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดการเรียนรู้อริยธรรมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๓.

^{๒๕} อภ.วิ. ๓๕/๒๐๕/๑๗๑.

พระองค์ก็ได้ทำสมบุรณ์ในน้ำพระทัยจึงได้หมดจากความทุกข์ด้วยประการทั้งปวงเป็นพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้แจ้งด้วยพระองค์เอง เพราะพระองค์เป็นผู้สร้างกรรมดีมาตลอดหลายชาติ จึงทำให้พระองค์เป็นผู้มีปัญญามาก จนกระทั่งรู้ว่าอริยสัจ ๔^{๒๖} คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการและนำมาสอนชาวให้โลกทราบ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค พร้อมให้ชาวโลกนำไปเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ ซึ่งเป็นโรคภัยไข้เจ็บของมนุษย์ ดังกล่าว

สรุปว่า การศึกษาเล่าเรียนนั้นเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการใช้ชีวิตอยู่ในสังคม เพราะการศึกษาทำให้เกิดวิชา หรือความรู้ และในการที่จะทำให้เกิดวิชา ความรู้นั้น สิ่งสำคัญก็คือ การศึกษา ถ้าเราไม่มีการศึกษา คือการทำให้เกิดวิชา ด้วยการรู้จักคิดพิจารณา ค้นหาความจริงหาทางทำให้ดี ให้สำเร็จ ให้พ้นทุกข์ ให้แก้ปัญหาได้ การศึกษาจะก้าวไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น การศึกษาจึงเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตประจำวัน เป็นหน้าที่ของชีวิตมนุษย์ทุกชีวิต ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาพระศาสดาก็ได้ทรงตรัสถึงการศึกษาก็ได้แก่ ไตรสิกขา ๓ คือ สีล สมาธิ และปัญญา โดยหลักธรรมปรากฏในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย ความหมายคือ พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถตรัสรู้ และรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นครอบงำ มนุษย์ให้ตกอยู่ภายใต้วังวน แห่งปัญหาทั้งหลาย ดังนั้นการศึกษตามหลักไตรสิกขานั้น เป็นหลักการศึกษาที่ควรนำไปปฏิบัติหรือสร้างนิสัยให้เกิดมีในชีวิตตามหลักของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

๔.๖ สรุป

อิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย โดยสรุปไว้ ๕ ประการดังนี้ (๑) ด้านครอบครัว เป็นสถาบันที่มีความสำคัญอย่างมาก ดังนั้นการใช้หลักธรรมที่เกี่ยวกับพระกรรมยาวไปประยุกต์ใช้กับครอบครัวโดยให้มีสติพิจารณาก่อนที่จะเชื่อสิ่งที่ตนได้ยินได้ฟังมาตามหลักความเชื่อ ๑๐ ประการของ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพระพุทธปฏิมากร คือ พระกรรม(หู) ซึ่งมีความหนักแน่นในการฟังไม่หูเบา แสดงให้เห็นถึงข้อธรรมที่สามารถใช้ในครอบครัวได้ (๒) ด้านสังคม สังคมมีความผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จนไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตประจำวันได้ มีอิทธิพลต่อบุคคล สังคม และวัฒนธรรม ของไทย หลักธรรมที่ใช้ คือหลักอายุคนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ โดยยึดหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธลักษณะ พระเนตรมองต่ำ คือ มองอย่างถูกต้องถึงหลักความเป็นจริงที่เกิดแล้วนำไปปฏิบัติในสถาบันทางสังคมในทางที่ถูกต้อง (๓) ด้านศาสนา เป็นสถาบันที่มีความสำคัญมากอีกสถาบันหนึ่ง

^{๒๖} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องในสถาบันนี้ คือ ลักษณะเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม แทนแสงสว่างแห่งปัญญา หลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลก อย่างได้อย่างที่ เป็นจริงอย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริงไม่ยึดมั่นถือมั่น เราก็จะบรรลุธรรมได้ ที่เราเรียกว่าตรัสรู้แจ้งเห็นจริงเราก็อยู่ในโลกนี้อย่างไม่มีทุกข์ อย่างไม่เป็นทุกข์เรียกว่าเราอยู่เหนือโลกหรือ โลกุตตระ สิ่งที่เราเรียกว่า “โลกุตระธรรม” แบ่งเป็น ๘ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มรรค ๔ หมายถึง การปฏิบัติที่ถึงที่สุด ๔ ชั้น ผล ๔ หมายถึงผลแห่งการปฏิบัติ ๔ ชั้น และเป็นคู่ ๆ ตรงกัน (๔) ด้าน การปกครอง การที่จะปกครองคนหรือทำให้คนถูกปกครองนั้นอยู่ได้อย่างสงบสุขหรือเกิดสุขแก่ผู้ถูกปกครองนั้นย่อมต้องมีหลักธรรมทางศาสนาเข้ามาช่วยถึงจะมีการปกครองโดยธรรมแล้วเกิดประโยชน์สูงสุดดังนั้น ต้องยึดหลัก พรหมวิหาร ๔ และหลักสาราณียธรรม ๖ ประการที่ได้แสดงไว้ในบทที่ ๑ จึงจะทำให้ผู้ถูกปกครองเกิดความสุข เกิดความสามัคคีปรองดองในหมู่คณะและเกิดความสมานฉันท์ต่อกัน โดยมองในรูปหลักธรรมที่ปรากฏ ตามนี้ว่าพระหัตถ์หรือพระบาทมีความเสมอ คือหลักความเสมอภาคนั่นเองการปกครองจึงจะเกิดความสงบสุขได้ (๕) ด้านการศึกษา การศึกษาเล่าเรียนนั้นเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการใช้ชีวิตอยู่ในสังคม เพราะการศึกษาทำให้เกิดวิชา หรือความรู้ และในการที่จะทำให้เกิดวิชา ความรู้นั้น สิ่งสำคัญก็คือการศึกษา การศึกษาจึงเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตประจำวัน เป็นหน้าที่ของชีวิตมนุษย์ทุกชีวิต ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาพระศาสดาก็ได้ทรงตรัสถึงการศึกษาก็ได้แก่ ไตรสิกขา ๓ คือ สีล สมาธิ และปัญญา โดยหลักธรรมปรากฏในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย ความหมายคือ พระพุทธเจ้ามีปัญญาเลียบแหลม สามารถตรัสรู้ และรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย เพื่อศึกษาอิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผู้ศึกษาพบว่า หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย โดยทำการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยใน ๓ ประการ ได้แก่ (๑) พระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา (๒) หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย และ (๓) อิทธิพลหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรที่มีต่อสังคมไทย ดังนี้

๕.๑.๑ ความเป็นมาของพระพุทธรูปปฏิมากร

จากการศึกษาความเป็นมาพระพุทธรูปปฏิมากรในพระพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้

๑) ความเป็นมาของพระพุทธรูปปฏิมากร พบว่า การสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในโลกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ซึ่งสร้างเป็นปูนยิวัดดูหรือปูนยิวสถานแบบอื่น เป็นสื่อแทน ร่องรอยที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันของพุทธศาสนิกชน พระพุทธรูปปฏิมา จึงเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป และก็เป็นรูปจำลองของพระพุทธรูปปฏิมาที่จำลองสืบต่อกันมา ดังเห็นได้จากการที่พระพุทธรูปปฏิมาจำนวนมากมีพุทธลักษณะที่คล้ายกัน โดยมูลเหตุที่ทำให้คล้ายกันนั้น มิได้มาจากการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย แต่มุ่งสืบทอดพุทธลักษณะของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นต้นแบบไว้ให้ได้มากที่สุด ดังเช่นการจำลองพระพุทธรูป แก่นจันทน์และในชั้นต้นพุทธศาสนิกชนในอินเดียได้สร้างศาสนสถานและรูปสัญลักษณ์ขึ้น แทนพระองค์เพื่อสักการบูชา เช่น รูปธรรมจักร โพธิ์ หรือรอยพระพุทธรบาท เป็นต้น ด้วยในยุคแรก ๆ นั้นคติของชาวอินเดียยังไม่นิยมสร้างรูปเคารพเป็นรูปบุคคล ประกอบกับ

พระพุทธบรรยายซึ่งทรงแสดงไว้แก่เหล่าสาวก เมื่อก่อนเสด็จเข้าสู่ พระนิพพานที่ว่าพระธรรมจะเป็นสิ่งแทนพระองค์ต่อไป จึงยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในระยะเริ่มแรกพุทธกาล

(๒) ความหมายของพระพุทธรูปปฏิมากร หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า หรือ เรียกว่าพระพุทธรูป, เรียกย่อมาจาก พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร

(๓) อริยาบถของพระพุทธรูปปฏิมากร โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเภทด้วยกันคือ ยืน เดิน นั่ง นอน ๑) พระพุทธรูปยืน เป็นพระพุทธรูปที่นิยมสร้างไว้ประดิษฐานด้านข้าง หรือด้านหน้าของพระพุทธรูปประธานซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หรือปางสมาธิที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถ หรือประดิษฐานไว้ตามวิหารคด ๒) พระพุทธรูปเดิน หรือที่นิยมเรียกกันว่า พระพุทธรูปปางลีลา ๓) พระพุทธรูปนั่ง เป็นอริยาบถหลักของการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไป เป็นอริยาบถของพระพุทธรูปประธานที่ประดิษฐานในพระอุโบสถส่วนใหญ่จะประทับนั่งในท่านั่งขัดสมาธิ วางพระหัตถ์ซ้ายไว้บนหน้าตัก วางพระหัตถ์ขวาบนพระชานุ (หัวเข่า) ให้ฝ่ามือคว่ำลงชี้ลงไปที่พื้น ๔) พระพุทธรูปนอน หรือเรียกโดยทั่วไปว่า พระพุทธรูปปางไสยาสน์ จะมีอยู่ ๒ อริยาบถ คือ ไสยาสน์ธรรมดา ลีมาตา ยังมีพระชนม์มอยู่กับปางปรินิพพาน คือสิ้นพระชนม์ ดับขันธไปแล้ว

(๔) พระพุทธรูปปฏิมากรในประเทศอินเดียโดยแบ่งออกเป็น ๕ สมัย คือ ๑) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยคันธารราช คือ ออกแบบสร้างเป็นแบบนั่งขัดสมาธิ ที่พระหัตถ์ถือหม้อน้ำมนต์ก็มี ถือวัชรก็มี ถือผลไม้หรือพีชบางอย่างที่เป็นโอสถ เช่น ผลสมออันเป็นสมุนไพรที่ดี พระพุทธรูปปางนี้เลยเป็นที่นิยมกันมากด้วยเพราะบางคนก็เชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องรักษาอาการเจ็บป่วยได้ เป็นต้น ๒) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยมถุรา คือ เป็นการเตือนสติเตือนใจให้ระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลาช้านาน เพื่อระลึกถึงพระองค์และพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ท่านที่มอบให้ชาวโลกอย่างทั่วถึงกัน ๓) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยอมราวดี คือ พระพุทธรูปปฏิมากรสมัยอมราวดีนี้แตกต่างจากพระพุทธรูปปฏิมากรสมัย คันธารราช และสมัย มถุรา ที่สร้างตามลักษณะธรรมชาติมาก ส่วนในยุค อมราวดี นี้สร้างให้แตกต่างออกไปไม่เป็นธรรมชาติ แต่ให้ศิลปะเอกลักษณ์ของ อมราวดีเอง ไม่ว่าจะเป็นพระพักตร์ พระศก พระเกตุมาลา และทรวดทรงพระวรกาย หรือแม้การครองผ้าครองจีวรก็ไปคนละเรื่อง มองดูแตกต่างกันมากจริงๆนี่เป็นวิวัฒนาการของสมองของคนเราที่มีความคิดความอ่านเปลี่ยนแปลงไปในทางสร้างสรรค์มากมาย ๔) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยคุปตะ มีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรมากมายอีกด้วย มีแต่ผู้นิยมชมชอบคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันเป็นพระธรรมที่ประเสริฐตามวิถีวารามต่างๆ ตามสถานที่อันควรต่าง ๆ รวมทั้งมีการบูชาเอาไว้ตามเคหสถานบ้านเรือน ๕) พระพุทธรูปปฏิมากรในสมัยปาละในยุคปาละเสนะนี้ก็ขยายอิทธิพลออกไปได้มากมายทั้งต่างประเทศด้วยไม่ว่าจะเป็นเนปาล ธิเบต จีน และเข้ามาสู่แผ่นดินไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ ซึ่งจะเห็นได้ว่า

พระพุทธรูปปฏิมากรในต่างประเทศก่อนที่จะเข้ามาอิทธิพลในประเทศไทยนั้น ได้ผ่านมาหลายสมัยหลายยุค ซึ่งแต่ละยุคก็มีศิลปะการสร้างที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับแนวคิดหรือความต้องการของผู้สร้างในแต่ละสมัยด้วย

(๕) พระพุทธรูปปฏิมากรในประเทศไทย คือ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนปลาย ต่อมาการสร้างพระพุทธรูปสมัยนี้ ช่างมักมุ่งทำลักษณะรูปทรงงดงามกับเครื่องประดับ และมีศิลปะผสมของพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ เช่น ศิลปะสมัยสุโขทัย และเชียงแสน เป็นต้น บางทีสร้างเลียนแบบเชียงแสน และสมัยสุโขทัย บางดูแทบไม่ออกก็มี ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรสมัยรัตนโกสินทร์ มีความละเอียดอ่อนมากยิ่งขึ้นช่างสามารถมาประดิษฐ์ประกอบ ใช้ฝีมือทางพุทธศิลป์ได้อย่างละเอียดละไม มากกว่ายุคสมัยอื่น ๆ อันอาจจะเป็นยุคสมัยที่มีเครื่องมือ เครื่องมือ ในการสร้างประติมากรรมได้ดีมากกว่าในสมัยโบราณมากมายนั่นเอง อาจเอาคอมพิวเตอร์มาเป็นเครื่องมือสำคัญในการออกแบบเสียก่อนอย่างดีเพื่อการแก้ไขและเหมาะสมเพื่อมองดูสิ่งบกพร่องต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นมืออยู่จากนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ดียิ่งๆขึ้นไปอีก ซึ่งได้เปรียบคนในยุคสมัยก่อนยิ่งนัก

สรุปได้ว่าประวัติความเป็นมาของพุทธรูปปฏิมากร นับตั้งแต่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็น กษัตริย์เชื้อสายกรีก และทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาจนทรงริเริ่มให้มีการสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นเครื่องระลึกนึกถึงเคารพสักการะองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เปรียบเสมือนกับว่า พระองค์ทรงมีชีวิตอยู่ตามคติความเชื่อของ ฝ่ายมหายาน การสร้างพระพุทธรูปในช่วงเริ่มต้นนี้ จะมีลักษณะพระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้าต่าง ๆ ของกรีกหลังจากนั้นการสร้างพระพุทธรูปก็ได้มีวิวัฒนาการในการสร้างอยู่เรื่อย ๆ ตามแต่ละยุคสมัยจะเห็นได้ว่า ในสมัยใดที่ไม่มีการทำสงครามการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนั้นก็จะมีรูปแบบการสร้างที่มีลักษณะองค์พระจะอ่อนช้อย พระพักตร์อัมเอบ ไม่แข็งกระด้าง ภูมิชีวิตชีวา แสดงถึงว่า ช่างผู้สร้างได้ใช้เวลาอย่างเต็มที่บวกกับความศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงทำให้พระพุทธรูปออกมามีลักษณะที่ประณีต แต่สมัยใดที่บ้านเมืองเต็มไปด้วยศึกสงคราม ไม่สงบสุข ประชาชนหวาดผวากับภัยจากสงครามที่จะเกิดขึ้น การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ก็จะมีความเป็นไปตามสภาพของบ้านเมืองกล่าวคือองค์พระมีลักษณะแข็งกระด้าง ไม่อ่อนช้อย เครื่องประดับเนื่องจากช่างผู้สร้างไม่มีเวลาในการสร้างอย่างเต็มที่นั่นเอง ส่วนการสร้างพระพุทธรูปในสมัยต่างๆ ของประเทศไทยก็มีลักษณะเช่นเดียวกันมีการนำเอาศิลปะจากหลายแหล่งมาผสมผสานกับศิลปะที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง จึงออกมาเป็นลักษณะที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ตามแบบของตนเอง ซึ่งในแต่ละยุคสมัยก็จะมีเอกลักษณ์ในการสร้างต่างกัน จึงทำให้พระพุทธรูปที่ออกมามีลักษณะที่แตกต่างกัน และดูเหมือนว่าการสร้างพระพุทธรูปนั้นไม่มีใครขัดข้อง มีแต่พอใจในการสร้าง

มากกว่า นั่นก็แสดงถึงว่า คนไทยเราที่นับถือพุทธศาสนาเลื่อมใสศรัทธาเรื่องนี้เสมอมา การสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยยังคงมีอยู่เสมอตามกาลเวลา มีรูปแบบการสร้างเป็นยุคสมัยต่าง ๆ ใดอย่างถูกต้องตามยุคสมัยตั้งแต่ยุคต้นๆที่มีอยู่กระทั่งถึงยุคปัจจุบัน

๕.๑.๒. หลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรในสังคมไทย

จากการศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรในสังคมไทยสรุปได้ ดังนี้

(๑) พระกรรมยาว หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่าเชื่อว่าย่าหาเบาจนหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่า กาลามสูตร๑๐ หรือเรียกอีกชื่อว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้สำหรับให้ทุกคน มีความเชื่อในเหตุและ ผลของตนเองในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น

(๒) พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย หมายความว่า พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลมสามารถตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวงได้ แสดงเห็นถึงสติปัญญาที่เกิดขึ้นจึงเหมาะแก่การใช้หลักธรรมที่ก่อให้เกิดสติและสัมปชัญญะที่ถูกต้อง

(๓) เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม แทนแสงสว่างแห่งปัญญาหลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้อย่างที่ป็นจริงอย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริงไม่ยึดมั่นถือมั่น โดยปฏิบัติตามมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑

(๔) พระเนตรมองทอดลงต่ำ หมายถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเอง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐตามหลักไตรสิกขา ให้พัฒนาตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยยึดเอากายอันยาวาวหนาเกือบกว้างศอกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาตนเองตามทวารทั้ง ๖ ที่มากระทบของอายตนะทั้งภายนอก และภายใน

(๕) นิ้วพระหัตถ์ หรือ พระบาทเสมอกัน หมายถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นมีความเสมอภาคกัน โดยยึดหลัก พรหมวิหาร ๔ และสาราณียธรรม ๖ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเมตตาและความสามัคคีในหมู่คณะ

(๖) พระบาทแบนเรียบ เป็นลักษณะของผู้ไม่มีกิเลส คือ สอนให้สละกิเลสมี รากะโทสะ และโมหะ (โลภ โกรธ หลง) ให้ห่างไกลจากกิเลสตัณหาทั้งปวง โดยยึดหลัก อกุศลมูล ๑ และละอบายมุข ๖ ซึ่งเป็นปากทางแห่งความเสื่อม

สรุปได้ว่าหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรในสังคมไทยมีพระกรรมยาว ใช้กัลลิก กาลามสูตร ๑๐ ประการ พระเกศาแหลมเป็นก้นหอย ใช้หลักธรรมสติและ

สัมปชัญญะ เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป ใช้หลัก โลกุตระธรรม ๕ ประการ พระเนตรมองทอดลง
ต่ำ ใช้หลัก หลักไตรสิกขา นิ้วพระหัตถ์ หรือพระบาทเสมอกัน ใช้หลัก พรหมวิหาร ๔ และสารณีย
ธรรม ๖ ประการ และข้อสุดท้ายพระบาทแบนเรียบ ใช้หลักกุศลมูล ๓ ละออบายมุข ๖ ประการซึ่ง
เป็นปากทางแห่งความเลื่อม เป็นต้น

๕.๑.๓ อิทธิพลของหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรที่มีต่อ

สังคมไทย

จากการศึกษาอิทธิพลของหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรที่มี
ต่อสังคมไทย สรุปได้ ดังนี้

(๑) ด้านการดำเนินชีวิต เป็นสถาบันที่มีความสำคัญอย่างมาก ดังนั้นการใช้หลักธรรม
ที่เกี่ยวกับพระกรรมยาวไปประยุกต์ใช้กับครอบครัวโดยให้มีสติพิจารณาก่อนที่จะเชื่อสิ่งที่ตน ได้
ยินได้ฟังมาตามหลักความเชื่อ ๑๐ ประการของ หลักธรรมที่สอดคล้องกับพระพุทธรูปปฏิมากร คือ
พระกรรม(หุ) ซึ่งมีความหนักแน่นในการฟังไม่หูเบา แสดงให้เห็นถึงข้อธรรมที่สามารถใช้ใน
ครอบครัวได้

(๒) ด้านสังคมมีความผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จนไม่สามารถแยกออกจากวิถี
ชีวิตประจำวันได้ มีอิทธิพลต่อบุคคล สังคม และวัฒนธรรม ของไทย หลักธรรมที่ใช้ คืออายตนะ
ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ โดยยึดหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธลักษณะ พระเนตรมองต่ำ คือ
มองอย่างถูกต้องถึงหลักความเป็นจริงที่เกิดขึ้นนำไปปฏิบัติในสถาบันทางสังคมในทางที่ถูกต้อง

(๓) ด้านศาสนา เป็นสถาบันที่มีความสำคัญมากอีกสถาบันหนึ่ง หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง
ในสถาบันนี้ คือ ลักษณะเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม แทนแสงสว่างแห่ง
ปัญญา หลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้ถูกต้องที่เป็นจริงอย่างถูกต้อง
เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความ
เป็นจริงไม่ยึดมั่นถือมั่น เราจะบรรลุธรรมได้ ที่เราเรียกว่าตรัสรู้ รู้แจ้งเห็นจริงเราก็อยู่ในโลกนี้
อย่างไม่มีทุกข์ อย่างไม่เป็นทุกข์เรียกว่าเราอยู่เหนือโลกหรือโลกุตระ สิ่งที่เรียกว่า “โลกุตระธรรม”
แบ่งเป็น ๕ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มรรค ๔ หมายถึง การปฏิบัติที่ถึงที่สุด ๔ ชั้น ผล ๔
หมายถึงผลแห่งการปฏิบัติ ๔ ชั้น และเป็นคู่ ๆ ตรงกัน

(๔) ด้านการปกครอง การที่จะปกครองคนหรือทำให้คนถูกปกครองนั้นอยู่ได้อย่าง
สงบสุขหรือเกิดสุขแก่ผู้ถูกปกครองนั้นย่อมต้องมีหลักธรรมทางศาสนาเข้ามาช่วยถึงจะมีการ
ปกครองโดยธรรมแล้วเกิดประโยชน์สูงสุดดังนั้น ต้องยึดหลัก พรหมวิหาร ๔ และหลัก
สารณียธรรม ๖ ประการที่ได้แสดงไว้ในบทที่ ๓ จึงจะทำให้ผู้ถูกปกครองเกิดความสุข เกิดความ

สามัคคีปรองดองในหมู่คณะและเกิดความสมานฉันท์ต่อกัน โดยมองในรูปหลักธรรมที่ปรากฏ ตามนี้ว่าพระหัตถ์หรือพระบาทมีความเสมอ คือหลักความเสมอภาคนั้นเองการปรกครองจึงจะเกิดความสงบสุขได้

(๕) ด้านการศึกษา การศึกษาเล่าเรียนนั้นเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการใช้ชีวิตอยู่ในสังคม เพราะการศึกษาทำให้เกิดวิชา หรือความรู้ และในการที่จะทำให้เกิดวิชา ความรู้นั้น สิ่งสำคัญก็คือการศึกษา การศึกษาจึงเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตประจำวัน เป็นหน้าที่ของชีวิตมนุษย์ทุกชีวิต ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาพระศาสดาก็ได้ทรงตรัสถึงการศึกษ ได้แก่ ไตรสิกขา ๑ คือ สิล สมาธิ และปัญญา โดยหลักธรรมปรากฏในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป พระเกศาแหลมเป็นกันหอย ความหมายคือ พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถตรัสรู้ และรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระปฏิมากรในสังคมไทยได้ เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งมีข้อเสนอแนะไว้ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้

๑) พระพุทธปฏิมากรที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา เป็นพระพุทธรูปที่ทรงคุณค่าที่คนในสังคมให้ความเคารพนับถือเป็นอันมาก ซึ่งควรที่จะส่งเสริมให้คนรุ่นหลังได้รับทราบความเป็นมาที่ถูกต้องทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพราะคนรุ่นหลังอาจมีความเข้าใจประวัติความเป็นมาและความสำคัญของพระพุทธปฏิมากรที่คลาดเคลื่อน คือ ได้รับข้อมูลผิด ๆ

๒) ควรที่จะนำความรู้ที่ได้ไปชี้แจงต่อพุทธศาสนิกชนที่มากرابไหว้บูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดความเข้าใจอันดีกับพระพุทธปฏิมากร ในสังคมไทยว่ามีความเป็นมามีความสำคัญกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนในสังคมไทย และมีหลักธรรมอะไรที่สอดแทรกในพุทธลักษณะให้คนรุ่นหลังได้คิดเพื่อพิจารณาให้ถูกต้อง

๓) ควรที่จะนำหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธลักษณะของพระพุทธปฏิมากรไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว สังคม ศาสนา และการศึกษาหาความรู้ เป็นต้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไปมีดังนี้

๑) ควรศึกษาถึงรูปร่างของพระพุทธปฏิมากรว่า ทำไมในแต่ละยุคถึงมีการสร้างพระพุทธรูปแตกต่างกัน

๒) ควรศึกษาถึงการสร้างพระพุทธปฏิมากรในอดีตและพระปฏิมากรในปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการใช้ชีวิตของมนุษย์ในอดีตถึงปัจจุบัน

๓) ควรศึกษาถึงการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย และนำมาเปรียบเทียบกันในแต่ละภูมิภาคว่ามีเอกลักษณ์การสร้างที่แตกต่างกันหรือไม่อย่างไร และการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรในแต่ละภูมิภาคสะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนในภูมิภาคนั้นอย่างไร

๔) ควรศึกษาเปรียบเทียบการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรหรือศิลปปั้นหรือรูปเคารพ ในพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นว่ามีรูปแบบการสร้างเป็นอย่างไร และมีผลกระทบต่อผู้นับถือทั้งสองศาสนาอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. การจัดการเรียนรู้อุทิศพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ๒๕๕๑.

กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

คู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘.

กองวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. เชียงใหม่พัฒนาชาติ. กรุงเทพมหานคร :

ม.ป.ท., ๒๕๔๑.

ขวัญทอง สอนศิริ. พุทธนาถบริรักษ์ ๔๘ พรรษา สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพมหานคร :

เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๗.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลียงเชียง. หนังสือบูรณาการแผนใหม่กิจกรรมชั้นโท. กรุงเทพมหานคร :

เลียงเชียง, ๒๕๔๗.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลียงเชียง. หนังสือบูรณาการแผนใหม่กิจกรรมชั้นโท ทั่วทุกวิชา.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๕.

จรรยา โกมุทร์นานนท์. สุนทรียศาสตร์ : ปัญหาเบื้องต้นในปรัชญาศิลปะและความงาม.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๔๐.

เจนจบ ยิ่งสุมล. พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น,

๒๕๓๗.

ฉันทนา อุตสาหลักษณ์. **พุทธปัญญาผู้มีอาการสร้างปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕.

เชนชาคริต ยุชิตกมรชัย. **ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์
พานิชย์, ๒๕๔๗.

ทวีรัก เจริญสุข (เรียบเรียง). **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

ทศพล จังพานิชย์กุล. **พระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : คอมม่า, ๒๕๔๕.

เทพพร มังธานี. **พุทธประวัติ ฉบับพุทธรูป ๘๐ ปาง**. ม.ป.ท : สำนักพิมพ์ธรรมศาลา, ม.ป.ป.

ชนพันธุ์ เมธาพิทักษ์. **พระพุทธปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เจริญกิจ, ๒๕๔๔.

ชนากิต. **ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔.

นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. **วิเคราะห์ปัญหาสำคัญในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

นนท์ ธรรมสถิตย์. **พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เอ็ดดิสัน.
๒๕๓๒.

บุญสืบ อินสาร. **ธรรมบท ภาค ๖ แปลยกศัพท์**. นนทบุรี : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๕๒.

บรรจบ เทียมทัต. **กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย**. กรุงเทพมหานคร : สวนหนังสือ, ๒๕๔๓.

ปัญญา ใช้บางยาง. **ธรรมอธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๔๘.

ฝ่ายวิชาการกองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **ปีพัฒนาการศึกษาสงฆ์ ๒๕๓๗-
๒๕๓๙ คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาขั้นตรี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๓๗.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท,
จำกัด, ๒๕๒๕.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสน์กับชาติไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____. (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง,
๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร :
 สือตะวัน, ๒๕๔๒.

_____. (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร :
 สือตะวัน, ๒๕๔๕.

_____. (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
 กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.

_____. (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
 ๒๕๔๐.

พระภิกษุวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว). พระแท้ผู้สร้างสันติภาพโลก. ปทุมธานี : กองวิชาการอาศรม
 บัณฑิต, ๒๕๕๒.

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล. ทางมรรคผลนิพพานธรรมปฏิบัติถึงธรรมกาย. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์บริษัท เอช ที พี เพรส จำกัด, ๒๕๔๐.

พระราชธรรมนิเทศ, (ระแบบ จิตฺตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร:
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

พินัย ศักดิ์เสณีย์. ของดีจากหิ้งพระ. กรุงเทพมหานคร : โพร้สามต้นการพิมพ์, ม.ป.ท, มปป.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
 อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๒๕.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. พระพุทธปฏิมาสยาม. (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๑).

ระพีพรรณ ใจภักดี. ปางพระพุทธรูปหัวข้อธรรมในคำกลอน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
 แสงแดดเพื่อนเด็ก, ๒๕๔๖.

วรินทร์ วิชญาณุโรจน์. เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๕๔.

ศ.ธรรมรัตน์. บุษพาพระประจำดวงเกิด แก่เคราะห์เสริมบารมี. กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๖.

ศรีศักร วัลลิโกดม, พิเศษ เจียจันทร์พงศ์, สุจิตต์ วงษ์เทศ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๔๒
 พระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทย
 วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
 ๒๕๕๐.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. พระพุทธจริยวัตร ๖๐ ปาง. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร :
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

สุทโธ. **พุทธปฏิมา**. กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๘.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. ธนบุรี : โรงพิมพ์
รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธมฺมปทภูฏกถา (ฉฏฺฐุ ภาโก)**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **นวกวาทหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี**. พิมพ์ครั้งที่
ที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมบัติ จำปาเงิน. **พระพุทธปฏิมาเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕.

สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ. **ธรรมบท ภาคที่ ๖ แปลโดยพยัญชนะ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เลียงเชียง, ๒๕๓๐.

ส.เสรีธรรม. **พระพุทธรูปประจำชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐.

พระอุตรคณาธิการ(ชวินทร์ สระคำ). **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทบูรณการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๘.

โอม รัชเวทย์. **เส้นลีสลายวางพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๗.

(๒) บทความในวารสาร :

พระอุทิศ อภิวิโร (มีดี). **การศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและเศรษฐกิจ**. วารสาร
บัณฑิตศาสน์ มจร. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๖ พฤศจิกายน – เมษายน ๒๕๔๘

(๓) วิทยานิพนธ์และงานวิจัย :

พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล. “ศึกษามหาปริสติลักษณะของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

(๔) เว็บไซต์ (WWW) :

<http://www.alittlebuddha.com/P.M.Narin%20in%20India%202009/P.M.Narin%20in%20India%202009%2021.html>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_6664.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_2293.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_965.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_13.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

- http://www.andaman-amulet.com/2009/02/blog-post_3522.html, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.bladereview.com/forums/index.php?topic=16389.0>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?f=18&t=25066>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.dhammadthai.org/pang/pangm06.php>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.dhammadchak.net/board/viewtopic.php?t=683&sid=d339e9d24043ef0ec6e18bd1ae2dfdbc>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://reocities.com/Athens/atrium/8325/preface.html>, [สืบค้น ๒๘ กันยายน ๒๕๕๓].
- <http://thailand-dhammadpada-stories.blogspot.com/2010/01/14.html>, [สืบค้น ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๔].
- <http://th.wikisource.org/wiki>, [สืบค้น ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๔].
- <http://senior.eduzones.com/yimyim/3355>, [สืบค้น ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].
- <http://www.dmc.tv/forum/index.php?showtopic=1945>, [สืบค้น ๒ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.laksanathai.com/book1/p020.aspx>, [สืบค้น ๒ ตุลาคม ๒๕๕๓].
- <http://www.muanglung.com/tamma01.htm>, [สืบค้น ๕ ตุลาคม ๒๕๕๔].
- <http://www.tumsrivichai.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=43>, [สืบค้น ๒ ตุลาคม ๒๕๕๓].
- <http://www.intaram.org/index.php?lay=show&ac=article&Id=539148660&Ntype=777>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.itti-patihan.com>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.indiaindream.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=22&Id=539440329>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www1.mod.go.th/heritage/religion/prapoot/index1.htm>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.letgoasia.com/wp-content/uploads/2011/11/23-11-2554-15-57-24.jpg>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].
- <http://www.webng.com/jimmytarot/dedicate.html>, [สืบค้น ๑ มกราคม ๒๕๕๕].

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/ฉายา/นามสกุล : เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฑมมิสฺสโร
- วัน/เดือน/ปีเกิด : วันพฤหัสบดี ที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ (ปีวอก)
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๘๕ หมู่ที่ ๑ บ้านทุ่งขนวน ตำบลสวนกล้วย
อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ๓๓๑๑๐
- การศึกษา : พุทธศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตนครราชสีมา อำเภอเมือง
จังหวัดนครราชสีมา รุ่นที่ ๕๐ พ.ศ. ๒๕๕๑
- : นักรรรมเอก สำนักเรียนวัดเข้ยปราสาท
ตำบลเข้ยปราสาท อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์
- : ประโยค หนึ่ง - สอง สำนักเรียนวัดประมวทรามูร์
ตำบลจอหอ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
- บรรพชา : วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑
- อุปสมบท : วันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๔๔
- หน้าที่การงาน : ครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรม
เข้ยปราสาทวิทยา ตำบลเข้ยปราสาท
อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๒๑๐
- : พระสอนศีลธรรม จังหวัดบุรีรัมย์
- หน้าที่ทางคณะสงฆ์: พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นเลขานุการเจ้าคณะตำบลเมืองไผ่
พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นรองเจ้าอาวาสวัดเข้ยปราสาท
พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นรักษาการเจ้าคณะตำบลเมืองไผ่
พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นเลขานุการเจ้าคณะตำบลท่าโพธิ์ชัย
พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นรักษาการเจ้าคณะตำบลโคกสว่าง
พ.ศ. ๒๕๕๒ ตำแหน่งเจ้าคณะตำบลโคกสว่าง
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเข้ยปราสาท ๑๐๗ หมู่ ๑ ตำบลเข้ยปราสาท
อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๒๑๐